

а

с
и
о
г
в
оі

Для атестаті учителя української мови та літератури

Нормативно-правові документи

Положення про атестацію

**Вимоги до оформлення
шкільної документації**

Зразки планів-конспектів уроків

УСЕ

Для атестації учителя української мови та літератури

Нормативно-правові документи

Положення про атестацію

**Вимоги до оформлення
шкільної документації**

Зразки планів-конспектів уроків

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Веста

УДК [811.161.2+821.161.2:371.32](035) ББК
74.268.0(4УКР) У 74

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

У 74 Усе для атестації учителя української мови та літератури. — Х.:
Веста: Видавництво «Ранок», 2008. — 240 с.

I8ВИ 978-966-08-3605-1.

Видання містить нормативно-правові документи, зокрема Положення про атестацію педагогічних працівників, вимоги до оформлення шкільної документації, зразки планів-конспектів відкритих уроків, а також перелік допоміжних видань.

Збірник буде корисним кожному, хто готується до фахової атестації.

Призначено для вчителів української мови та літератури.

ББК 74.268.0(4УКР)

ШАНОВНІ ВЧИТЕЛІ

Фахова атестація, яку з певною періодичністю проходить кожен із Вас, вимагає докладати багато зусиль, щоб виявити рівень власної кваліфікації, довести відповідність посаді, підвищити або підтвердити кваліфікаційну категорію та педагогічне звання.

Будуть відвідувати Ваші уроки й позакласні заходи; ваші учні виконують контрольні роботи й тестування, що їх запропонує адміністрація школи; врахується думка батьків та учнів.

Укладаючи пропонований збірник, ми поставили за мету допомогти Вам докладно ознайомитися із документами Міністерства освіти і науки України, якими керуються під час проведення фахової атестації. Пропонуємо також розроблені вчителями-методистами зразки планів-конспектів уроків з української мови та літератури, які, на нашу думку, допоможуть Вам підготуватися до власних уроків.

У кінці збірника Ви знайдете перелік видань, які допоможуть скласти календарне планування, провести позакласні заходи, підготувати учнів до контрольних робіт і тестування тощо.

Успіхів Вам у проходженні фахової атестації!

ЩО МУСИТЬ ЗНАТИ ВЧИТЕЛЬ ПРО ФАХОВУ АТЕСТАЦІЮ?

Положення про атестацію

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказом Міністерства освіти України

від 20 серпня 1993 р. № 310

Зареєстровано

в Міністерстві юстиції України

2 грудня 1993 р. за № 176

Типове положення Про атестацію педагогічних працівників України

Зміни тексту: Наказ Міносвіти № 419 01.12.1998 (У тексті Положення слова «загальноосвітні навчально-виховні заклади» замінено на «загальноосвітні навчальні заклади», «заклади освіти» — на «навчальні заклади»; «тарифний розряд» — «посадовий оклад (ставка заробітної плати)»; «педагогічні училища, технікуми» — «вищі навчальні заклади I—Прівня акредитації»; «керівник допризовної підготовки» — «викладач допризовної підготовки»)

I. Загальні Положення

1.1. Атестація педагогічних працівників — це визначення їх відповідності зайнятій посаді, рівню кваліфікації, залежно від якого та стажу педагогічної роботи їм встановлюється кваліфікаційна категорія, та відповідний посадовий оклад (ставка заробітної плати) в межах схеми посадових окладів.

(пункт змінено: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)

1.2. Атестація педагогічних працівників проводиться відповідно до Закону України «Про освіту» (стаття 54) з метою активізації їх творчої професійної діяльності, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання і виховання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці. **(пункт змінено: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)**

1.3. Атестація базується на принципах демократизму, загальності, всебічності, систематичності, колегіальності, доступності та гласності, безперервної освіти і самовдосконалення, морального і матеріального заохочення. Умовою атестації педагогічного працівника є наявність фахової освіти та володіння ним державною мовою в обсязі, необхідному для виконання його професійних обов'язків, згідно з Конституцією України (ст. 10) та із Законом «Про мови в Українській РСР».

(пункт змінено: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)

1.4. Атестація здійснюється на основі комплексної оцінки рівня кваліфікації педагогічної майстерності, результатів їхньої педагогічної діяльності шляхом проведення контрольних робіт, «зрізів знань учнів», тестування; відвідування уроків, позакласних заходів; здійснення аналізу освітнього процесу в загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладах з урахуванням думки батьків, учнів та вихованців. **(пункт змінено: наказ Міносвіти ЛЬ 419 01.12.1998)**

1.5. Дане Типове положення діє на підставі Закону України «Про освіту» і визначає порядок атестації педагогічних працівників навчально-виховних закладів незалежно від відомчого підпорядкування та форм власності.

II. Педагогічні працівники, які підлягають атестації

2.1. Атестація на відповідність посаді з установами однієї з кваліфікаційних категорій, а за умов, зазначених у пункті 5.5 розділу V Типового положення, із присвоєнням педагогічного звання, підлягають педагогічні працівники з вищою освітою: вчителі та викладачі всіх спе-

ціальностей, вчителі-дефектологи, вихователі, вихователі-методисти, логопеди, завідувачі логопедичними пунктами, методисти, музичні, художні керівники, інструктори з фізичної культури, праці, слухових кабінетів, концертмейстери, педагоги-організатори, соціальні педагоги, практичні психологи дошкільних, загальноосвітніх, професійних, позашкільних навчально-виховних закладів, інтернатів при школах, шкіл-інтернатів різних типів, загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, приймальників-розподільників для неповнолітніх, виховно-трудова колоній, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів і майстерень трудового навчання та професійної орієнтації учнів, міжшкільних комп'ютерних центрів, вищих навчальних закладів I—II рівня акредитації, коледжів, ліцеїв, навчальних закладів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (крім тих, які за оплатою праці прирівняні до вищих навчальних закладів), районних, міських методичних кабінетів (центрів)I, закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури, а також педагогічні працівники підприємств та організацій, інших навчально-виховних закладів.

{пункт змінено: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998}

2.2. Педагогічні працівники, які закінчили вищі навчальні заклади I—II рівня акредитації та інші навчальні заклади еквівалентного рівня або мають загальну середню освіту, зазначені у пункті 2.1 розділу II Типового положення та незалежно від освіти: майстри виробничого навчання, керівники гуртків, секцій, студій та інших форм гурткової роботи, культурорганізатори, акомпаніатори, екскурсоводи, інструктори з туризму, старші вожаті атестуються на відповідність посаді, яку займають, з визначенням посадового окладу (ставки заробітної плати).

Майстри виробничого навчання, старші вожаті, військові викладачі допризовної підготовки можуть атестуватись на присвоєння педагогічного звання.

2.3. Керівники навчально-виховних закладів, працівники органів управління освітою, які мають педагогічне навантаження, працюючі пенсіонери, в тому числі на умовах строкового договору, педагоги, для яких навчально-виховні заклади не є основним місцем роботи, атестуються на загальних підставах.

2.4. Атестації не підлягають педагогічні працівники, які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи* до 3 років; перебувають на довготривалому лікуванні. Педагогічні працівники, які мають необхідний стаж безпосередньої педагогічної роботи й раніше проходили атестацію та прийняті на роботу в поточному навчальному році, а також ті, хто навчається у вищому навчальному закладі, атестуються за їхнім бажанням.

Для педагогічних працівників, які прибули із зарубіжних країн, за наявності відповідних державних міжнародних угод з Україною, в порядку винятку, з ініціативи адміністрації навчального закладу та на підставі рішення атестаційної комісії можуть бути підтверджені рішення атестаційних комісій за попереднім місцем роботи. ***(пункт в новій редакції: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)***

2.5. За педагогічними працівниками, які знаходяться у відпустках по вагітності, родах і догляду за дитиною (ст. 179 КЗпП України) зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, чинність яких продовжується після виходу на роботу до наступної атестації на загальних підставах. Час перебування в даних відпустках вилучається з міжатестаційного періоду. ***(пункт в новій редакції: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)***

2.6. Педагогічні працівники, які викладають два й більше предметів, атестуються з того предмета, з якого мають педагогічне навантаження за фахом освіти. Оплата у відповідності із встановленого внаслідок атестації категорією поширюється на все педагогічне навантаження до наступної атестації.

(розділ доповнено пунктом: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998) III.

Види атестації та її періодичність

3.1. Атестація педагогічних працівників поділяється на чергову та позачергову.

3.2. Чергова атестація проводиться один раз у п'ять років згідно з графіком, складеним безпосередньо в навчально-виховному закладі.

Педагогічним працівникам, які пройшли чергову атестацію, визначається відповідність (відповідність за умови, невідповідність) посаді, яку займають, встановлюється або підтверджується (не підтверджується) одна з кваліфікаційних категорій, визначається посадовий оклад (ставка заробітної плати), а також може бути присвоєне, підтверджене (не підтверджене) педагогічне звання.

Не розглянуті атестаційною комісією (не підтверджені або не змінені) протягом 5-ти років з дня встановлення (присвоєння) кваліфікаційні категорії, посадові оклади (ставки заробітної плати), педагогічні звання втрачають чинність.

- * Безпосередньою педагогічною роботою є навчальна, викладацька, виховна, методична діяльність на посадах, зазначених у пунктах 2.1, 2.2 розділу II Типового положення та на посадах керівних працівників навчально-виховних закладів.

Якщо педагогічні працівники з поважних або незалежних від них причин не можуть пройти чергову атестацію, то за погодженням з атестаційною комісією вищого рівня термін дії попереднього рішення атестаційної комісії при навчальному закладі може бути подовженим на один рік. **(пункт доповнено абзацом; наказ Міністерства № 419 01.12.1998)**

Педагогічним працівникам, які відмовились від чергової атестації, встановлюється кваліфікаційна категорія на ступінь нижча від тієї, яку вони мали за наслідками попередньої атестації (кваліфікаційна категорія «спеціаліст» у даному разі залишається без змін); працівникам, для яких не передбачені кваліфікаційні категорії, визначається оплата праці за нижчим посадовим окладом (ставкою заробітної плати); для працівників з педагогічним званням припиняється чинність відповідного звання. Не допускається відмова від атестації педагогічних працівників, щодо яких постало питання про їх невідповідність займаній посаді.

3.3. Позачергова атестація проводиться не раніше як через рік з дня видання керівником навчального закладу, органом державного управління освітою відповідного наказу за підсумками атестації після попередньої атестації для осіб, які:

(абзац змінено: наказ Міністерства № 419 01.12.1998)

- виявили бажання підвищити раніше встановлену їм кваліфікаційну категорію (для працівників, яким не передбачені кваліфікаційні категорії, — підвищити посадовий оклад (ставку заробітної плати));
- порушили питання про присвоєння їм педагогічного звання за умов, зазначених у пункті 5.5 розділу V Типового положення;
- знизили в міжатестаційний період рівень своєї професійної діяльності (за наявності аргументованого подання керівника або ради навчально-виховного закладу).

Для осіб, які раніше не атестувались, позачергова атестація допускається за умови роботи в даному навчально-виховному закладі не менше року. Ця вимога не поширюється на педагогічних працівників, які мають вчені звання або наукові ступені за наявності трирічного науково-педагогічного стажу.

За педагогічними працівниками загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних навчальних закладів, які переходять на викладацьку роботу до вищих навчальних закладів I—II рівня акредитації або професійно-технічних навчальних закладів, зберігається присвоєна їм кваліфікаційна категорія, педагогічне звання до наступної атестації. Така ж умова поширюється й на викладачів вищих навчальних закладів I—II рівня акредитації, педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів, які переходять працювати до загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних навчальних закладів.

(пункт доповнено абзацом: наказ Міністерства № 419 01.12.1998)

3.4. Атестація педагогічних працівників, у тому числі зазначених у пункті 2.2 розділу II Типового положення, передбачає попереднє (не рідше одного разу на п'ять років) підвищення кваліфікації на засадах вільного вибору змісту, програм, форм навчання, організацій та установ, акредитованих в установленому порядку на здійснення підвищення кваліфікації.

(пункт змінено: наказ Міністерства № 419 01.12.1998)

3.5. Педагогічні працівники з науковим ступенем, вченим званням, які підлягають черговій атестації та працюють у навчальних закладах, мають право на

підтвердження чи присвоєння кваліфікаційної категорії, педагогічного звання без проходження курсового підвищення кваліфікації. **(розділ доповнено пунктом: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)**

IV. Кваліфікаційні категорії та педагогічні звання

4.1. За наслідками атестації встановлюються такі кваліфікаційні категорії:

- «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», «спеціаліст вищої категорії»;
- присвоюються педагогічні звання:
- «старший учитель», «старший викладач», «старший військовий керівник», «майстер виробничого навчання I категорії», «майстер виробничого навчання II категорії», «вчитель-методист», «викладач-методист», «військовий керівник-методист», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист».

V. Загальні вимоги до кваліфікаційних категорій та педагогічних звань

5.1. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст вищої категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, досконало володіють ефективними формами і методами організації навчально-виховного процесу, забезпечують високу результативність, якість своєї праці.

Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 8 років. Як виняток цей стаж може бути скорочений до 5 років. Для педагогічних працівників з вченими званнями та науковими ступенями враховується стаж їх безпосередньої педагогічної роботи у вищому навчальному закладі.

5.2. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст I категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили ґрунтовний рівень професіоналізму, добре володіють ефективними формами і методами педагогічної діяльності, досягли значних результатів у вирішенні навчально-виховних завдань.

Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 5 років.

5.3. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст II категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили достатній рівень професіоналізму, використовують сучасні форми і методи навчання та виховання, досягли вагомих результатів у педагогічній діяльності.

Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 3 років.

5.4. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст» підтверджується педагогічним працівникам, які професійно компетентні, забезпечують нормативні рівні і стандарти навчання та виховання.

5.5. Педагогічне звання «старший учитель» може присвоюватись педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» або «спеціаліст I категорії», а за наявності освіти в обсязі вищого навчального закладу I—II рівня акредитації та іншого навчального закладу еквівалентного рівня — стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 8 років та найвищий відповідний посадовий оклад (ставку заробітної плати).

Педагогічне звання «старший викладач» може присвоюватись педагогічним працівникам, яким встановлено кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», «спеціаліст I категорії».

Педагогічне звання «військовий керівник-методист» може присвоюватись педагогічним працівникам з вищою освітою; педагогічні звання «старший військовий керівник», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист» — педагогічним працівникам з вищою освітою і освітою в обсязі вищого навчального закладу I—II рівня акредитації та іншого навчального закладу еквівалентного рівня.

Педагогічне звання «майстер виробничого навчання I категорії» може присвоюватись майстрам виробничого навчання, яким встановлено найвищий посадовий оклад (ставку заробітної плати), та які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 8 років і, як правило, вищу освіту; педагогічне звання «майстер виробничого навчання II категорії» — майстрам виробничого навчання, яким встановлено вищий посадовий оклад (ставку заробітної плати), та які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 5 років.

Зазначені педагогічні звання присвоюються педагогічним працівникам, які досягають високого професіоналізму в роботі, систематично використовують прогресивний педагогічний досвід, беруть активну участь у його поширенні, надають практичну допомогу у становленні молодих педагогів, постійно працюють над своїм фаховим самовдосконаленням.

5.6. Педагогічні звання «вчитель-методист», «викладач-методист» присвоюються педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», відповідають вимогам для присвоєння звань «старший учитель», «старший викладач», а також запроваджують у навчально-виховний процес ефективні форми і методи роботи, узагальнюють передовий педагогічний досвід, беруть активну участь у розробленні шкільного компонента змісту освіти, діяльності професійних педагогічних об'єднань, асоціацій, надають практичну допомогу педагогічним працівникам інших навчально-виховних закладів в освоєнні досвіду провідних педагогів і мають власні методичні розробки, які пройшли апробацію та схвалені науково-методичними установами відповідного рівня.

(пункт змінено: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)

5.7. При визначенні посадового окладу (ставки заробітної плати) має враховуватись професійна компетентність, стаж та якість педагогічної роботи.

5.8. При встановленні кожної із зазначених кваліфікаційних категорій або посадового окладу (ставки заробітної плати), присвоєнні педагогічних звань враховуються державні нагороди, рівень моральних якостей та загальної культури педагогічного працівника, володіння державною мовою відповідно до Закону «Про мови в Українській РСР».

5.9. Педагогічним працівникам, які не мають відповідної фахової освіти й прийняті на роботу в навчальні заклади до 1996 р. (набуття чинності Законом України «Про освіту» в редакції від 23 березня 1996 р.) та володіють достатнім практичним досвідом роботи, якісно і в повному обсязі виконують свої посадові обов'язки, за умови проходження відповідного підвищення кваліфікації (для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів з предмета викладання) за рішенням атестаційної комісії при Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, а також при відповідних центральних органах управління навчальними закладами, як виняток, може присвоюватись кваліфікаційна категорія: вища — за наявності стажу роботи на займаній посаді не менше 8 років; перша — 6 років; друга — 5 років.

З уведенням у дію нової редакції Закону України «Про освіту» даний пункт поширюється на працівників, запрошених у навчальні заклади для викладання курсів або предметів, з яких не готувалися або не готуються фахівці у вищих педагогічних навчальних закладах. **(розділ доповнено пунктом: наказ Міносвіти №419 01.12.1998)**

5.10. Педагогічним працівникам, які припинили педагогічну діяльність у зв'язку зі скороченням штатів, ліквідацією навчального закладу, виходом на пенсію, переходом на роботу до органів управління освітою чи методичну роботу в системі освіти, у випадках відновлення ними роботи за фахом у навчальних закладах зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, набуте раніше, чинність яких продовжується не більше ніж на один рік з наступною атестацією на загальних підставах.

(розділ доповнено пунктом: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)

VI. Атестаційні комісії

6.1. Атестація педагогічних працівників проводиться атестаційними комісіями, що створюються при:

- навчально-виховних закладах, незалежно від відомчої підпорядкованості та форми власності;
- місцевих органах державного управління освітою, Міністерстві освіти Республіки Крим, міністерствах і відомствах України, що мають навчально-виховні заклади.

Атестаційні комісії створюються щороку до 20 вересня і наділяються повноваженнями на весь навчальний рік.

Кількість і персональний склад атестаційної комісії при навчально-виховному закладі, органі державного управління освітою визначається і затверджується наказом їх керівника за погодженням з радою та комітетом профспілки навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою.

Педагогічні працівники малокомплектних навчально-виховних закладів атестуються атестаційними комісіями при базових навчально-виховних закладах або районних, міських органах державного управління освітою. Перелік цих установ визначається відповідними місцевими органами державного управління освітою.

6.2. Атестаційна комісія створюється в складі: голови (керівника навчально-виховного закладу, органу управління освітою), його заступника, секретаря, членів комісії (заступника керівника навчально-виховного закладу, представника органу управління освітою, методичної служби, члена профспілкового комітету навчального закладу або члена виборного профспілкового органу відповідного рівня в районній, міській або обласній атестаційних комісіях, фахових асоціацій, голів методичних об'єднань, найбільш кваліфікованих і авторитетних педагогів, членів органів громадського самоврядування в системі освіти).

(пункт змінено: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)

VII. Повноваження атестаційної комісії

7.1. Атестаційна комісія узагальнює результати вивчення професійної діяльності, підвищення фахової компетентності та загальної культури, педагогічного працівника, який атестується, забезпечує об'єктивність експертних оцінок, дотримання основних принципів; атестації педагогічних працівників.

7.2. Атестаційна комісія при навчально-виховному закладі;

- атестує і приймає рішення про відповідність (відповідність за умови, невідповідність) педагогічного працівника займаній посаді, встановлює, підтверджує (не підтверджує) одну із кваліфікаційних категорій: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», визначає відповідний посадовий оклад (ставку заробітної плати);

- приймає рішення і порушує клопотання перед атестаційною комісією при районному (міському) органі державного управління освітою, а для педагогічних працівників професійних навчально-виховних закладів, коледжів, технікумів, освітніх установ підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів — перед атестаційною комісією при відповідних вищих органах державного управління освітою, що мають зазначені навчально-виховні заклади, про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії», присвоєння, підтвердження (не підтвердження) педагогічного звання, а також про відповідне моральне і матеріальне заохочення (нагородження грамотою, відзначення премією тощо).

7.3. Атестаційна комісія при районному (міському) органі державного управління освітою:

- атестує педагогічних працівників районного (міського) методичного кабінету (центру); приймає рішення про їх відповідність (відповідність за умови, невідповідність), посаді, яку займають; встановлює, підтверджує (не підтверджує) їм одну з кваліфікаційних категорій: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії». За поданням атестаційних комісій при навчально-виховних закладах атестує педагогічних працівників на кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» та присвоює, підтверджує (не підтверджує) педагогічне звання;

- приймає рішення і порушує клопотання перед атестаційною комісією при відповідних вищих органах державного управління освітою, що мають навчально-виховні заклади, про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам районного (міського) методичного кабінету (центру) кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії»;

- у двотижневий термін розглядає скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій навчально-виховних закладів.

Для компетентного здійснення своїх повноважень атестаційна комісія при районному (міському) органі державного управління освітою може створювати

експертні групи із числа фахівців тієї галузі освіти, педагогічні працівники якої атестуються.

7.4. Атестаційна комісія при Міністерстві освіти Республіки Крим, управліннях освіти обласних, Київської, Севастопольської міських держадміністрацій:

- розглядає клопотання атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою, професійних навчально-виховних закладах, вищих навчальних закладах I—II рівня акредитації, коледжах, освітніх установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів і приймає рішення про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії» та відповідного педагогічного звання;

- узгоджує пропозиції атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою щодо подовження терміну дії попередніх рішень атестаційних комісій загальноосвітніх навчальних закладів;

(пункт доповнено абзацом: наказ Міносвіти № 419 01.12.1998)

- приймає рішення і порушує клопотання перед Міністерством освіти, міністерствами і відомствами України про моральне заохочення атестованих педагогічних працівників;

- розглядає скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою, професійних навчально-виховних закладах, вищих навчальних закладах I—II рівня акредитації, коледжах, освітніх установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Для компетентного здійснення своїх повноважень дані атестаційні комісії можуть створювати експертні групи з числа фахівців тієї галузі освіти, педагогічні працівники якої атестуються.

Рішення цієї комісії є остаточним.

Аналогічна компетенція атестаційних комісій міністерств, відомств, що мають в своєму підпорядкуванні навчально-виховні заклади, визначається відповідними міністерствами, відомствами.

VIII. Порядок проведення атестації

8.1. До 20 вересня поточного року керівник навчально-виховного закладу знайомить педагогічний колектив з наказом про створення атестаційної комісії та атестацію педагогічних працівників у поточному навчальному році.

8.2. До 10 жовтня атестаційна комісія приймає:

а) — заяву від педагогічних працівників щодо проходження чергової або позачергової атестації;

- заяву про відмову від чергової атестації.

В заяві, крім основних даних, зазначаються результати попередньої атестації та кваліфікаційна категорія або педагогічне звання, на яке претендує педагогічний працівник.

б) — подання керівника або ради навчально-виховного закладу про позачергову атестацію педагогічних працівників, рівень навчально-виховної або методичної роботи яких нижчий від вимог, що пред'являються до кваліфікаційної категорії, встановленої їм за результатами попередньої атестації.

8.3. До 20 жовтня поточного навчального року атестаційна комісія розглядає подані документи, затверджує графік проведення атестації і доводить його під розписку до відома осіб, які атестуються. Педагогічним працівникам, які підлягають черговій атестації, але не претендують на підвищення кваліфікаційної категорії чи посадового окладу (ставки заробітної плати), присвоєння більш високого педагогічного звання, визначених за результатами попередньої атестації, і не мають претензій до своєї роботи з боку керівників навчально-виховного закладу, батьків, учнів, атестаційна комісія може підтвердити встановлену їм кваліфікаційну категорію або посадовий оклад (ставку заробітної плати), педагогічне звання, що оформляється протоколом.

8.4. До 20 березня поточного навчального року атестаційна комісія при навчально-виховному закладі завершує вивчення роботи педагогічних працівників і оформляє атестаційні листи у двох примірниках за формою, що додається. Результати підвищення кваліфікації педагогічним працівникам враховуються на підставі поданого посвідчення.

8.5. Керівники установ та органів освіти повинні не пізніше як за 10 днів до засідання атестаційної комісії ознайомити педагогічних працівників з їх атестаційними листами (під розписку).

8.6. До 20 квітня поточного навчального року атестаційна комісія розглядає атестаційні листи, заслуховує працівників, які атестуються. На підставі всебічного розгляду наслідків їх педагогічної роботи, рівня фахової підготовки і професійної компетентності, рейтингу серед працівників районного (міського) методичного об'єднання (асоціації), оцінки працівникам педагогічного колективу навчально-виховного закладу, думки батьків, учнів приймає одне з рішень: «відповідає посаді, яку займає», «відповідає посаді, яку займає, за умови виконання певних рекомендацій», «не відповідає посаді, яку займає», встановлює (підтверджує, не підтверджує) відповідну кваліфікаційну категорію, присвоює (підтверджує, не підтверджує) педагогічне звання; встановлює (підтверджує, не підтверджує) посадовий оклад (ставку заробітної плати) працівникам, зазначеним у пункті 2.2 розділу II Типового положення, вносить пропозиції до заохочення педагогічних працівників.

8.7. З усіх питань, пов'язаних з атестацією, атестаційна комісія приймає рішення таємним голосуванням, порядок якого визначається самою комісією. Воно вважається дійсним, якщо в засіданні комісії брало участь не менше 2/3 її членів. Результати голосування визначаються простою більшістю Голосів присутніх членів атестаційної комісії. У разі однакової кількості голосів «за» і «проти» приймається рішення на користь працівника, який атестується. Якщо при голосуванні не підтверджена кваліфікаційна категорія або посадовий оклад (ставка заробітної плати), на який претендував педагогічний працівник, йому встановлюється кваліфікаційна категорія або посадовий оклад (ставку заробітної плати) до фактичного рівня професійної діяльності, визначеного атестаційною комісією. Працівник, який є членом атестаційної комісії, атестується па загальних підставах.

8.8. У випадку неявки педагогічного працівника, який атестується, на засідання атестаційної комісії без поважних причин комісія після з'ясування причин неявки може провести атестацію у його відсутності.

8.9. Результати атестації (рішення, рекомендації) повідомляються атестованому працівникові на даному засіданні, оформляються протоколом за підписом голови та секретаря атестаційної комісії, заносяться до атестаційного листа. Атестаційний лист, заява або подання адміністрації про позачергову атестацію, копія кваліфікаційного посвідчення про підвищення кваліфікації зберігається в особовій справі педагогічного працівника.

Другий примірник атестаційного листа не пізніше тижневого строку вручається (під розписку) атестованому працівникові.

IX. Реалізація рішень атестаційної комісії

9.1. За результатами атестації керівник навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою видає наказ, який у тижневий строк доводиться до відома атестованого, колективу та подається в бухгалтерію для нарахування педагогічному працівникові заробітної плати згідно із встановленим посадовим окладом (ставкою заробітної плати) з дня прийняття рішення атестаційної комісії. При зміні місця роботи педагогічному працівникові атестаційний лист є підставою для тарифікації його за новим місцем роботи.

9.2. У разі незгоди з рішенням атестаційної комісії при навчально-виховному закладі педагогічний працівник має право у двотижневий строк з дня вручення йому атестаційного листа звернутись із скаргою до атестаційної комісії вищого рівня (відповідно до компетенції, визначеної у розділі VII Типового положення). Подана скарга розглядається в двотижневий строк від дня її надходження.

Рішення атестаційної комісії вищого рівня є підставою для скасування попереднього і видачі нового наказу про встановлення (підтвердження, не підтвердження) працівникові відповідної кваліфікаційної категорії, посадового окладу (ставки заробітної плати) чи присвоєння (підтвердження, не підтвердження) педагогічного звання з дня прийняття рішення атестаційною комісією навчально-виховного закладу (органу державного управління освітою), дії якої оскаржувались.

9.3. Питання, пов'язані зі звільненням або переведенням на іншу роботу педагогічного працівника за результатами атестації, вирішуються

керівником відповідного навчально-виховного закладу в двомісячний строк з дня прийняття рішення атестаційної комісії. В разі оскарження рішення атестаційної комісії розірвання трудового договору може бути здійснене лише після його розгляду атестаційною комісією вищого рівня, рішення якої є остаточним. Строк розгляду скарги не враховується у визначений двомісячний термін реалізації рішення. Після закінчення зазначеного строку звільнення педагогічного працівника за результатами атестації не допускається.

9.4. У випадку звільнення педагогічного працівника за результатами атестації у його трудову книжку вноситься запис з посиланням на пункт 2 статті 40 Кодексу законів про працю України. Трудові спори з питань звільнення з роботи педагогічних працівників за підсумками атестації розглядаються відповідно до чинного законодавства.

Положення розроблене авторським колективом у складі: Болтівець С. І., Ковганич В. В., Красноголовець О. М., Луговий В. І., Міненко А. М., Нікітенко О. І., Пушенко О. Г., Северчук Л. М.

Додаток
до Типового Положення про атестацію педагогічних працівників України

Атестаційний лист

1. Прізвище, ім'я, по батькові-----
2. Рік народження_____ 3. Освіта-----
4. Спеціальність за дипломом-----
5. Стаж безпосередньої педагогічної роботи-----
6. Місце роботи-----
7. Посада-----
8. Державні нагороди, звання-----

9. Форма та результати підвищення кваліфікації протягом останніх
5 років за посвідченням _____

10. Результати попередньої атестації

11. Характеристика якості виконання посадових обов'язків, резуль-
тативності навчально-виховної роботи, загальної і професійної культури
адміністрацією установи _____

Керівник установи _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

12. Оцінка професійної діяльності, загальної культури, моральних
якостей: _____

а) педагогічною радою _____
Голова педагогічної ради _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

б) батьками, учнями _____

Голова ради установи _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

в) методичним об'єднанням (асоціацією)

Голова методичного
об'єднання (асоціації)
(підпис) (прізвище, ініціали)

I. Рішення атестаційної комісії

(найменування установи, органу освіти)

Атестаційна комісія вирішила: _____

Голова атестаційної комісії _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Секретар атестаційної комісії _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

II. Рішення атестаційної комісії

(яка встановлює категорію «спеціаліст вищої категорії»)

(найменування установи, органу освіти)

Атестаційна комісія вирішила: _____

Голова атестаційної комісії _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Секретар атестаційної комісії _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

М. П. Дата

Заохочувальні відзнаки Міністерства освіти і науки України

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказом

Міністерства освіти і науки України

11.07.2005 № 402

Зареєстровано

в Міністерстві юстиції

України 28 липня 2005р. за №

820/11100

Положення Про нагородження нагрудним знаком «Відмінник освіти України» Міністерства освіти і науки України

1. Заохочувальною відзнакою Міністерства освіти і науки України — нагрудним знаком «Відмінник освіти України» (далі — Нагрудний знак) — нагороджуються вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи, педагоги-організатори, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, спеціалісти, методисти, педагогічні працівники позашкільних закладів, наукові, науково-педагогічні, інженерно-технічні працівники, навчально-допоміжний персонал, працівники наукових установ освіти, закладів підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, державні службовці, керівники навчальних закладів, наукових установ, організацій, спеціалісти із інших держав, які працюють у галузі не менше десяти років і досягли визначних успіхів у: вихованні, навчанні, професійній, науковій підготовці учнівської та студентської молоді; організації та вдосконаленні навчальної, виховної, науково-методичної та науково-дослідної роботи; координації дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань виховання і навчання дітей; впровадженні у практику досягнень науки і передового педагогічного досвіду; керівництві закладами та установами освіти, наданні допомоги щодо їх розвитку, впровадженні нових управлінських новацій; підготовці та підвищенні кваліфікації науково-педагогічних кадрів, спеціалістів народного господарства України, галузей економіки; науковому і методичному забезпеченні навчальних закладів та установ освіти, створенні високоякісних підручників і навчальних посібників; роботі з конструювання і виготовлення навчально-наочного приладдя; планово-фінансовій, адміністративно-господарській та іншій роботі.

2. Подання про нагородження вносять Міністерству освіти і науки України Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, Академія педагогічних наук України, ЦК профспілки працівників освіти і науки України, вищі навчальні заклади.

До подання додається довідка, в якій визначаються конкретні заслуги особи, що стали підставою для порушення клопотання про нагород-Клопотання про нагородження Нагрудним знаком перед вищим органом порушуються, як правило, трудовими колективами, де працюють особи, або їх колегіальними органами управління. Висунення кандидатур здійснюється гласно.

3. Клопотання може здійснюватись також за ініціативою державних органів та установ, підприємств (об'єднань) та інших громадських організацій України. При цьому повинна враховуватись думка колективу. Пропозиції про нагородження Нагрудним знаком вносяться щодо осіб, заслуги яких відповідають вимогам цього Положення.

4. Пропозиції про нагородження Нагрудним знаком вносяться щодо осіб, як правило, не раніше ніж через три роки після нагородження Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України.

5. Нагородження Нагрудним знаком здійснюється наказом Міністра освіти і науки України.

6. Нагородження Нагрудним знаком проводиться, як правило, один раз на рік: у червні-серпні кожного року за підсумками навчального року та атестації

педагогічних та науково-педагогічних працівників. Відзначення пам'ятних дат і ювілеїв може проводитись в інший термін.

7. Вручення Нагрудного знака проводиться в урочистій обстановці, як правило, Міністром освіти і науки України або за його дорученням Міністром освіти Автономної Республіки Крим, начальниками управлінь освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і районних (міських) відділів освіти.

Разом з Нагрудним знаком нагородженому вручається посвідчення, зразок якого затверджується Міністерством освіти і науки України.

8. Нагрудний знак носиться на правому боці грудей і за наявності нагрудних знаків до почесних звань України розміщується нижче них.

9. Про нагородження Нагрудним знаком у трудовій книжці нагородженого робиться відповідний запис.

10. Повторне нагородження Нагрудним знаком не проводиться.

11. У разі втрати (псування) Нагрудного знака та посвідчення дублікати, як правило, не видаються. Як виняток, вони можуть бути видані Міністерством освіти і науки України у випадках втрати внаслідок обставин, коли нагороджений не міг запобігти цьому.

12. Позбавлення Нагрудного знака проводиться на підставі наказу Міністерства освіти і науки України за вчинки, несумісні з принципами моралі і педагогічною етикою. Нагрудний знак з посвідченням, що належали особі, позбавленій нагороди, підлягають поверненню до Міністерства освіти і науки України.

13. Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, районні відділи, навчальні заклади освіти ведуть списочний облік усіх нагороджених Нагрудним знаком.

Директор департаменту кадрової роботи В. Т. Биковський

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказом Міністерства освіти і науки України

11.07.2005 № 402

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

28 липня 2005р. за № 826/11106

Положення Про нагородження Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України

1. Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (далі — Почесна грамота) відзначаються громадяни України, колективи навчальних закладів та установ освіти, наукових установ і організацій за заслуги в реалізації державної політики в галузі національної освіти, навчання і виховання підростаючого покоління, багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів та наукових кадрів, плідну науково-педагогічну діяльність, впровадження сучасних методів навчання і виховання молоді, підвищення кваліфікації та перепідготовки спеціалістів, забезпеченні суспільного виробництва висококваліфікованими працівниками, значні досягнення у фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях, вирішення найважливіших наукових проблем, вагомі успіхи у створенні новітньої техніки та впровадженні у виробництво сучасних наукоємних технологій, активну громадську діяльність.

Нагороджені Почесною грамотою знову можуть бути удостоєні цієї ж нагороди за нові заслуги, але не раніше ніж через три роки.

2. Подання про нагородження вносять Міністерству освіти і науки України Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, Академія педагогічних наук України, ЦК профспілки працівників освіти і науки України, вищі навчальні заклади та наукові установи.

До подання додається довідка, в якій визначаються конкретні заслуги особи, що стали підставою для порушення клопотання про нагородження.

3. Клопотання про нагородження Почесною грамотою перед вищим органом порушується, як правило, трудовими колективами, де працюють особи, або їх колегіальними органами управління. Висунення кандидатур здійснюється гласно.

4. Нагородження Почесною грамотою здійснюється наказом Міністерства освіти і науки України.

5. Вручення Почесної грамоти проводиться в урочистій обстановці, як правило, Міністром освіти і науки України або за його дорученням Міністром освіти Автономної Республіки Крим, начальниками управлінь освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і районних (міських) відділів освіти.

6. Про нагородження Почесною грамотою у трудовій книжці нагородженого робиться відповідний запис.

Директор департаменту кадрової роботи В. Т. Биковський

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказом Міністерства освіти і науки

України 11.07.2005 № 402

Зареєстровано в Міністерстві юстиції

України 28 липня 2005р. за № 821/11101

Положення Про нагородження нагрудним знаком «Василь Сухомлинський» Міністерства освіти і науки України

1. Заохочувальною відзнакою Міністерства освіти і науки України — нагрудним знаком «Василь Сухомлинський» (далі — Нагрудний знак) — нагороджуються наукові, науково-педагогічні і педагогічні працівники, а також інші особи за значний особистий внесок у розвиток загальної середньої освіти, які досягли визначних успіхів у навчанні та вихованні підростаючого покоління, науковому та навчально-методичному забезпеченні загальної середньої освіти, підготовці висококваліфікованих педагогічних кадрів, створенні високоякісних підручників і навчальних посібників для середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

2. Подання про нагородження вносять Міністерству освіти і науки України Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, Академія педагогічних наук України, ЦК профспілки працівників освіти і науки України, вищі навчальні заклади.

До подання додається довідка, в якій визначаються конкретні заслуги особи, що стали підставою для порушення клопотання про нагородження.

3. Клопотання про нагородження Нагрудним знаком перед вищим органом порушується, як правило, трудовими колективами, де працюють особи, або їх колегіальними органами управління. Висунення кандидатур здійснюється гласно.

4. Рішення про нагородження Нагрудним знаком ухвалюється Колегією Міністерства освіти і науки України, затверджується наказом Міністра і публікується в газеті «Освіта України».

Питання щодо нагородження Нагрудним знаком розглядається Колегією Міністерства освіти і науки України раз у квартал.

5. Вручення Нагрудного знака проводиться в урочистій обстановці, як правило, Міністром освіти і науки України або за його дорученням Міністром освіти Автономної Республіки Крим, начальниками управлінь освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і районних (міських) відділів освіти.

Разом з Нагрудним знаком нагородженому вручається посвідчення, зразок якого затверджується Міністерством освіти і науки України.

6. Нагрудний знак носить на правому боці грудей і за наявності нагрудних знаків до почесних звань України розміщується нижче них.

7. Про нагородження Нагрудним знаком у трудовій книжці нагородженого робиться відповідний запис.

8. Повторне нагородження Нагрудним знаком не проводиться.

9. У разі втрати (псування) Нагрудного знака та посвідчення дублікати, як правило, не видаються. Як виняток, вони можуть бути видані Міністерством освіти і науки України у випадках втрати внаслідок обставин, коли нагороджений не міг запобігти цьому.

10. Позбавлення Нагрудного знака проводиться на підставі наказу Міністерства освіти і науки України за вчинки, несумісні з принципами моралі і педагогічною етикою. Нагрудний знак з посвідченням, що належали особі, позбавленій нагороди, підлягають поверненню до Міністерства освіти і науки України.

11. Міністерство освіти і науки України веде списочний облік нагороджених Нагрудним знаком.

Директор департаменту кадрової роботи В. Т. Биковський

Шкільна документація

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом Міністерства освіти і науки України

від 23 червня 2000 р. № 240

Інструкція з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I—III ступенів

1. Загальні Положення

1.1. Інструкція розроблена відповідно до вимог Закону України «Про загальну середню освіту».

1.2. Інструкція встановлює правила документування діяльності загальноосвітніх навчальних закладів I—III ступенів незалежно від їх підпорядкування, типів та форм власності (далі — загальноосвітні навчальні заклади) і регламентує порядок роботи з документами з моменту їх створення або надходження, до відправлення чи передачі в архів.

1.3. Інструкція визначає порядок ведення загального діловодства, її положення поширюються на всю ділову документацію, в тому числі створювану за допомогою персональних комп'ютерів (ПК).

1.4. Дотримання правил і рекомендацій щодо порядку здійснення ділових процесів, встановлених цією Інструкцією, є обов'язковими для всіх керівників та педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. Педагогічні працівники, прийняті на роботу, повинні бути ознайомлені з вимогами Інструкції і виконувати її вимоги.

1.5. Діловодство в загальноосвітніх навчальних закладах ведеться призначеною для цього відповідальною особою.

1.6. Вся ділова документація зберігається у спеціально обладнаних шафах чи сейфах і не повинна мати доступу сторонніх осіб.

1.7. Вся ділова документація ведеться державною мовою. У місцях компактного проживання громадян, які належать до національних меншин, у внутрішньому веденні ділової документації може використовуватися поряд з державною мовою мова відповідної національної меншини у порядку, встановленому чинним законодавством.

1.8. Вказівки щодо оформлення записів у книгах і журналах встановленого зразка подані на перших сторінках цих документів.

1.9. Всі книги та журнали (крім класних), що ведуться у загальноосвітніх навчальних закладах, обов'язково поаркушно пронумеровуються, прошнуровуються, підписуються керівником і скріплюються печаткою.

1.10. Ділові папери, які надходять до загальноосвітнього навчального закладу, чи відправляються з нього, реєструються у журналах вхідного і вихідного

листування. У вихідному листуванні (вихідній документації) виправлення не допускаються. Допущені виправлення у поточній діловій документації застерігаються і скріплюються підписом відповідальної особи та печаткою.

1.11. Керівники загальноосвітніх навчальних закладів зобов'язані всебічно сприяти раціоналізації, механізації та автоматизації ділових процесів, вживати заходів до оснащення діловодства за допомогою персональних комп'ютерів (ПК); здійснювати контроль за обов'язковим дотриманням Інструкцій з ведення ділової документації у загальноосвітньому навчальному закладі.

1.12. При зміні керівника загальноосвітнього навчального закладу вся ділова документація передається відповідно до Інструкції, про що робиться запис в акті прийому-передачі навчального закладу.

1.13. Після закінчення терміну зберігання тих чи інших документів, які не підлягають передачі архівним установам, списується комісією, яку призначає керівник загальноосвітнього навчального закладу. На списану документацію комісія складає відповідний акт. Списана документація знищується.

2. Документування діяльності загальноосвітнього навчального закладу

2.1. Документування діяльності навчального закладу полягає у фіксації за встановленими правилами на паперових або магнітних носіях управлінських дій, тобто у створенні документів.

2.2. Підставою для створення документів є необхідність засвідчення наявності та змісту управлінських дій, переведення, зберігання і використання інформації протягом певного часу або постійно.

2.3. Вирішення питань щодо організації та проведення навчально-виховного процесу, господарсько-фінансової роботи, а також питань, які стосуються всіх або окремих осіб, в т.ч. і учнів, викладаються у наказах, розпорядженнях, дорученнях.

2.4. В усіх випадках, документи, що видаються на підставі розпорядчих документів вищого рівня, повинні мати посилання на них із зазначенням найменування цих документів, дати їх підписання та номеру реєстрації.

2.5. Обговорення питань і рішення, що приймаються на засіданнях педагогічної ради, загальних зборах колективу тощо, фіксуються у протоколах.

3. Складання та оформлення документів

3.1. Для складання документів повинен використовуватися папір форматів А4 (210 x 297 мм) та А5 (146 x 210 мм).

Складання документів на папері довільного формату не дозволяється.

3.2. Зміст документів викладається стисло, грамотно, зрозуміло і об'єктивно, без повторів та вживання слів і зворотів, які не несуть смислового навантаження. Довільне скорочення найменувань установ і окремих слів не допускається.

Текст документа оформляється у вигляді суцільного складного тексту, таблиці або поєднання цих форм. Суцільний складний текст документа містить граматично і логічно узгоджену інформацію.

Як правило, тексти розпорядчих документів і листів складаються з двох частин. У першій частині зазначається підстава або обґрунтування для складання документа, а в другій частині — висновки, пропозиції, рішення, розпорядження або прохання.

В окремих випадках текст документа може містити лише одну резолютивну частину, наприклад, наказ — розпорядчу частину без констатуючої, лист-прохання без пояснення.

3.3. Відповідальність за зміст, правильну підготовку та оформлення документів покладається на керівника навчального закладу.

3.4. Документи повинні мати встановлені реквізити і сталий порядок їх розміщення:

- найменування загальноосвітнього навчального закладу;
- ідентифікаційний код;
- назва виду документа, заголовок тексту;
- адресу і дату підписання документа;
- посвідчення документа (підпис, затвердження, печатка).

3.5. Назва виду документа (наказ, розпорядження тощо) зазначається друкарським або машинописним способами.

3.6. До кожного виду документа обов'язково складається заголовок (короткий зміст). Він має бути максимально коротким і емним, точно передавати зміст тексту. Формулювати заголовок тексту слід за допомогою віддіслівного іменника, відповідаючи на питання «про що?», наприклад, «Про вивчення...», «Про розподіл педагогічного навантаження...» тощо.

Якщо у документі йдеться про кілька питань, заголовок може бути узагальненим.

3.7. На документи, які створюються за допомогою ПК і табуляторів, поширюються всі основні вимоги щодо оформлення всіх документів: застосування бланка, підписання, датування тощо.

Додатковою вимогою до оформлення документів є обов'язкова розшифровка всіх понять, відображених цифрами, значками та іншим способом. Розшифровка вказується на зворотному боці або додається до документа.

Текст документа, надрукований на папері формату А5, дозволяється подавати без заголовка.

3.8. Всі документи підлягають датуванню. Датою документа є дата його підписання.

3.9. Дати підписання і затвердження документа, а також ті, що в тексті, повинні оформлятися цифровим способом. Елементи дати записуються трьома парами арабських цифр в один рядок у послідовності: число, місяць, рік. Наприклад, 12 січня 2000 року слід писати — 12.01.2000.

Якщо порядковий номер місяця або числа складається з однієї цифри, то перед нею ставиться 0. Наприклад, 5 січня 2000 року слід писати — 05.01.2000.

У документах, що містять відомості фінансового характеру, застосовується словесно-цифровий спосіб оформлення дат: 30 січня 2000 року.

3.10. Дата на документі проставляється особою, яка його підписує або затверджує, в момент підписання або затвердження. Дата затвердження документа зазначається у відповідній графі.

3.11. Дата підписання проставляється в лівій верхній частині документа разом з індексом на спеціально відведеному для цього місці на бланку. Якщо документ складено не на бланку, його дата проставляється нижче підпису, ліворуч.

3.12. До складу підпису входять: найменування посади, особистий підпис, ініціали та прізвище особи, яка підписала документ.

3.13. Затвердження документа здійснюється двома способами: грифом «Затверджено», або виданням відповідного розпорядчого документа (наказу, розпорядження тощо). Обидва способи затвердження мають однакову силу.

3.14. Елементами грифа затвердження є: слово «Затверджено», найменування посади, особистий підпис, ініціали і прізвище особи, яка затвердила документ, дата затвердження. Гриф затвердження розміщується у правому верхньому куті документа.

3.15. На документах, що засвідчують права громадян, юридичних осіб або фіксують факти втрати грошових коштів і матеріальних цінностей, підпис відповідальної особи завіряється печаткою.

3.16. Печатка проставляється таким чином, щоб вона захоплювала останні кілька літер найменування посади особи, яка підписала документ.

3.17. Додатки доповнюють, пояснюють окремі питання документа або документ в цілому. Про наявність додатків зазначається у тексті або після тексту документа перед підписом. Назва додатка у тексті документа повинна відповідати назві самого додатка.

3.18. Реквізити документа відокремлюються один від одного 2—3 міжрядковими інтервалами.

3.19. Назву виду документа друкують великими літерами. Крапка в кінці заголовка не ставиться.

3.20. Розшифровку підпису в реквізиті «Підпис» друкують на рівні останнього рядка найменування посади без пропуску між ініціалами і прізвищем.

3.21. Накази складаються на підставі ретельного і всебічного вивчення порушених у них питань.

Рішення, які оформляються наказами, повинні бути конкретними і реальними, відповідати діючому законодавству, забезпечуватися необхідними матеріально-технічними засобами і фінансуванням.

3.22. При оформленні наказів та інших розпорядчих документів необхідно керуватися такими правилами:

- тексти наказів та інших розпорядчих документів друкуються на бланках формату А4 через 1,5 міжрядкових інтервали;
- розпорядча частина наказів починається словом «наказую», яке відокремлюється від попереднього та послідуєчого текстів 2 міжрядковими інтервалами, друкують великими буквами без прогалів від межі лівого поля (від нульового положення табулятора) незалежно від повноти попереднього рядка;
- пропозиції, що містяться в наказі, необхідно узгоджувати з раніше виданими документами з цього питання, щоб уникнути повторів або суперечностей;
- визначати конкретних виконавців та реальні терміни виконання наказів та інших розпорядчих документів.

3.23. Всі накази та інші розпорядчі документи, в тому числі протоколи засідання педагогічної ради нумеруються упродовж календарного року, а протоколи виборних органів — у межах їх повноважень.

3.24. Протокол — документ, який фіксує хід обговорення питань і прийняття рішень на засіданнях педагогічної ради, зборах, нарадах та органах шкільного самоврядування тощо.

3.25. У протоколі вказують такі реквізити: назва виду документа, дату проведення заходу, заголовки до тексту, текст, підписи голови і секретаря засідання.

3.26. Текст протоколу складається з двох частин: вступної і основної. Вступна частина складається з прізвищ та ініціалів голови і секретаря засідання, кількості присутніх і відсутніх на засіданнях, порядку денного засідання з переліком питань, які підлягають розгляду та зазначенням доповідачів по кожному з них. Основний текст протоколу викладається по розділам: «Слухали», «Виступили», «Постановили». Підписи голови та секретаря засідання на протоколі є обов'язковими.

3.27. Акт — документ, складений декількома особами і підтверджуючий установлені факти і дії. Акти оформляються за результатом ревізій, при прийомі-передачі справ, прийомі навчального закладу до роботи у новому навчальному році, прийомі обладнання, меблів, підручників тощо.

3.28. Акт оформляється на стандартному аркуші паперу формату А4 і має такі реквізити: назва документу, місце затвердження, заголовки до тексту, підпис осіб (не менше трьох), які склали акт. У кінці тексту акта записуються дані про кількість екземплярів акта та їх місце знаходження.

3.29. Акт підписується всіма особами, які брали участь у його складанні.

При наявності особливих думок у складачів акта або присутніх їх треба викладати нижче або на окремому аркуші.

3.30. Доповідна записка оформляється на стандартному папері формату А4 з вказівкою таких реквізитів: назва виду документа, адресат, дата, заголовок до тексту, текст, підпис. Дата чи період часу, до якого відносяться відомості, викладені у доповідній записці, входять у заголовок.

3.31. Для оперативного вирішення службових питань дозволяється передача телефонограм. Телефонограми оформляються в одному екземплярі, їх підписує керівник. Реєструються телефонограми в установленому порядку.

3.32. Службові листи служать для обміну інформацією. Основні різновидності листів:

- супровідний;
- гарантійний;
- інформаційний;
- лист-нагадування;
- лист-запрошення;
- лист-прохання;
- лист-вимога.

3.33. Службові листи оформляються на бланках для листів або папері формату А4 і А5 в залежності від об'єму машинописного тексту.

Всі листи, що надсилаються з навчального закладу, обов'язково реєструються у журналі вихідного листування.

3.34. Склад реквізитів службових документів (бланків, наказів, довідок): Державний Герб України (порядок використання визначається зако-

ном), найменування міністерства, іншого центрального (місцевого) органу виконавчої влади, найменування загальноосвітнього навчального закладу, ідентифікаційний код, індекс підприємства зв'язку, поштова адреса, номер телефону, номер рахунку в банку, назва виду документа, дата, індекс, посилення на дату та індекс вхідного документа.

4. Перелік обов'язкової ділової документації

- 4.1. Ліцензія на право проведення освітньої діяльності загальноосвітнім навчальним закладом (стосується тільки приватних загальноосвітніх навчальних закладів).
- 4.2. Ліцензія на запровадження освітньої діяльності, пов'язаної з наданням професії.
- 4.3. Матеріали державної атестації загальноосвітнього навчального закладу.
- 4.4. Свідоцтво про державну атестацію загальноосвітнього навчального закладу.
- 4.5. Матеріали державної підсумкової атестації учнів (вихованців).
- 4.6. Статут загальноосвітнього навчального закладу.
- 4.7. Книга наказів з основної діяльності.
- 4.8. Книга наказів з кадрових питань.
- 4.9. Книга обліку руху учнів.
- 4.10. Алфавітна книга запису учнів.
- 4.11. Журнали обліку вхідного і вихідного листування.
- 4.12. Книга протоколів засідання педагогічної ради.
- 4.13. Книга обліку педагогічних працівників.
- 4.14. Книга обліку трудових книжок працівників.
- 4.15. Книга обліку і видачі свідоцтв про базову загальну середню освіту.
- 4.16. Книга обліку і видачі атестатів про повну загальну середню освіту.
- 4.17. Книга обліку і видачі Похвальних листів і Похвальних грамот.
- 4.18. Книга обліку наслідків внутрішкільного контролю (ведуть директор та його заступники).
- 4.19. Книга протоколів загальних зборів (конференції) колективу загальноосвітнього навчального закладу.
- 4.20. Книга протоколів ради загальноосвітнього навчального закладу.
- 4.21. Книга протоколів піклувальної ради, батьківського комітету та учнівського комітету (якщо такі створені).
- 4.22. Класні журнали (1—4 класи, 5—9 класи, 10—12 класи).
- 4.23. Журнали груп продовженого дня.
- 4.24. Журнали обліку пропущених і заміщених уроків.
- 4.25. Журнали обліку роботи гуртка, факультативу, секції тощо.
- 4.26. Журнал обліку звернень та заяв громадян.
- 4.27. Контрольно-візитаційна книга.
- 4.28. Особові справи та медичні картки учнів.
- 4.29. Особові справи педагогічних працівників.
- 4.30. Табелі успішності учнів.
- 4.31. План роботи на поточний навчальний рік.
- 4.32. Перспективне прогнозування розвитку матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення та навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу.
- 4.33. Навчальні плани та навчальні програми.
- 4.34. Атестаційні матеріали педагогічних працівників.
- 4.35. Списки первинного обліку дітей, які підлягають навчанню.
- 4.36. Учнівські квитки для учнів 1—4, 5—9 та 10—12 класів.
- 4.37. Статистична звітність (форми № ЗНЗ-1, № ЗНЗ-3, № 83-РВК та інші) ведеться відповідно до вимог та рекомендацій органів державної статистики.
- 4.38. Нормативно-правова документація з питань охорони праці та техніки безпеки ведеться відповідно до вимог Кодексу законів про працю України ,

нормативно-правових актів Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України.

4.39. Конституція України, Закони України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту».

4.40. Нормативно-правова документація Міністерства освіти і науки України та місцевих органів управління освітою з питань організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах.

4.41. Акти прийому-передачі загальноосвітнього навчального закладу.

4.42. Акти державного інспектування загальноосвітнього навчального закладу.

4.43. Трудові книжки працівників ведуться відповідно до Інструкції про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і організаціях (наказ Мінпраці, Мінюсту, Мінсоцзахисту України від 29 липня 1993 року № 58).

4.44. При необхідності Міністерство освіти і науки України, місцеві органи управління освітою можуть встановлювати додаткову відомчу звітність, інформацію (одноразову або постійну).

4.45. Розклад уроків для учнів 1—4 класів та 5—11(12) класів.

4.46. Графік роботи гуртків, секцій, об'єднань тощо.

4.47. Графік проведення позакласних заходів.

4.48. Типові правила внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України.

4.49. Наочність з Правил техніки безпеки, пожежної безпеки тощо.

5. Основна фінансово-господарська документація

5.1. Технічний паспорт школи.

5.2. Інвентарні списки основних засобів.

5.3. Акт на відведення і закріплення земельної ділянки.

5.4. Книга складського обліку матеріалів.

5.5. Книга обліку бібліотечного фонду.

5.6. Відомості на видачу витратних матеріалів.

5.7. Відомості оперативного обліку малоцінних та швидкозношувальних матеріалів, що знаходяться в експлуатації.

5.8. Штатний розпис загальноосвітнього навчального закладу.

5.9. Акти ревізій та перевірки фінансово-господарської діяльності.

5.10. Організація діяльності бухгалтерій та бухгалтерський облік здійснюється і ведеться відповідно до нормативно-правових документів Мінфіну України та Міносвіти і науки України.

6. Терміни зберігання ділової документації

№ з/п	Назва документа	Термін зберігання
1.	Книга обліку і видачі свідоцтва про базову середню освіту	75 років
2.	Книга обліку й видачі атестатів про повну загальну середню освіту	75 років
3.	Книга наказів з основної діяльності	50 років

Закінчення таблиці

4.	Книга наказів з кадрових питань	50 років
5.	Алфавітна книга запису учнів	50 років
6.	Книга обліку педагогічних працівників	50 років
7.	Книга обліку трудових книжок працівників	50 років
8.	Книга протоколів засідання педагогічної ради	25 років
9.	Книга обліку і видачі Похвальних листів і Похвальних грамот	25 років
10.	Класні журнали випускних класів	10 років
11.	Контрольно-візитаційна книга	10 років
12.	Класні журнали	5 років
13.	Журнали груп продовженого дня	5 років
14.	Журнали обліку пропущених і заміненних уроків	5 років
15.	Особові справи учнів (після закінчення школи)	5 років

16.	Журнали обліку вхідного і вихідного листування	5 років
17.	Атестаційні матеріали педагогічних працівників	5 років
18.	Книга записів наслідків внутрішнього контролю	5 років
19.	Акти перевірок (різні)	5 років
20.	Матеріали державної підсумкової атестації учнів (вихованців) випускних класів (письмові роботи, протоколи)	3 роки
21.	Контрольні роботи учнів	1 рік
22.	Статистична звітність	відповідно до вимог держстату
23.	Інвентарна книга бібліотечного фонду	до ліквідації закладу

Єдиним документом у плануванні роботи школи є річний план. Він складається за участю педагогічного колективу, громадських організацій, відображає найголовніші питання діяльності школи, в обов'язковому порядку обговорюється педагогічною радою. Річний план має виходити з глибокого аналізу діяльності педагогічного і учнівського колективів і орієнтувати їх на досягнення кінцевого результату у навчально-виховному процесі.

Розділи річного плану доцільно привести у відповідність до структури Закону України «Про загальну середню освіту».

Організації виконання річного плану служить особисте тижневе планування роботи керівників школи.

Календарне планування навчального матеріалу здійснюється вчителем безпосередньо у навчальних програмах. На основі календарних вчителі розробляють поурочні плани, структура і форма яких визначається ними самостійно.

Поурочний план може бути складений у вигляді конспекту, тез, таблиці тощо.

Плани роботи класних керівників, вихователів, бібліотекарів, методичних об'єднань, гуртків, спортивних секцій тощо складаються на період, визначений педагогічним колективом, в довільній формі і узгоджується з заступником директора з навчально-виховної роботи.

Планування роботи у загальноосвітньому навчальному закладі не виключають право керівників, педагогічного колективу на творчість, різноваріантність у виборі форм і структури планів. Вони повинні бути стислими, конкретними, лаконічними, передбачати заходи, які обов'язково мають бути виконаними і які можна контролювати.

Навчально-виховний процес у загальноосвітньому навчальному закладі регламентується розкладом уроків та позакласних занять на півріччя, які мають забезпечити рівномірне навантаження учнів та раціональну організацію праці педагогічного колективу.

У 9—11(12) класах необхідно практикувати здвоені уроки з предметів, у процесі викладання яких проводяться лекції, семінарські заняття, заліки, лабораторні і практичні роботи.

Факультативні заняття, роботу гуртків, секцій, позакласні заходи тощо слід планувати у дні з найменшою кількістю уроків з обов'язковою перервою після основних занять.

Обладнання шкільних кабінетів

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом

Міністерства освіти і науки

України від 20 липня 2004 р. № 601

Зареєстровано

в Міністерстві юстиції

України 9 вересня 2004 р. за

і\6 1121/9720

Положення Про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів

1. Загальні Положення

Положенню про навчальні кабінети (далі — кабінети) розроблено відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» та інших законодавчих актів України.

Дія цього Положення поширюється на навчальні кабінети, що існують і створюються у загальноосвітніх навчальних закладах.

Це Положення визначає загальні та спеціальні вимоги до матеріально-технічного оснащення кабінетів згідно із санітарно-гігієнічними правилами та нормами і є обов'язковим для їх організації в загальноосвітніх навчальних закладах (далі — заклади) незалежно від типу та форми власності.

Кабінетом вважається класна кімната закладу зі створеним навчальним середовищем, оснащеним сучасними засобами навчання та шкільним обладнанням.

2. Мета, завдання та основні форми організації навчальних кабінетів

2.1. Основна мета створення кабінетів полягає у забезпеченні оптимальних умов для організації навчально-виховного процесу та реалізації завдань відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року за № 24.

2.2. Завданням функціонування навчальних кабінетів є створення передумов для:

- організації індивідуального та диференційованого навчання;
- реалізації практично-дійової і творчої складових змісту навчання;
- забезпечення в старшій школі профільного і поглибленого навчання;
- організації роботи гуртків та факультативів;
- проведення засідань шкільних методичних об'єднань;
- індивідуальної підготовки вчителя до занять та підвищення його науково-методичного рівня.

2.3. Перед початком навчального року проводиться огляд кабінетів з метою визначення стану готовності їх до проведення занять.

2.4. Державні санітарні правила і норми облаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу мають відповідати вимогам, затвердженим постановою Головного державного санітарного лікаря України від 14.08.2001 № 63 (далі — ДСанШН 5.5.2.008-01), та ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

3. Типи навчальних кабінетів

3.1. Організація навчальних кабінетів передбачає:

визначення предметної специфіки;

розміщення кабінетів;

оснащення засобами навчання та шкільним обладнанням за єдиними вимогами до упорядкування та удосконалення організаційно-педагогічних умов функціонування цих кабінетів.

3.2. У закладах можуть створюватись такі типи навчальних кабінетів:

- кабінети з окремих предметів;
- комбіновані кабінети з декількох споріднених предметів — класна кімната з набором навчально-методичної інформації та матеріально-технічного забезпечення для декількох предметів.

3.3. У закладах створюються кабінети: фізики, інформатики, біології, хімії, майстерень трудового навчання, обслуговуючої праці з лабораторними приміщеннями, що прилягають до цих кабінетів, спортивні, актові зали та інші кабінети відповідно до умов і потреб закладу.

Лабораторні приміщення повинні мати вихід до кабінету та окремий вихід у коридор чи на подвір'я школи.

3.4. Переважно у початкових школах і загальноосвітніх навчальних закладах з малою наповнюваністю класів можуть створюватись комбіновані кабінети для викладання споріднених предметів.

Найбільш доцільним є поєднання предметів, що належать до однієї освітньої галузі, мають споріднене обладнання, наприклад хімії та біології, фізики й астрономії, біології і природознавства, правознавства та історії, мови й літератури тощо.

3.5. Майстерні для проведення занять з технічних та обслуговуючих видів праці і комбіновані кабінети — розміщують на першому поверсі, як правило, ізолювано від інших основних приміщень і вони повинні мати окремий вихід на шкільне подвір'я.

3.6. У загальноосвітніх навчальних закладах з допрофесійним або професійним навчанням обладнується кабінет з відповідних навчальних дисциплін (за умови, що школа не обслуговується міжшкільним навчально-виробничим комбінатом).

3.7. Фізкультурно-спортивні зали належить розміщувати не вище другого поверху, актові — не вище третього згідно з ДБН В.2.2-3-97 п.3.8.

3.8. Для дотримання безпечності руху учнів під час перерв, розміщення кабінетів (якщо у школі існує кабінетна система) на поверхах здійснюється шляхом поєднання на одному поверсі (в одному блоці або секції закладу) кабінетів для 5—9 класів, для 10—12 класів — на іншому (в іншому блоці або секції).

Класні кімнати для учнів I класів слід розміщувати не вище другого поверху, а 2—4 — не вище третього згідно з ДБН В.2.2-3-97 п.3.29.

3.9. Розташування кабінетів може змінюватись відповідно до зміни спеціалізації навчального закладу, співвідношення класів та кількості учнів у них чи інших причин.

4. Матеріально-технічне забезпечення навчальних кабінетів

4.1. Комплектація кабінетів обладнанням здійснюється відповідно до типових переліків навчально-наочних посібників, технічних засобів навчання та обладнання загального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів.

4.2. Шкільні меблі та їх розміщення у кабінетах (класних кімнатах) та майстернях має відповідати санітарно-гігієнічним правилам та нормам (п.8.2 ДСанПіН 5.5.2.008-01) і здійснюватися відповідно до вимог ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

У класних кімнатах та кабінетах початкової, основної і старшої школи встановлюються шкільні меблі: парти, (одно-) двомісні учнівські столи та стільці учнівські, в кабінетах хімії, фізики та біології — спеціальні двомісні лабораторні столи, прикріплені до підлоги (трьох розмірів за 4, 5, 6 ростовими групами).

Шкільні меблі мають шість розмірів за ростовими групами та маркуванням їх у вигляді ліній відповідного кольору. Зріст учнів до 115 см (1-а група) — лінія оранжевого кольору, 115—130 см (2-а група) — фіолетового, 130—145 см (3-а група) — жовтого, 146—160 см (4-а група) — червоного, 161—175 см (5-а група) — зеленого і більше 175 см (6-а група) — блакитного.

Парти (столи учнівські) повинні бути тільки стандартні, при цьому стіл і стілець мають бути однієї групи (п. 8.2 ДСанПіН 5.5.2.008-01).

У кожному кабінеті (класній кімнаті) слід передбачити наявність меблів двох-трьох розмірів з перевагою одного з них або трансформативні столи зі зміною висоти згідно з антропометричними даними школярів. У класних кімнатах повинна бути нанесена кольорова мірна вертикальна лінійка для визначення учням необхідного розміру меблів (п. 8.2 ДСанПіН 5.5.2.008-01).

4.3. Робочі місця вчителів фізики, хімії, біології та трудового навчання монтуються на підвищенні, обладнуються демонстраційним столом (у кабінетах хімії та біології з препаратурською частиною — висотою 75 см). Тумби стола оснащують спеціальними пристроями (ящиками) для зберігання інструментів, хімічного посуду, мікропрепаратів і приладів, що використовуються для проведення дослідів. До демонстраційної частини стола (висотою 90 см) підводять електричний струм, воду і каналізацію. Робочі площі столів повинні бути покриті спеціальними матеріалами, стійкими до механічних та термічних пошкоджень, хімічних реактивів. У кабінеті хімії та біології робоче місце вчителя доцільно обладнати витяжною шафою з вільним доступом до неї.

У кабінеті хімії необхідно обладнати демонстраційний стіл витяжною шафою (розміром 64 x 85 x 250 см) під кутом 45°, додатковим місцевим освітленням,

підведенням гарячої та холодної проточної води відповідно до вимог ДСанПін 5.5.2.008-01.

4.4. Кабінет фізики забезпечується системою електрообладнання із загальних стаціонарних та спеціалізованих взаємозв'язаних електричних пристроїв і джерел, які вмикаються до мережі змінного трифазного струму (з фазною напругою 127 В або 220 В) та однофазного (від 5 В до 250 В), постійного струму з напругою від 0 до 100 В. У лаборантській встановлюється центральний щиток, від якого подається однофазний і трифазний струм на розподільний щиток, з випрямлячем і регулятором напруги (розміщеним поряд з класною дошкою).

До учнівських столів у кабінеті фізики підводиться постійний електричний струм (до 42 В).

4.5. У кожному кабінеті (класній кімнаті) розміщується класна (аудиторна) дошка різних видів: на одну, три або п'ять робочих площ у розгорнутому або складеному вигляді.

Середній щит класної (аудиторної) дошки на три або п'ять робочих площ може бути використаний для демонстрації екранно-звукових засобів навчання на навісному екрані.

На окремих робочих площах залежно від специфіки предмета може бути:

- розташовано набірне полотно для демонстрації розрізних карток зі словами, літерами, складами, реченнями, цифрами та лічильним матеріалом тощо — для початкових класів;
- нанесено контурну карту України або півкуль — для кабінету географії;
- нанесено графічну сітку для проведення уроків каліграфічного письма — для початкової школи;
- накреслено графічну сітку для побудови графіків — у кабінетах математики і фізики.

Одна з робочих площ може мати магнітну основу з кріпленнями для демонстрації навчально-наочних посібників (таблиць, карт, моделей-аплікацій тощо).

Робочі площі на звороті дошки можуть бути покриті білим кольором для нанесення написів за допомогою спеціальних фломастерів.

Поряд з класною (аудиторною) дошкою в кабінетах галузі технологій і математики розміщують демонстраційні креслярські інструменти.

4.6. Лабораторні приміщення відповідно до специфіки обладнуються: витяжною шафою, секційними шафами для збереження приладів та лабораторного посуду, металевими шафами або сейфами для збереження хімічних реактивів, рукомийником, столом для підготовки дослідів, приладів і навчально-наочних посібників для занять, однотумбовим столом для роботи вчителя та лаборанта, столом

4.7. Хімічний посуд зберігається у лабораторних приміщеннях, розташовується окремо у залежності від розміру, виду і матеріалу (пластмаса, скло, метал), з якого він виготовлений.

Посуд для збереження реактивів повинен мати етикетки з чітким і яскравим написом їх назви. Усі шафи для зберігання хімічних реактивів повинні замикатися.

Хімічні реактиви зберігаються та розміщуються залежно від їх властивостей (гігроскопічні реактиви, легкі, горючі і органічні речовини, кислоти).

На посуді з отруйними речовинами має бути етикетка з написом «Отрута», з горючими — етикетка з написом червоного кольору та знаком оклику — «Вогненебезпечно!».

4.8. Місця зберігання засобів навчання нумеруються і позначаються назвами на етикетках, що заносяться до інвентарної книги.

4.9. Усі матеріальні цінності кабінету обліковуються в інвентарній книзі встановленого зразка, яка повинна бути прошнурована, пронумерована та скріплена печаткою (додаток 1).

4.10. Матеріальні об'єкти (предмети) і матеріали, що витрачаються в процесі роботи (хімреактиви, посуд, міндобрива тощо) заносяться до матеріальної книги (додаток 2).

4.11. Облік та списання морально та фізично застарілого обладнання, навчально-наочних посібників проводиться відповідно до інструкцій, затверджених Міністерством фінансів України.

4.12. Кабінети і майстерні мають бути забезпечені:

аптечкою з набором медикаментів для надання першої медичної допомоги; первинними засобами пожежогасіння відповідно до Правил пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України.

4.13. Вимоги пожежної безпеки для всіх навчальних приміщень визначаються НАПБ В.01.050-98/920 Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України, затверджених спільним наказом Міносвіти України і Головного управління Державної пожежної охорони МВС України від 30.09.98 № 348/70, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.12.98 за № 800/3240 (із змінами і доповненнями).

5. Навчально-методичне забезпечення навчальних кабінетів

5.1. Навчально-методичне забезпечення кабінетів складається з навчальних програм, підручників, навчальних та методичних посібників (не менше одного примірника кожної назви) з предмету, типовими переліками навчально-наочних посібників та обладнання загального призначення, зразків навчально-наочних посібників, навчального обладнання у кількості відповідно до вимог зазначених переліків.

5.2. Розподіл та збереження засобів навчання і навчального обладнання здійснюються згідно з вимогами навчальних програм за розділами, темами і класами відповідно до класифікаційних груп, у кабінеті (класній кімнаті), лабораторних приміщеннях по секціях меблів спеціального призначення.

5.3. У кабінеті (класній кімнаті) створюється тематична картотека дидактичних та навчально-методичних матеріалів, навчально-наочних посібників, навчального обладнання, розподілених за темами та розділами навчальних програм. Картки розміщуються в алфавітному порядку.

5.4. У кабінеті фізики, інформатики, хімії, майстернях трудового навчання, обслуговуючої праці має бути інструкція і журнали ввідного та періодичного інструктажу з техніки безпеки, пожежної безпеки.

5.5. Додатково кабінети можуть бути оснащені: підручниками та навчальними посібниками для кожного учня; фаховими журналами;

- інформаційними збірниками Міністерства освіти і науки України;
- бібліотекою суспільно-політичної, науково-популярної, довідково-інформаційної і методичної літератури;
- матеріалами перспективного педагогічного досвіду, розробками відкритих уроків та виховних заходів;
- інструкціями для виконання лабораторних і практичних робіт, дослідів, спостережень, фізичного практикуму тощо;
- краєзнавчими матеріалами;
- інструментами і матеріалами для відновлення і виготовлення саморобних засобів навчання.

6. Оформлення навчальних кабінетів

6.1. На вхідних дверях кабінету повинен бути відповідний напис на табличці з назвою кабінету: «Кабінет фізики», «Кабінет хімії», «Кабінет інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій навчання» тощо.

Крім того, на вхідних дверях класної кімнати може бути цифрове позначення та літера класу, за якою закріплений даний клас початкової школи, наприклад « 1-А клас».

6.2. Для оформлення кабінетів передбачено створення навчально-методичних експозицій змінного та постійного характеру.

6.3. До постійних експозицій відповідно до спеціалізації кабінету належать:

- державна символіка;
- інструкція з безпеки праці та пожежної безпеки, правила роботи в кабінеті;
- портрети видатних учених, письменників, композиторів; таблиці сталих величин, основних формул; еволюція органічного світу та його класифікація; таблиця

періодичної системи елементів Д.І.Менделєєва, електрохімічний ряд напруг металів, розчинність солей, основ і кислот;

- системи вимірювання фізичних одиниць;
- політична карта світу, політико-адміністративна карта України, фізична карта України тощо.

6.4. У класних кімнатах початкової школи необхідно розмістити: правила пожежної безпеки та дорожнього руху;

класний куточок, де записано права і обов'язки школярів, правила поведінки учнів, органи самоврядування, відображено життя колективу класу.

6.5. У секційних шафах кабінетів демонструються прилади, колекції, муляжі тощо.

6.6. До експозицій змінного характеру належать: виставка кращих робіт учнів;

- матеріали до теми наступних уроків, орієнтовні завдання тематичного оцінювання, державної атестації;
- додаткова інформація відповідно до навчальної програми, зокрема, про життєвий і творчий шлях письменників, учених, висвітлення поточних подій у нашій країні та за її межами;
- матеріали краєзнавчого характеру;
- результати експериментальної та дослідницької роботи учнів;
- результати учнівських олімпіад, конкурсів, турнірів тощо. Матеріали експозицій оновлюються при переході до вивчення нової теми.

6.7. Для розташування експозицій використовуються змінні пластинчасті, перфоровані або решітчасті стенди, що розміщують на стінах.

6.8. Навчальні кабінети загальноосвітнього навчального закладу повинні бути забезпечені настінними термометрами або психрометрами.

- з пристроями для зберігання матеріалів та інструментів для ремонту приладів, пристроями для миття і сушіння посуду та дистиллятором, які монтуються на стіні.

7. Керівництво навчальним кабінетом

7.1. Роботою кабінету керує завідувач, якого призначає директор з числа досвідчених учителів наказом по загальноосвітньому навчальному закладу.

7.2. Завідувач кабінету несе відповідальність за упорядкування, зберігання й використання навчально-наочних посібників, обладнання та інших матеріальних цінностей.

7.3. До обов'язків завідувача кабінетом належать: складання перспективного плану оснащення кабінету; забезпечення умов для проведення уроків;

- сприяння оновленню та удосконаленню матеріальної бази кабінету;
- систематизація та каталогізація матеріальних об'єктів;
- забезпечення дотримання в кабінеті правил електричної та пожежної безпеки, чистоти, порядку тощо;
- систематичне ведення інвентарної книги із занесенням до неї відповідних змін про нові надходження, витрати та списання матеріальних цінностей;
- керування і контроль за роботою лаборанта, надання йому практичної допомоги та сприяння підвищенню рівня його кваліфікації.

7.4. Розмір посадового окладу (ставки заробітної плати) завідувача кабінетом (майстернею) загальноосвітніх навчальних закладів встановлюється згідно з наказом МОН України від 29.03.2001 № 161, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.04.2001 за № 303/5494.

7.5. Перспективний план оснащення кабінету засобами навчання та шкільним обладнанням складає завідувач кабінету за погодженням з директором закладу, у разі необхідності (закупівля і встановлення нового складного обладнання) — з місцевим органом управління освітою, органами державної санітарно-епідеміологічної служби та пожежної охорони.

У відповідності до Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу, затвердженого наказом МОН України від 05.02.2001 № 45 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.01.2001 за № 146/5337 і в межах, що належать до компетенції піклувальної ради, робота і матеріально-технічне

оснащення навчальних кабінетів контролюються і спрямовуються піклувальною радою загальноосвітнього навчального закладу.

7.6. За згодою директора (заступника директора) закладу приміщення кабінетів можуть використовуватись для проведення уроків з інших предметів, виховних заходів, батьківських зборів.

7.7. Лаборант несе перед завідувачем кабінету відповідальність за належне зберігання навчального обладнання, навчально-наочних посібників, посуду, хімічних реактивів і матеріалів тощо.

7.8. До обов'язків лаборанта належать:

- систематичне вдосконалення своїх знань, практичних умінь і навичок із забезпечення викладання навчального предмета;
- забезпечення в приміщенні навчального кабінету чистоти повітря і порядку розміщення засобів навчання і шкільного обладнання;

Заходи Міністерства освіти і науки України з метою подолання бюрократизму в освіті

Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.05.2005р. № 297

Про подолання проявів бюрократизму в освіті

До Міністерства освіти і науки України надходять численні звернення педагогічних працівників, у тому числі й керівників навчальних закладів з приводу безпідставного збільшення кількості інформаційних та звітних матеріалів, що подаються до органів управління освітою різних рівнів. Мають місце непоодинокі випадки дублювання наказів, інших розпорядчих документів. Такий стан справ суперечить Програмі дій Уряду «Назустріч людям», де одним із пріоритетів визначені відкритість та демократизація управлінської діяльності.

Зважаючи на зазначене, наказую:

1. Органам управління освітою всіх рівнів:

1.1. Упорядкувати графіки здійснення перевірок навчальних закладів, залучивши до цієї роботи підрозділи обласних (районних) державних адміністрацій. Забезпечити узгодження цих графіків з управліннями освітою органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (до 1 серпня кожного поточного року). Встановити, що навчальні заклади перевіряються у плановому порядку органами управління освітою не частіше одного разу упродовж навчального року.

Позачергові перевірки можуть здійснюватися лише за умови виявлення значних порушень.

1.2. Заборонити відволікати керівників навчальних закладів, педагогічних та науково-педагогічних працівників від виконання професійних обов'язків під час проведення навчальних занять.

Наради, семінари, навчання педагогічних та науково-педагогічних працівників, у тому числі й керівників навчальних закладів, проводити у вільний від навчальної діяльності час не частіше одного разу на місяць.

1.3. Скоротити кількість засідань, нарад працівників дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. З цією метою органам управління освітою, керівникам навчальних закладів розробити графіки їх проведення та неухильно дотримуватися їх виконання.

1.4. Встановити, що:

- єдиним документом у плануванні роботи навчального закладу є річний або семестровий план;
- календарне планування навчального матеріалу вихователі, вчителі, майстри виробничого навчання, викладачі мають право здійснювати безпосередньо у текстах робочих навчальних програм;
- розробка планів проведення навчальних занять є компетенцією педагога, який і визначає їх структуру і форму;

- планування роботи класних керівників, кураторів, вихователів, бібліотекарів, керівників методичних об'єднань, гуртків, спортивних секцій тощо здійснюються один раз на семестр.

1.5. Заборонити вимагати від педагогічних працівників під час проходження ними атестації узагальнені матеріали їх педагогічного досвіду, інші матеріали, не передбачені Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників.

2. Департаментам загальної середньої та дошкільної освіти (Поліанський П. Б.), професійно-технічної освіти (Десятов Т. М.), вищої освіти (Болюбаш Я. Я.), управління ліцензування, акредитації та нострифікації (Домніч В. І.):

2.1. Переглянути перелік документів, що є обов'язковим для ведення у навчальних закладах.

2.2. Спростити процедури атестації, ліцензування та акредитації навчальних закладів.

3. Наказ розмістити на сайті Міністерства освіти і науки України, опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України», у газетах «Освіта України» та «Освіта».

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В. О.

Міністр С. М. Ніколаєнко

Вимоги до оформлення письмових учнівських робіт з мови та літератури

Лист Міністерства освіти і науки України від 28.04.2006 № 1/9-301

Міністерству освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, обласним (міським) інститутам післядипломної педагогічної освіти, керівникам навчальних закладів системи загальної середньої освіти.

Надсилаємо для використання з 2006—2007 навчального року «Вимоги до виконання письмових робіт учнів загальноосвітніх навчальних закладів і перевірки зошитів з української мови й літератури та зарубіжної літератури у 5—11 класах» (додаток 1; на чотирьох сторінках) та «Методичні рекомендації щодо оформлення в класному журналі результатів навчальних досягнень з української мови учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (додаток 2; на чотирьох сторінках).

Просимо довести зміст цих документів до відома вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Заступник Міністра В. О. Огнев'юк

Додаток 1

до листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-301 від 28.04.2006 року

Вимоги до виконання письмових робіт учнів загальноосвітніх навчальних закладів і перевірки зошитів з української мови й літератури та зарубіжної літератури у 5—11 класах

Зміни в підходах до оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти зумовили перегляд вимог до виконання письмових робіт та перевірки зошитів з української мови й літератури та зарубіжної літератури.

1. Види письмових робіт.

1.1. Основними видами класних і домашніх письмових робіт учнів з *української мови* є:

- класні й домашні вправи (кількість домашніх вправ — одна або дві (на розсуд учителя), але не більше двох; якщо ж уроки спарені, то для виконання вдома пропонується дві або три вправи);

- словникові диктанти (кількість слів у словниковому диктанті: 12 — у 5 класі, 24 — у 6—7 класах, 36 — у 8—9 класах, 48 — в 10—11 класах);
- навчальні диктанти, твори й перекази;
- самостійні роботи;
- тестові завдання (як відкритої, так і закритої форми);
- складання таблиць, схем, написання конспектів (у старших класах), робота зі словниками та інші види робіт, передбачені чинними програмами.

1.2. Основними видами класних і домашніх письмових робіт **з української та зарубіжної літератури** є:

- відповідь на поставлене в підручнику або вчителем запитання;
- написання навчальних класних і домашніх творів;
- виконання самостійних робіт;
- складання таблиць, схем римування, партитур, написання конспектів (у старших класах), робота з цитатним матеріалом, з літературними джерелами та інші види робіт, передбачені чинними програмами.

2. Кількість контрольних робіт.

2.1. Кількість тематичних контрольних робіт **з української мови** повинна відповідати вимогам чинної програми*.

2.2. Кількість контрольних робіт з усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) передбачено вимогами чинної програми*.

2.3. Кількість тематичних контрольних робіт **з української та зарубіжної літератури** однакова в усіх класах — не менше шести на рік (у профільних класах — не менше восьми на рік).

Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5—12 класи (заред. Л. Скуратівського). - К.: Перун, 2005. - С. 176.

2.4. Кількість контрольних творів **з української та зарубіжної літератури** визначається за класами:

- 5—8 класи — один контрольний твір на семестр (у першому семестрі п'ятого класу учні творів не пишуть);
- 9—11 класи — два контрольні твори на семестр (один класний і один домашній);
- у профільних класах — два контрольних твори на семестр.

3. Аналіз контрольних робіт.

Аналіз контрольних письмових творів і переказів, а також контрольних диктантів виконують у робочому зошиті.

4. Кількість і призначення учнівських зошитів.

4.1. Кількість робочих зошитів **з української мови** визначається за класами:

- 5—9 класи — по два зошити;
- 10—11 класи — по одному зошиту (у них учні виконують роботи, зазначені в пункті 1.1).

4.2. Для контрольних робіт **з української мови** в усіх класах використовують по одному зошиту (у них учні виконують роботи, зазначені в пунктах 2.1 і 2.2).

4.3. Кількість робочих зошитів як **з української**, так і **з зарубіжної літератури** — по одному в кожному класі (у них учні виконують роботи, зазначені в пункті 1.2).

4.4. Для контрольних робіт **з української та зарубіжної літератури** в усіх класах використовують по одному зошиту (у них учні виконують роботи, зазначені в пунктах 2.3 і 2.4).

4.5. Для навчальних і контрольних видів письмових робіт використовують зошити в лінію (з позначеним берегом) на 18 або 24 сторінки (у 10—11 класах зошит для навчальних робіт може бути більшим за обсягом).

4.6. Зошити для контрольних робіт мають зберігатися в школі протягом усього навчального року.

5. Порядок перевірки письмових робіт.

5.1. Зошити для навчальних класних і домашніх робіт з *української мови* перевіряють:

- у 5—6 класах — двічі на тиждень;
- у 7—9 класах — 2—3 рази на місяць;
- у 10—11 класах — двічі на місяць.

5.2. Зошити для навчальних класних і домашніх робіт з *української та зарубіжної літератури* перевіряють раз на місяць у кожному класі.

5.3. Оцінку за ведення зошитів з *української мови* виставляють один раз на місяць у кожному класі окремою колонкою в журналі.

5.4. Оцінку за ведення зошитів з *української та зарубіжної літератури* виставляють один раз на семестр у кожному класі окремою колонкою в журналі.

5.5. Виставляючи оцінку за ведення зошита з мови чи літератури, слід ураховувати такі критерії:

- наявність різних видів робіт;
- грамотність (якість виконання робіт);
- охайність;
- уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

5.6. Ведення зошитів з *української мови та літератури й зарубіжної літератури* оцінюється оцінкою від 1 до 12 балів.

6. Орфографічний режим.

6.1. Записи в зошиті виконують кульковою ручкою з синім чорнилом чи його відтінками (для підкреслення членів речення, позначення значущих частин слова, оформлення таблиць, схем тощо використовують простий олівець).

6.2. Між класною й домашньою роботою пропускають два рядки (між видами робіт, що входять до складу класної чи домашньої роботи, рядків не пропускають).

6.3. Дату класної, домашньої та контрольної роботи з *української мови й літератури та зарубіжної літератури* у 5—11 класах записують так: на першому рядку дату записують словами, а на другому — вид роботи (класна, домашня чи контрольна), наприклад:

**Сьоме
лютого
Класна
робота**

У 10—11 класах у зошитах з *української та зарубіжної літератури* можливим є й інше оформлення: на першому рядку записують вид роботи, а на березі цього ж рядка зазначають дату цифрами, наприклад:

07.05.06 Класна робота

В інших класах дата й назва робіт з *української та зарубіжної літератури* оформлюються так, як і з української мови.

У зошитах для контрольних робіт з *української мови та літератури й зарубіжної літератури* в усіх класах записується дата й лише назва роботи, наприклад:

**Сьоме лютого
Читання мовчки**

6.4. Після заголовків, назв видів робіт, підпису зошита крапку не ставлять.

6.5. Зразок підпису зошита:

**Зошит
для робіт з української
мови учня 5-А класу СЗШ
№ 17 м. Харкова
Захарченка Сергія
Зошит для
контрольних робіт із
зарубіжної
літератури учениці 7-
В класу Іванівської
НСЗШ Усенко Олени**

6.6. Неправильний запис охайно перекреслюють (а не беруть у дужки, витирають гумкою або замальовують коректором).

7. Технічні правила перевірки учнівських письмових робіт.

7.1. Усі записи, помітки й виправлення в учнівських письмових роботах слід виконувати ручкою з червоним чорнилом.

7.2. Виявлені помилки позначають так:

- орфографічні, пунктуаційні та граматичні помилки на вивчені вже правила підкреслюють горизонтальною рисою й на березі в цьому ж рядку вказують тип помилки (| — орфографічна, v — пунктуаційна, г — граматична), помилки на ще не вивчені правила виправляють, перекреслюючи їх скісною рисою (/) й надписуючи потрібну літеру чи розділовий знак, вказують на березі тип помилки, проте її не враховують при остаточному визначенні оцінки.

- лексичні (неточність у слововживанні, тавтологія, росіянізми тощо), стилістичні (стильова невідповідність дібраних мовних засобів, одноманітність дібраних мовних засобів тощо) та змістові помилки (логічні — втрата послідовності викладу, неправильний поділ тексту на абзаци, фактичні — неправильно вказано дату, власну назву тощо) підкреслюють горизонтальною хвилястою рисою й на березі в цьому ж рядку вказують тип помилки (л — лексична, с — стилістична, з — змістова помилки).

*Департамент загальної середньої та дошкільної освіти
Міністерства освіти і науки України Кафедра
методики навчання української мови Київського
міського педагогічного університету
імені Б. Грінченка*

Оформлення предметної сторінки у журналі

*Лист Міністерства освіти і науки України
від 23.06.2006 № 1/9-436*

Міністерству освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, обласним (міським) інститутам післядипломної педагогічної освіти, керівникам навчальних закладів системи загальної середньої освіти

Надсилаємо для використання з 2006—2007 навчального року «Методичні рекомендації щодо оформлення в класному журналі результатів навчальних досягнень з української та зарубіжної літератури учнів загальноосвітніх навчальних закладів» (додаток на трьох сторінках).

Просимо довести зміст цих документів до відома вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Заступник Міністра В. О. Огнев'юк

Додаток

*до листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-436
від 23.06.2006 року*

Методичні рекомендації щодо оформлення в класному журналі результатів навчальних досягнень з української та зарубіжної літератури учнів загальноосвітніх навчальних закладів

1. Тематичне оцінювання.

Тематичне оцінювання визначає рівень навчальних досягнень з певної літературної теми (частини теми, групи тем).

Тематичний бал (запис у журналі — *тема*) відображає фактичний рівень навчальних досягнень учнів з певної теми (її частини, сукупності тем). Цей бал виставляють за результатами *тематичної контрольної роботи* (далі — ТКР), яку проводять у формі відкритих чи закритих тестів, рідше — у формі твору (у 9—11 класах), що визначається специфікою літературної теми. Виставляють цей бал

не в колонці з датою проведення ТКР, а в сусідній колонці без дати. У наступній колонці (без дати) роблять запис ПО (повторне оцінювання). У цю колонку виставляють остаточний бал з певної теми (її частини, сукупності тем) кожному учневі на підставі ТКР, враховуючи при цьому й поточні оцінки. Але перед виставленням ПО учитель повинен оголосити остаточний результат кожному учневі та з'ясувати, чи не бажає хтось із них підвищити цей показник. Тим учням, які зголосилися підвищити остаточну оцінку з певної теми, відводиться, як правило, десять днів для написання повторної ТКР, результат якої й буде виставлено в колонку ПО (якщо результат повторної ТКР виявиться нижчим за раніше оголошуваний, то в колонку ПО виставляється кращий показник). ПО не може бути нижчим за ТКР. ПО може бути вищим на один (рідше — на два бали), якщо учень має достатнє накопичення поточних оцінок, що загалом вищі від бала за ТКР.

2. Автоматичне виставлення тематичного бала.

Тематичний бал (колонка **тема**), що відображає фактичний рівень навчальних досягнень учнів з певної теми (її частини чи групи тем), за згодою учня може бути виставлений автоматично на основі поточних балів (якщо їх кількість достатня) з урахуванням активної навчальної діяльності під час вивчення теми. Тематичний бал, виставлений автоматично, коригуванню не підлягає, він є остаточним результатом (ПО).

3. Інші форми контролю.

Обов'язково оцінюють і такі види навчальної діяльності школярів з літератури:

- контрольний твір (у 9—11-х класах — два контрольних твори на семестр);
- вивчення вірша напам'ять (їх кількість та обсяг передбачено чинними програмами);
- ведення зошита (один раз на семестр).

Бал за контрольний твір, який є середнім арифметичним балів за зміст і грамотність, виставляють не в колонці з датою написання роботи, а в сусідній колонці без дати (запис у журнальній колонці — **твір**). Так само, без дати (в сусідній колонці з датою проведення), виставляють бал за читання напам'ять поетичних або прозових творів (запис у журнальній колонці — **напам'ять**).

Бал за ведення зошита виставляють у кінці семестру в колонці без дати (запис у журнальній колонці — **зошит**).

4. Семестрове оцінювання.

4.1. Виведення семестрового бала.

Семестрове оцінювання — це визначення рівня навчальних досягнень учнів за результатами семестру. Семестровий бал має бути **наближеним** до середнього арифметичного від суми балів:

а) тематичного оцінювання літературних знань (ПО) — тричі на семестр у кожному класі (у профільних класах чи класах з поглибленим вивченням літератури таких балів орієнтовно має бути чотири-п'ять протягом семестру);

б) умінь та навичок з такого виду мовленнєвої діяльності, як говоріння, а саме за контрольний твір (крім першого семестру 5-го класу; у 9-11-х класах — за два контрольних твори);

в) за ведення зошита.

Запис **зошит**, як і записи всіх інших форм контролю, роблять у формі називного відмінка: **зошит**, а не **за зошит**, **I семестр**, а не **за I семестр**, **твір**, а не **за твір** і т.д.).

Отже, за I півріччя, наприклад, у 6-му класі семестровий бал виводять на основі досягнень учнів у таких аспектах: **тема** (3 ПО) + **твір** (1) + **напам'ять** (відповідно до програми) + **зошит** (1)*.

При виставленні семестрового бала слід урахувати динаміку особистих навчальних досягнень учнів з предмета, важливість теми (тривалість її вивчення, складність змісту, ступінь узагальнення матеріалу тощо).

4.2. Повторне семестрове оцінювання.

Повторне семестрове оцінювання проводять протягом десяти днів після виставлення семестрового бала. За рішенням директора ЗНЗ у деяких випадках термін повторного семестрового оцінювання може бути подовжено.

Зміст матеріалу, що виносять на повторне семестрове оцінювання, повинен охоплювати зміст тем, які вивчалися протягом семестру.

Скоригований бал (повторне семестрове оцінювання) виставляють лише тим учням, які його підвищували. До того ж цей бал не може бути нижчим за семестровий.

Колонки для виставлення семестрового й (у разі потреби) повторного семестрового оцінювання позначають у журналі такими записами: / **семестр, ПО**. У цих колонках дати не позначають.

Виписувати колонки з усіма цими показниками в кінці семестру не обов'язково.

5. Річне й підсумкове оцінювання.

Річне оцінювання — це визначення рівня навчальних досягнень учнів за результатами навчального року. Річний бал виставляють на основі семестрових балів. **Учні 5-8-х та 10-х** класів мають право на підвищення річного бала з української й зарубіжної літератур (повторне річне оцінювання). Скоригований бал (повторне річне оцінювання) виставляють лише тим учням, які його підвищували. До того ж цей бал не може бути нижчим за річний. Остаточним результатом навчальних досягнень учнів є підсумковий бал (**ПБ**), який є річним (скоригованим річним — **ПО**) балом.

Колонки для виставлення річного бала, (у разі потреби) повторного річного оцінювання й підсумкового бала позначають у журналі такими записами: **РБ** (річний бал), **ПО** (повторне оцінювання), **ПБ** (підсумковий бал). **У** цих колонках дати не позначають.

Учні 9-х та 11-х (12-х) класів, що вибрали українську чи/і зарубіжну літературу для державної підсумкової атестації, одержують підсумковий бал на підставі річного бала та бала з державної підсумкової атестації.

Колонки для виставлення річного бала, бала з державної підсумкової атестації та підсумкового бала позначають у журналі такими записами: **РБ** (річний бал), **ДПА** (державна підсумкова атестація), **ПБ** (підсумковий бал). **У** цих колонках дати не позначають.

Підсумковий бал може бути вищим за річний, проте не може перевищувати бал з державної підсумкової атестації (наприклад, I семестр — 8, II семестр — 9, **РБ** — 9, **ДПА** — 10, **ПБ** — 10, і навпаки: I семестр — 10, II семестр — 10, **РБ** — 10, **ДПА** — 9, **ПБ** — 9).

Бал з повторної державної підсумкової атестації (ПДПА) є підсумковим і остаточним, його виставляють після попереднього підсумкового бала: **РБ, ДПА, ПБ, ПДПА**.

*Департамент загальної середньої та дошкільної освіти
Міністерства освіти і науки України Кафедра
методики навчання української мови Київського
міського педагогічного університету
імені Б. Грінченка*

ЗРАЗКИ ПЛАНІВ-КОНСПЕКТІВ УРОКІВ

Українська мова

Ознайомлення з найбільш уживаними вставними
словами. Розділові знаки при вставних словах _____

5 клас
О. Б. Полєвікова

Мета: ознайомити учнів із вставними словами, правилами їх написання; формувати вміння визначати в реченні вставні слова, виділяти їх комами на письмі; розвивати зв'язне мовлення, навички виразного читання; виховувати почуття любові до батьків, свого роду. **Обладнання:** грамзапис пісні «Родина» (сл. В. Крищенко, муз. О. Злотника); плакат з епіграфом уроку; картки із завданнями для учнів; таблиці з теоретичним матеріалом.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК І

Повторення вивченого матеріалу.

Прочитайте речення із творів Т. Шевченка. Випишіть звертання, об'єднайте їх одним словом. (*Сім'я, родина.*)

1) Бабусю, голубонько, скажи мені щиру правду! 2) Привітай же, моя ненько, моя Україно. 3) Чого, батьки, сумуєте? 4) Ідіте, сини, погуляйте, пошукайте долі! 5) Пливи, пливи, моя доню, Дніпром за водою. 6) Любіться, брати мої, Україну любіть і за неї, безталанну, Господа моліть.

Лунає приспів пісні «Родина» (сл. В. Крищенко, муз. О. Злотника).

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ, ЗАВДАНЬ УРОКУ І

Сьогодні на уроці ми ознайомимося із вставними словами, навчимося визначати їх у реченні та правильно записувати. А епіграфом нашого уроку будуть такі рядки (плакат на дошці):

Звичайно, в кожного єдине, Як і
Дніпрова течія, Домашнє
вогнище родинне, Оселя наша і
сім'я.

(За Д.Білоусом)

Отже, темою граматичних завдань буде тема родини, її значення для кожної людини і держави в цілому.

III. ПОЯСНЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ І

1. Спостереження над мовним матеріалом.

Зверніть увагу на епіграф нашого уроку і знайдіть слово, яке допоможе нам зрозуміти, що автор упевнений у своїх словах.

Завдання за варіантами.

Прочитайте речення, записані на картках, і визначте слова, що виражають упевненість (варіант I), почуття радості (варіант II), джерело повідомлення (варіант III), порядок викладу думок (варіант IV). Зверніть увагу, як виділяються ці слова на письмі.

На щастя, сім'я — це найрідніші на світі люди, які шанують і люблять, пестять і голублять тебе. Без сумніву, завдячуючи нашим прабабусям і прадідусям, бабусям і дідусям, мамам і татам збереглися гарні традиції нашого народу, різні родинні свята. Потрібно, на мій погляд, шанувати свій народ, вивчати його мову, традиції, рідний край, бо ми частинка всього цього, нам рідного і близького. Таким

чином, могутність і слава нашої України залежить від кожної сім'ї, бо сім'я — це велика цінність, перлина країни.

2. Висновки учнів.

3. Робота за підручником.

Звірте свої висновки з теоретичним матеріалом підручника. Правопис яких вставних слів, без вживання цього терміна, ви вивчали у початковій школі? Як такі слова називалися? (**Слова ввічливості**).

4. Виконання пробних вправ.

4.1. Виконання за підручником вправи на вироблення вміння правильно визначати і виділяти вставні слова і словосполучення відповідними розділовими знаками.

4.2. Прочитайте речення. Визначте, в якому випадку виділене слово є вставним, у якому — ні? Як ви це визначили?

То невже ти ще досі не знаєш, що любов може гори звернуть? (Б. **Грін-ченко**).
То, може, нарікань на долю вже доволі? Для праці й боротьби настала знов пора. (Л. **Воловець**).

4.3. Складіть речення, в яких подані слова були б вставними.

Дійсно, мабуть, значить.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Пояснювальний диктант.

Родинне щастя формується під впливом багатьох чинників. По-перше, злагода є результатом добрих стосунків, вона ґрунтується на любові і пошані. По-друге, вона забезпечується тактовністю спілкування, чуйністю й великодушністю всіх членів сім'ї. Нарешті, родинне щастя базується на посильній участі кожного члена родини у праці, хатній роботі. А головне, всім треба дуже хотіти й прагнути робити все, щоб у сім'ї панував лад.

Без сумніву, майбутнє за міцною, здоровою, трудовою родиною. В її основу має бути покладена висока духовність, національні традиції та знання. (За **М. Стельмаховичем**).

2. Самостійні творчі вправи (за варіантами).

В а р і а н т I

Намалюйте словесний портрет одного з батьків, використовуючи вставні слова.

З р а з о к. Ясне, привітне, відкрите обличчя, високе чоло. Здається, в глибині темних очей причаїлися вогники щастя. Мабуть, це гордість за свій рід, за немарно прожиті роки. Очі дідуса, на мою думку, випромінюють доброту, щирість та мудрість.

В а р і а н т II

Складіть усне висловлення про результати вашого навчання у п'ятому класі. Своє ставлення до цих результатів спробуйте передати за допомогою вставних слів.

З р а з о к. У п'ятому класі цікаво вчитися. Це, мабуть, тому, що вчителі розповідають багато нового для нас. Особливо мені подобаються історія і література. Звичайно, я старанно вчу всі уроки. Уявіть собі, коли в мене щось добре виходить, то я починаю це любити. А в мене і з математикою все гаразд, і з мовами теж.

Батьки, напевно, мною задоволені.

В а р і а н т III

Складіть розповідь з елементами діалогу за участю членів родини, використовуючи вставні слова.

З р а з о к. Бабуся Марія повела свого онука до лісу. Петрикові вузлик з їжею здався дуже важким, і бабуся, на жаль, понесла його сама.

У лісі вони побачили, як маленька пташка з волосинкою у дзьобику полетіла до куща. Хлопчик тихенько заглянув туди. А там — велике волосяне гніздо.

Пташка справно кудись літала, швидко поверталася до гнізда. І, уявіть собі, щоразу приносила по волосинці.

Петрик, звісно, дивувався, аж дух йому перехопило.

— Бабусю,— пошепки спитав онук,— невже ото вона по волосинці наносила, що збудувала таке велике гніздо?

— Атож, по волосинці,— каже бабуся. — Така працьовита пташка. Петрик задумався. А згодом мовить:

— Бабусю, я ваше пальто з лісу нестиму...

(За *В. Сухомлинським*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО |

1. Виконання вправи на вироблення уміння складати речення за схемами.
2. Вибірковий графічний диктант.

Прослухайте текст, запишіть схеми речень із вставними словами.
(Взаємоперевірка — в парах).

Звичайно, люди замислювалися над походженням слова «тато». Чому «татусь»? Легенда, по-моєму, розповідає таке. Давно колись до молодої матері навідувалась лісова царівна Леля, бо полюбився їй синочок на ім'я Тата. Гарненький хлопчик привітно усміхнувся до лісової красуні, і та подарувала йому пісеньку «Татонько, татусеньку».

Виріс хлопець, оженився з Лелею. З'явилися у них свої діти. Їх Леля навчила кликати свого батька «татком, таточком, татусем».

VI. ПІДСУМОК УРОКУ |

— Яка ж роль вставних слів у нашій мові?

«Три біди є у людини — смерть, старість і погані діти»,— говорить народна мудрість. Старість неминуча, смерть — невблаганна, перед нею не можна зачинити двері свого дому, а від поганих дітей можна дім зберегти, як від вогню. І це залежить не тільки від батьків, а й від самих дітей»,— запевняв В. О. Сухомлинський.

Тож завжди намагайтеся бути слухняними і вихованими. Турбуйтеся про своїх батьків і не завдавайте їм прикрощів.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Вправа на розвиток зв'язного мовлення.
(Виконується за вибором учнів.)

Пригадайте ситуацію, коли ви вчинили несправедливо стосовно своїх родичів. Чи завжди ви просили вибачення? Якщо ні, напишіть текст вибачення, а при зустрічі з людиною, яку ви образили, знайдіть у собі мужність попросити вибачити вас. Пам'ятайте про правила мовлення.

З р а з о к . Дорога матусю! Міцно тебе обіймаю і цілую, мою найріднішу в світі людину. Даруй, що я завдала тобі стільки клопоту, стільки прикрощів. Я мимоволі образила тебе. Пробач, будь ласка, я була несправедливою до тебе. Я на все життя запам'ятаю свою помилку.

Випишіть із текстів художньої літератури речення з найуживанішими вставними словами і сполученнями слів, які б виражали різне ставлення мовця до висловлюваного.

Складіть вірш про свою родину, використовуючи вставні слова.

З р а з о к .

Бабусю моя дорогенька, Матуся моєї
матусі, Присядь ти, будь ласка,
близень Я ніжно отак пригорнуся.   о
Накину на стомлені плечі Хустину
тепленьку пухову. Як гарно з тобою
малечі! Бабусю, завжди будь здорова!
На руки твої подивлюся,

Що ніжно онука плекали.
Бабусині руки в дитинстві В
колисці мене колихали. Вони і
старенькі, та вправні І, звісно,
все вміють робити. Хустиночки
вишити гарні, Сніданки й обіди
варити. За все тобі вдячний,
бабусю!

О. Б. Полевікова

О. Б. Полєвікова

Мета: закріпити знання учнів про правила вживання апострофа, правопис та вимову слів з апострофом; ознайомити з правилом, яке не вивчалось у початковій школі; формувати вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, визначати головне, робити висновки; виховувати товариські взаємини; заохочувати до співробітництва. **Форма уроку:** урок-КВК.

Обладнання: завдання для команд; таблиця прислів'їв; кросворд; лист журі для підбиття підсумків змагань.

ХІД УРОКУ

I. ВСТУПНЕ СЛОВО ВЧИТЕЛЯ |

На нас чекає незвичайний урок — змагання дотепних, кмітливих і винахідливих, під час якого ми будемо вдосконалювати отримані навички вживання, вимови і написання слів з апострофом, а також ознайомимося з правилом, яке раніше не вивчали.

Оцінювати змагання буде журі. Система оцінювання така: за кожну правильну відповідь чи правильно виконане завдання журі буде виставляти 2 бали, за неповну — 1 бал. Оголошення результатів і нагородження переможців відбудеться після перевірки письмових робіт у зошитах. За охайність і правильність під час письма команди також отримають додаткові бали. Враховуватися буде й уміння кожної команди дотримуватися правил спілкування.

II. КОНКУРС «ПРИВІТАННЯ» |

Сьогодні у КВК беруть участь три команди «Веселі», «Розумні», «Кмітливі». Для привітання ви приготували скоромовки, де вживаються слова з апострофом. (Команди по черзі промовляють скоромовки, а суперники плескають у долоні, почувши слово з апострофом.)

1) Рве Мар'янка у торбинку Подорожник, материнку. Петрик, Ігор і Дем'яно Накопали валер'янки.	2) Бачиш, Ромцю, люта рись... М'ясо з'їла, кістку — гризь! Ромцю, Ромцю, стережись — Ти за ґрати не берись!

У Лук'яна в'язка м'яти. У
Дем'яна дев'ять в'язо:

Вправа 1. Загадки.

(Відгадка — слово з апострофом.)

- 1) До країни знань ішов мандрівник І
зустрів цікаві складники: Поєднались
префікс і числівник. І зробились
назвою ріки.

Тож бувають у мові дива! Це слівце
інтригує не дарма: На шість літер —
апострофів два, Означає місцину над
яром.

(Над'яр'я.)

(Прип'ять.)

- 3) Хто захоче відгадати — хай не дуже поспіша. У мові це
єдине слово, де апостроф після ША. Коли, друже, ти одразу
розгадаєш не знаєш як, Зосередься — розгадаєш. Ця отрута
зветься так

(Миш'як.)

Вправа 2. Утвори слово з апострофом.

Стережись пасток!

I. Дерево — солома	II. Тьма —	Крупи —
— Трава —	Горобець —	Голуб —
Торф —	Соловей —	III. Ластівка —
Кропива —		Морква —

Хлопець —
Олово —

Камінь —

Вправа 3. Продовжи прислів'я.

Вставте правильні за змістом слова. Поясніть вживання апострофа у вставлених словах.

I. Ранні пташки росу ... **(п'ють)**, а пізні слізки ллють. Літо збирає, а зима ... **(з'їдає)**. Нащо й клад коли в ... **(сім'ї)** лад. Доброму добра й ... **(пам'ять)**. Не вчи орла літати, а ... **(солов'я)** співати.

II. Щастя у повітрі не ... **(в'ється)**, а руками дістається. Пташка красна своїм ... **(пір'ям)**, а людина — своїм знанням. Є люди, що й **(солов'я)** не люблять. На свіжий цвіт і бджола сідає, а ... **(зів'ялий)** обминає. Добре довго ... **(пам'ятається)**, а злее ще довше.

III. Доскакався ... **(м'ячик)**, поки на цвях наколовся. У ноги кланяється, а за ... **(п'яти)** кусає. У нього грошей, як у жаби ... **(пір'я)**. Поки зайця вб'ють, то вола ... **(з'їдять)**. Опеньки **(з'явились)** — літо скінчилось.

IV. КОНКУРС-ГРА «ХТО БІЛЬШЕ?» I

Послухайте уважно вірш Надії Красоткіної і спробуйте запам'ятати, а потім запишіть якнайбільше слів з апострофом.

У п'ятницю, у надвечір'я, Як
туманцем потягло, Сонце
плавно у міжгір'я Спочивати
попливло. На подвір'ячку, під
в'язом Вся зібралася сім'я:

Відпочить, побути разом Та
послухат' солов'я. Вечоріє. На
подвір'ї Вся сім'я рядком
сидить.. Перше впливло
сузір'я: Бавить, манить і
мигтить.

V. КОНКУРС «ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ» I

1. Казка про апостроф.

З р а з о к (бали додаються за інсценізацію)

Літнього дня зібралися префікси на лісовій галявині біля джерела. Ті, що з рятувальним кругом — голосним звуком на кінці,— вирішили покупатися, а префікси з приголосним звуком на кінці залишилися і затіяли гру в квача. Префікси з кінцевим приголосним так весело бігали, сміялися, що їх почули букви **я, ю, е, ї**. Вони вийшли з лісу і сказали: «Ми теж будемо з вами гратися». Порадилися префікси і відповіли: «Ми не візьмемо вас до гри, бо ви не вмієте ввічливо просити». А щоб букви **я, ю, е, ї** не заважали, префікси, що закінчуються на приголосний звук, поставили після себе апостроф.

Апостроф на сторожі, де префіксів сім'я. До них
він не пускає букви ю, е, ї та я.

2. Загадка про апостроф.

З р а з к и

1) Я такий же, як знак розділовий, І відомий
шкільній дітворі. Та в словах
української мови Я пишусь не внизу, а
вгорі. Спробуй ним написати ім'я —
Зразу стану потрібним і я.

2) Я не риба і не птах,
Є в ганчір'ї, в реп'яхах.
Я не звір і не людина,
Але зна мене й дитина.

3) Я є в п'ятниці, в м'ячі,
В черв'ячку і у в'юнї,
Я є в риб'ячій сім'ї,
В п'явці, в'язі, у подвір'ї,
Навіть у пташинім пір'ї.

VI. КОНКУРС «ЛАНЦЮЖОК» |

Розкажіть правила вживання апострофа. Які з цих правил ви не вивчали у початкових класах?

(Один із членів команди по черзі диктує свої приклади до правил, коментуючи написане, інші записують. Слова, наведені в таблиці, диктувати не можна.)

VII. КОНКУРС «ФОНЕТИЧНИЙ» |

Запишіть слова, подані у звуковому записі, буквами. (Робота з картками.)

Пахне хліб, як тепло пахне хліб! [л'убовйу] трударів, і [рад'іс'ту] земною, і сонцем, що всміхалося весною, і [шчас'т'ам] наших неповторних діб — [дух'м'ано] пахне хліб. (П. *Воронько*)

Не кидайсь хлібом, він [с'в'атий]. (*М.Рильський*)

[под'акував] за хліб і [с'іл'] і за науку добрим [л'уд'ам]

(Т. *Шевченко*)

На миснику [поливйан'і] миски, [деревйан'і] ложки. (І. *Нечуй Левицький*)

Дух [привйалої] [мйати] розійшовся в свіжому повітрі. (І. *Нечуй Левицький*)

VIII. ПІДБИТТЯ ПОПЕРЕДНІХ ПІДСУМКІВ |

IX. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Використовуючи слова з апострофом, складіть твір-мініатюру «Давнє минуле України».
2. Випишіть з орфографічного словника по три слова до кожного правила про вживання апострофа. З одним словом складіть і запишіть просте речення.
3. Складіть загадки, де був би апостроф.

Групи слів за значенням. Синоніми.

Ознайомлення зі словником синонімів

5 клас

О. Б. Полєвікова

Мета: формувати вміння учнів групувати слова за значенням, визначати синоніми у реченнях, правильно використовувати їх у мовленні; ознайомити зі словником синонімів; заохочувати до самонавчання через роботу з довідковою літературою; вчити працювати разом; збагачувати словник учнів; виховувати гуманні почуття. **Форма уроку:** урок-презентація.

Обладнання: «Словник синонімів української мови» (ПолюгаЛ.М. — К.: Довіра, 2001) (для кожного учня); казковий будиночок; паспорт словника; звукозапис — звернення книжки; картки із завданнями для роботи в парах, у групах, для самостійної роботи, домашнього завдання; таблиця висловів про словники; кросворд.

ХІД УРОКУ

I. ЗАОХОЧЕННЯ ДО РОБОТИ

1. Поетична хвилинка.

Ой яка чудова українська мова, І така ж розкішна і гнучка, як мрія, Де береться все це, звідкіля і як? Можна «звідкіля» і «звідки», можна

Є в ній ліс, лісок, лісочо: і «звідкіль»

Пуща, гай, діброва, Бір, Є у ній хурделиця, віхола, завія,

перелісок, чорноліс, Є ще й Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

байрак.

(О. Підсуха)

2. Вступне слово вчителя.

— Сьогодні у нас у класі з'явився ось такий казковий будиночок. Потрапив він до нас із королівства Лексикографія. Мені дуже хочеться дізнатися, хто в ньому живе. А вам?

Зробити це непросто. Двері чарівної оселі відчиняться лише тоді, коли ви виконаєте цікаві, але непрості завдання. Чи готові ви до випробувань?

II. ОПРАЦЮВАННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Виконання творчих вправ.

Завдання 1.

Відгадайте, які слова стануть ключиком для казкового будиночка.

Перша у нашій шараді частина — Рідна у батька і неньки дитина. Друга частина — звук голосний, Ти лиш його відгадати зумій. Третю й четверту частину згадаєш, Як із займенником частку з'єднаєш Разом усе це слова, та які! Різні звучанням, за змістом близькі

Синоніми

Завдання 2.

Назвіть синоніми до слова **будинок** (*дім, хата, оселя, будівля, при міщеня, хатинка, хижа, кам'яниця, особняк, хмарочос*). Завдання 3.

Випишіть синоніми з вірша.

Які чудесні барви у нашій рідній мові, які відтінки різні від Сейму аж до Сян! У Києві говорять інакше, ніж у Львові І черногуз, і бусол, лелека і боцян...

(Д. Білоус)

Завдання 4.

Відгадайте загадку «Хто дід?».

З'їжджалися дочки у гості до діда:
Ось там Завірюха санчатами їде,
За нею Метелиця слідом мете,
Хурделиця Хугу з собою веде.
А тільки-но вітер у полі завіє,
Як стануть на лижі Хуртеча й Завія.
Нарешті, удвох з Заметіллю приїхала
Найменша — улюблена донечка Віхола. (Мороз.)

(А. Свашенко)

Завдання 5.

Вислів замініть одним словом-синонімом (усно).

Мчить, як стріла — (*швидко*).
Лягати разом з курками —
(*рано*). Знати, як свої п'ять
пальців — (*гарно*). Шукати за
гарячим слідом — (*швидко*).

2. Робота в парах.

Завдання

1.

До прикметників-синонімів доберіть із дужок відповідні іменники і запишіть парами. З одним із них складіть і запишіть речення.

Золота, жовта (акація, пшениця); яскравий, барвистий (метелик, промінь); велика, велична (споруда, груша); радісна, безтурботна (дітвора, пісня).

Завдання 2.

Замініть слово **великий** в усіх словосполученнях синонімами відповідно до його конкретного значення. Запишіть утворені словосполучення.

Великий вітер, велика гора, велика прірва, велике подвір'я, великий врожай, великий натовп, велика сім'я, великі діти, велика людина, велика ніч.

Слова для довідок: високий, глибокий, сильний, багатий, просторий, численний, багатолюдний, видатний, дорослий, довгий.

Завдання 3.

Знайдіть у реченнях синоніми, підкресліть їх.

1) Іде по воду молодиця, за нею тупає хлоп'я. 2) По дорозі неквапливо бреде пастух. 3) Путівцем чвалала руда конячка.

Завдання 4.

Прочитайте текст. Випишіть синоніми. Визначте їх синтаксичну роль у реченні.

У лісі

Ліс. Он який він! Мовчазний. Увесь час вслухаєшся в тишу. Чекаєш якогось небувалого звуку. І ось щось гукнуло, свиснуло. Дзенькнуло. Знову тихо. Потім щось закректало. Шурхнуло. Тріснуло. Залепетало. Ліс живе. Засинає і пробуджується. Слухає і вдивляється. Так легко. Так вільно. Так солодко.

Завдання 5. «Знайди пару».

Прочитайте, знайдіть пару слів, близьких за значенням, і з'єднайте рискою ці слова.

сміливий	неголосно
правильно	коротко
стисло	хоробрий
тихо	безпомилково
щирий	безмежний
широкий	правдивий
швидкий	вигаданий
уявний	прудкий
сердито	розважливо
щасливо	пусто
спокійно	дратівливо
безлюдно	радісно
радіти	наближатися
захищати	тішитися
підходити	збільшувати
підвищувати	боронити

(В. Бичко)

3. Самостійна робота.

Завдання 1.

Згрупуйте слова в синонімічні ряди.

I в а р і а н т. Ситий, запашний, довгий, сталий, гарний, гладкий, ароматний, тривалий, постійний, чудовий, повнотілий, пахучий, незмінний, прекрасний, повсякденний, товстий, вічний, духмяний, довгочасний, хороший, повний, довголітній, вродливий, затяжний, симпатичний.

II в а р і а н т. Безмежний, стародавній, червоний, ніжний, старий, видатний, безкрай, багровий, делікатний, старезний, визначний, безко-

нечний, м'який, похилий, знатний, давнішній, неосяжний, рум'яний, неозорий, тонкий, рожевий, давній, знаменитий, колишній, давнішній.

4. Творча робота.

I варіант. Завдання на формування вміння використовувати контекстуальні синоніми.

II варіант. Завдання на формування вміння правильно добирати синоніми.

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО I

1. Робота в групах. Гра «Аукціон».

Кожна група має свій фразеологізм. Члени групи пригадують або добирають із загального списку слів для довідок схожі за значенням (синонімічні) фразеологізми. Виграє той, хто назве останній фразеологізм.

Номер групи	Фразеологізм	Синонім	
1	Байдики бити	і за холодну воду не братися собак ганяти тинятися з кутка в куток горобцям дулі давати	горобців лічити походеньки справляти у стелю плювати лежні справляти
2	Давати прочухана	наганяти холоду давати наганяй читати нотацію вправляти мозок	давати жару милити чуба знімати стружку брати в шори
3	Замилювати очі	напускати туману замазувати очі заговорювати зуби обводити навколо пальця	дим пускати в очі відводити очі водити за ніс у дурні пошити
4	їздити верхи	сісти на голову покласти на лопатки поставити на коліна	тримати під п'ятою вірьовки сукати узяти гору
5	Тримати язик за зубами	і рота не розкрити ні пари з вуст подавитись язиком як у рот води набрати як занімів як заціпило	втрачати дар мови ані мур-мур прикусити язика мовчанку справляти як риба

2. Презентація «Словника синонімів української мови» (Полюга Л. М. — К.: Довіра, 2001.— 477 с.).

1) Поява словника.

— Тихше, тихше! Я чую, як скриплять двері. Дивіться, вони відчиняються! (Вчитель дістає з будиночка словник). Хто ж наша гостя? **(Книжка.)**

(Звучить звукозапис.)

«Добридень, діти! От я і з вами. Дякую, що так старанно і наполегливо шукали зустрічі зі мною.

Уся моя основа — синонімічний ряд —

Слова, що по-різному пишуться, по-різному і звучать.

Але лексичне значення у них одне і теж.

У мені слова-синоніми потрібні ви знайдете.

Я поведу вас далі в країну краси рідного слова, помандруємо ми чудовими стежками країни Лексикологія».

2) Відомості про словник.

— А це що?

— Паспорт.

— А що таке паспорт?
 — Це особистий документ.
 — Зараз подивимося, що в ньому. Фотокартка, печатка. Читаю далі. Народився у 2001 році. Місце народження — місто Київ, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Видало цю книжку видавництво «Довіра».

3) Робота зі словником.

— А зараз сюрприз. Загляньте до своїх портфелів і подивіться, чи немає там чогось новенького?

(Діти виймають словники. Перед уроком за допомогою класного керівника або батьків чи студентів, коли діти у класі відсутні, словники кладуть у портфелі учнів. П'ятикласники розглядають книжку, читають «Передне слово».)

IV. ПІДСУМОК УРОКУ I

Зачитайте вислови. Як ви їх розумієте?

Словник — це цілий світ в алфавітному порядку. *(А. Франс)*

Словники — музеї слів, у них місце і для старого, і для нового знайдеться.

(С. Пушик)

Словник — це мовний кодекс, мовний закон, обов'язок для всіх, хто користується мовою в суспільно-державних сферах. *(І. Світлични)*

Має рацію той, хто заглядає в словник тисячу разів на день. *(В. Куринськи)*

Не бійтесь заглядати у словник:
 Це пишній яр, а не сумне провалля;
 Збирайте, як розумний садівник,
 Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
 Не майте гніву до моїх порад
 І не лінуйтесь доглядати свій сад.

(М. Рильськи)

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Складіть із поданих слів синонімічні групи. Встановіть, чи належать синоніми кожної групи до однієї і тієї самої частини мови.

Веселий, розумний, кричати, журливий, радісний, лагідно, галасувати, мудрий, сумний, зал, бадьорий, вітер, нежурливий, гортати, невтішний, приязно, кімната, ураган, репетувати, любо, приміщення, печальний, ревти, буря, мирно.

2. Прочитайте тексти. Щоб уникнути повторення одних і тих самих слів, замініть їх синонімами так, щоб вони якнайкраще відповідали змісту.

- а) На море та землю спустився тихий вечір. Засвітилися вікна будинків приморського міста. На маленькому островку засвітився ліхтар маяка. У небі засвітилися зорі, а між ними засвітилися червоні і зелені вогники літака. На всіх кораблях у порту засвітилося електричне світло.
- б) Стежкою біжить маленька дівчинка. Маленькі кіски смішно підстрибують у неї на плечах. А квіти вклоняються їй своїми маленькими голівками. Вона простягає до них маленькі рученята, струщує з маленьких пелюсток маленькі крапельки роси.

Слова для довідок: заблищати, засяяти, спалахнути, загорітися, заблимати, замиготіти, заіскритися; невеличкий, куций, короткий, крихітний, тендітний, мініатюрний, дрібненький.

3. Доберіть із дужок такі синоніми, щоб слова у вірші римувалися, тобто кінець останнього слова першого рядка звучав так, як кінець останнього слова третього рядка, а другого — як четвертого. Вірш запишіть.

Мрія

Як виросту — збудую (дім, будинок, **хату**),
На хаті колесо (приладнаю, **приб'ю**, прикріплю),
А там я поселю (**крилату**, летючу, літаючу),
Лелечу клекітну (родину, **сім'ю**, пару).
Нехай розводиться, (селиться, **гніздиться**)
По всіх деревах і (**хатах**, будинках, оселях)
Нехай мені щоночі (здається, **сниться**, ввижається),
Що я літаю, наче (пташка, птиця, **птах**).

4. Випишіть зі словника синонімів вісім синонімічних рядів, що належали б до різних частин мови. Складіть і запишіть із двома синонімами речення.

Поняття про фразеологізм.

Джерела походження фразеологізмів _____ **6 клас**

С. В. Мунтян

Мета: поширювати знання учнів про безмежний світ людини; поповнювати словниковий запас фразеологічними зворотами; розвивати пам'ять, усне та писемне мовлення; виховувати повагу до народу-фразотворця, любов до пам'яток усної народної творчості.

Тип уроку: засвоєння нових знань. **Обладнання:** підручник «Рідна мова. 6 кл.» (Передерій Г. Р., Скуратівсь-кий Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф'я. І.— К., 1999); фразеологічний словник; тексти, індивідуальні картки; «ілюстровані фразеологізми».

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК I

Повторення вивченого матеріалу.

Словниковий диктант.

Мідь, голуб, Харків, льон, пісня, цвях, доньці, рибалці, тьмянний, сміється, кільця, порт'єра, павільйон, інжир, різьбяр, легінь, неньо, обценьки, боцян, газдиня.

Фронтальна бесіда.

- До яких частин мови належать записані слова?
- Знайдіть серед цих слів діалектизми, запозичені слова.
- Який розділ мовознавства вивчає лексичне значення слова?
- Що ви розумієте під лексичним значенням слова?
- На які ще групи за значенням, крім вже названих, поділяються слова?
- Що вивчається в розділі «Фразеологія»?

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ, ЗАВДАНЬ УРОКУ. I

Мотивація навчальної діяльності

III. ПОЯСНЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Спостереження над мовним матеріалом.

Прочитайте виразно текст (роздрукований текст є перед кожним учнем). Доберіть до нього заголовок.

Трапляється, візьметься хтось, не вміючи, переробляти якусь річ на іншу, кращу, і тільки переведе її на нінащо. У таких випадках кажуть: зробив із лемеша швайку. А говорять так ось чому. Жив колись на селі коваль, що вважав себе за дуже мудрого. Взявся він викувати одному чоловікові леміш. Багато заліза зіпсував, та бачить — нічого в нього не виходить. «Скую краще сокиру»,— каже чоловікові. Той згодився. Та й сокира не виходить. «Ні, краще не сокиру, а серп»,— вирішив коваль і став кувати серп. Кував, кував і врешті каже: «Хай уже буде швайка». Однак і швайка не вийшла. «Скую тобі пшик»,— заявив коваль наостанку. Узяв маленький шматочок заліза, який лишився з усього, що призначалося для лемеша, розпік його і кинув у діжку з водою. Залізо як зашипить. «От тобі й пшик».

(А. Матвієнко)

За допомогою тлумачного словника поясніть значення слів *леміш*, *швайка*, *серп*.

2. Слово вчителя.

Вирази типу «От тобі й пшик!», «Зробив із лемеша швайку» називають фразеологічними зворотами.

3. Фронтальна бесіда.

— Прочитайте фразеологічні звороти (заздалегідь записані на дошці).

— Подумайте і скажіть, чи можна передати значення фразеологізму одним словом?

Вдарити по руках (домовитися), водити за ніс (обманювати), ні пари з уст (мовчати), хоч око вийми (темно), зробити з мухи слона (перебільшувати), спустивши рукава (недбало).

— Спробуйте дати визначення фразеологічного звороту як одиниці мови. Отже, запишемо в зошит: «Фразеологічний зворот — це сполучення

слів, смисл якого часто дорівнює одному слову».

— А якщо змінити окремі слова у фразеологічному звороті, його смисл порушиться чи ні? Наприклад: зробити з комаря коня.

Записуємо в зошит висновок: «Фразеологізм — стале неподільне сполучення слів».

— Складіть речення з будь-яким запропонованим фразеологізмом. Запишіть це речення і зробіть його синтаксичний розбір. Зверніть увагу, чи завжди фразеологічний зворот виступає одним членом речення?

У зошитах записуємо: «Стале сполучення слів виступає одним членом речення».

— Яку роль фразеологізми відіграють у мовленні?

— Як ви думаєте, звідки вони потрапляють у мову?

4. Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу.

За допомогою записів, зроблених у зошитах, і матеріалу підручника складіть зв'язну розповідь про фразеологічний зворот.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Робота зі словником.

(Учитель пояснює учням, як правильно працювати із фразеологічним словником.

Далі учні виконують вправу.)

З'ясуйте за фразеологічним словником значення поданих фразеологічних зворотів.

Хоч конем грай, грати на нервах, далеко куцою до зайця, спіймати жар-птицю, як горіхи лущити.

2. Робота з підручником.

Виконання вправ (за вибором):

а) вправа а 1 на с

б) вправа 8 8 на с

в) вправа 8 9 на с

3. Робота з індивідуальними картками.

Поясніть за допомогою фразеологічного словника значення фразеологізмів і складіть із ними речення.

Картка 1

Оскому зігнати; море по коліна; даватися взнаки; пальцем у небо попасти.

Картка 2

Не спускати ока; і вухом не вести; поставити крапку над і; чужими руками жар загрібати.

Картка

Бити байдики; ні риба ні м'ясо; грати з вогнем; хоч на край світу.

Картка 4

П'яте колесо до воза; ні за холодну воду не братися; ні в тин ні в ворота; як баран на нові ворота.

Картка 5

Вертіти хвостом; тримати хвіст трубою; плестися в хвості; із заячий хвіст.

4. Робота з текстом.

(На дошці вивішені ілюстрації до фразеологізмів.)

Послухайте уривок із книги Антоніни Матвієнко «Живе слово». Запишіть фразеологічні звороти, які ви запам'ятали. Знайдіть до них ілюстрації.

У народній мові відомі й такі ходячі метафори, як: заквітчаний вік, тобто щасливе життя; щербата доля — значить гірка доля, з щербиною; те ж саме й латаний талан. Час якогось жалю, горя, мук, відомий у мові як лиха година. Про людину дурну, нерозвинену від природи кажуть: на цвіту прибита. «Світ мені піднявся вгору»,— говорить той, хто духовно ожив, підбадьорився, або, як ще кажуть, у кого «дух піднявся». А хто бачить близький свій кінець, мовить: не топтати мені рясту. Так говорити повелося здавна. Був колись звичай: напровесні, як тільки з'являвся дрібненький голубий ряст, його первоцвіт виривали й топтали, щоб довго жити.

Граматичне завдання.

Доберіть до виразу *на цвіту прибитий* фразеологічні синоніми (не всі вдома; клепки немає).

Чи можна сказати, що фразеологізми — це метафори?

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО |

Фронтальна бесіда

- Що таке фразеологізми? Яка їх роль у мовленні?
- Які ви знаєте джерела походження фразеологічних зворотів?
- Як користуватися словниками, з яких можна довідатися про фразеологічні звороти?

VI. ПІДСУМОК УРОКУ |**VIII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |**

1. Вивчіть теоретичний матеріал за темою уроку.

2. Напишіть твір-мініатюру про якийсь кумедний випадок, що стався з вами, використовуючи фразеологічні звороти.

Відмінювання іменників.

Кличний відмінок в українській мові

6 клас

С. В. Мунтян

Мета: поглибити знання учнів про відмінювання іменників, дати поняття про кличний відмінок і навчити вживати його; удосконалювати орфографічні навички; розвивати лінгвістичне мислення та культуру мовлення, уміння виділяти головне у навчальному матеріалі, самостійно мислити; виховувати любов до краси рідної мови, її багатства. **Тип уроку:** засвоєння нових знань, умінь і навичок. **Обладнання:** підручник «Рідна мова. 6 кл.» (Передерій Г. Р, Скуратів-ський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І.),— К., 1999); орфографічні словники; таблиці.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК I

Повторення вивченого матеріалу.

Словниковий диктант.

П'ять, В'ячеслав, морквяний, м'ята, п'є, буряк, бур'ян, мавпячий, Лук'ян, свято, пів'яблука, з'єднати, міжгір'я, зуміти, безіменний.

Фронтальна бесіда.

- До яких частин мови належать записані вами слова?
- Що означають іменники?
- Назвіть граматичні ознаки іменника.
- Яка роль іменника в реченні?
- Як іменники поєднуються у реченні з іншими словами?

(змінюючи граматичну форму).

- Назвіть відмінки, які використовуються в українській мові.

Скільки їх?

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

Мотивація навчальної діяльності

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Спостереження над мовним матеріалом.

Виразно прочитайте текст, користуючись таблицею, визначте відміної іменників.

(На дошці записаний уривок із народної пісні.)

- Ой, ненько, ненько, уже не раненько, Навчай мене, моя матінко!
- Як тебе вчити, жаль тебе бити: Будь сама розумная...

(Народна творчість)

2. Висновок учнів про особливий відмінок в українській мові, що вико ристовується при звертанні.
3. Формулювання вчителем правила та запис його учнями у зошиті:
«При звертанні в українській мові вживається кличний відмінок».
4. Робота над теоретичним матеріалом за підручником і таблицею.

(Таблиця вивішена на дошці).

Написання відмінкових закінчень іменників

Відмінки	Відмінкові питання	Однина			
		I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
Н.	хто? що?	-а, -я	II, -о, -е, -я	☐	-а, -я
Р.	кого? чого?	-и, -і, -ї	-у (-ю), -а (-я)	-і	-и, -і
Д.	кому? чому?	-і, ї	-ові, -еві, -у, -ю	-і	-і
Зн.	кого? що?	-у, -ю	II, -о, -е, -я	☐	-а, -я
О.	ким? чим?	-ою, -ею, ею	-ом, -ем, -ям	-ю	-ам, -ям, -ем
М.	на кому? на чому?	-і, -ї	-ові, -еві, -і,	-і -е	-і
Кл.		-о, -е, -є	-у, -е, -ю		-а, -я
		Множина			
		I відміна	II відміна	III відміна	IV відміна
Н.	хто? що?	-и, -і, -ї	-и, -і, -а, -я, -ї	-і	-а
Р.	кого? чого?	☐	-ів, II, -ів, -ей	-ей, -ів	☐
Д.	кому?	-ам, -ям	-ам, -ям	-ам, ям	-ам
Зн.	чому?	-и, -і, -ї	-ів, -а, -ів, -я	-і, -ів	-а
О.	кого? що?	-ами, -ями	-ами, -ями	-ами,	-ами
М.	ким? чим?	-ах, -ях	-ах, -ях	-ями	-ах, -ях
Кл.	на кому? на чому?	-и, -і, -ї	-и, -і, -ї, -а, -я	-ах, -ях -і	-а

5. Виконання пробних вправ (усно).

Утворіть кличний відмінок іменників.

Пісня, троянда, син, земля, учитель, лікар, друг, товариш, брат, кобзар, вітер, голуб, гай, хлопчик, козак, луг, муха, Ганнуся, Поліна Михайлівна, Володимир Павлович.

6. Бесіда.

— В яких відмінках іменники вживаються:

- без прийменників;
- із прийменниками і без них;
- тільки з прийменниками?

— Який відмінок є прямим, а які — непрямыми?

— Як називають іменники, що мають одну граматичну форму в усіх відмінках?

Наведіть приклади.

7. Ознайомлення учнів з орфографічним словником, за яким вони можуть перевірити відмінкові закінчення.

8. Виконання пробної вправи.

Знайдіть помилки в уживанні відмінкових форм (усно), виправте їх, запишіть речення у зошит і на дошці. (Речення вчитель диктує.)

1) Він був упевнений у перемогу. 2) Я ніколи не зраджу своїм друзям. 3) Дорікати мене ти не маєш морального права. 4) Нашим сьогоднішнім і майбутнім піклується рідна школа.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Колективна робота (на дошці і в зошитах).

- Виразно прочитайте народну пісню (заздалегідь написану на дошці). З яким обрядом вона пов'язана? Знайдіть у тексті пісні іменники у формі кличного відмінка. Випишіть ці іменники у зошит. Зробіть їх фонетичний розбір.

«Ой куди ви, голубоньки,

«Полетимо, Марусенько,

Та й полетите?	В чисте поле,
Куди моє дівування	Закинемо дівування
Та й занесете?	В синє море.
Та заверни, мій батеньку,	Полетимо, Марусенько,
Сірі голуби,	Та на луки,
Та й перейми дівування	Попадешся Василькові
Хоч років на три».	Та в руки.»

- б) Користуючись таблицею, в якій наведено відмінкові закінчення іменників, зверніться один до одного, уживши слова у кличному відмінку. Складіть зі звертанням речення і запишіть його у зошит.

2. Самостійна робота з підручником. Виконання вправ (за вибором).

- а) Вправа 150 на с. 60. б) Вправа 152 на с. 61.

3. Творча робота.

Поставте іменники в давальному й орудному відмінках однини. Із трьома словами складіть речення.

Береза, *мідь*, *любов*, тінь, бій, *скатерть*, хвиля, піч, меч, вік, теля.

4. Практична робота.

Прочитайте текст. Виконайте синтаксичний розбір першого речення.

Боже тобі, моя Олю, помагай,
Буде з тої пшениченьки
коровай. Буде з тої
пшениченьки насіння, Скажи,
Олю, коли в тебе весілля?

Ой місяцю-
ріжку, Світи
нам доріжку,
Світи нам
дорогу дівчатам
додому.

— Яким членом речення виступає звертання?

— Як ви поясните те, що у фольклорних текстах при звертанні не розрізняються назви осіб і неосіб, істот і неістот.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО |

Учні в парах ставлять одне одному запитання з теми уроку і дають на них відповіді.

VI. ПІДСУМОК УРОКУ |

Учитель відзначає навчальні досягнення учнів на уроці, окреслює найближчі завдання.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Вивчіть теоретичний матеріал за підручником (§ 12).
2. Виконайте вправу 151 на с. 61.
3. Випишіть із підручника «Українська література» невеликий текст, у якому вжито іменники в кличному відмінку.

Найчастіше вживані суфікси іменників.

Суфікси на позначення пестливості

та неповноти ознаки

6 клас

С. В. Мунтян

Мета: поглибити знання учнів про іменникові суфікси, їх стилістичну роль; удосконалювати орфографічні навички; розвивати культуру мовлення, пам'ять, увагу; виховувати повагу до людини, до її внутрішньої краси, до природи.

Тип уроку: засвоєння нових знань, вироблення умінь і навичок.

Обладнання: підручник «Рідна мова. 6 кл.» (Передерій Г. Р., Скуратів-ський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І.– К., 1999); тексти; таблиця.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК I

Повторення вивченого матеріалу.

Словниковий диктант.

Тиждень — тижня — тижневий, виїздити — виїзний, щастя — щасливий, вість — вісник, користь — корисний, честь — чесний, якість — якісний, шістнадцять, пестливий, тріск — тріснути, випускний, масний, ремісник. Фронтальна бесіда.

— Якими способами утворюються іменники?

— Якими двома шляхами творяться іменники?

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ Й ЗАВДАНЬ УРОКУ I

Мотивація навчальної діяльності.

III. ПОЯСНЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

Робота з таблицею.

(Таблиця вивішена на дошці)

Суфікси на позначення зменшеності, ласкавості, пестливості	
-к-	татко, Іванко, яблунька, пташка
-атк- (-ятк-)	курчатко, дитятко, пташенятко
-ець	хлібець, рукавець, хлопець
-ок	голубок, дубок, гайок, пастушок
-ик	котик, волик, дощик
-ичої к (-ик- + -ок-)	дощикок 0 дощик + -ок
-ичк	вуличка
-ечк- , -ечк-	батечко, кошечка, Надієчка
-еньк -	ніженька, пісенька
-очок (-ечок)	дубочок, гайочок, вершечок, пучечок
-ен- :ен-)	гусеня, чаєня

Після ознайомлення з таблицею, учні роблять запис у зошитах: «Суфікси на означення зменшеності, ласкавості, пестливості надають іменникам нових відтінків у значенні.»

Робота з підручником.

а) Ознайомлення з теоретичним матеріалом (§

б) Виконання вправ.

Вправа 234 на с. 93.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Вибірковий диктант.

Прочитайте виразно вірш.

(Роздрукований текст вірша розданий кожному учневі.)

Невродлива дівчинка
 Між дітлахів, що бавляться гуртом,
 Вона скидається на жабенятко.
 Благенька сорочина, штаненятка,
 Руденькі кучерики над чолом.
 Ще й рот великий, зубки кривуваті,
 Лице незвабливе, вилицювате.
 Її одноліткам, двом хлопчикам, батьки
 Купили по велосипеду вчора.
 Забувши про дівча, посеред двору
 Катаються сьогодні хлопчаки.
 Вона за ними біга, не спускає зору.
 Їх радість перейшла в її чуття,
 Бринить у ній і прямо з серця рветься,
 І дівчинка радіє, і сміється,
 Пройнята щастям світлого буття.
 Ні тіні заздрощів, ні наміру лихого
 Натурі цій ще звідать не дано.

Для неї стільки скрізь і жвавого, й нового
 Яке для інших мертво вже давно.
 Не хочу думати, що наступить днина
 і заблещить в очах її сльозина,
 Коли побачить, що між подруг всіх
 Вона і некрасива, й невеличка.
 Я хочу вірити, що серце — не дрібничка,
 Щоб хтось його зламати зразу міг!
 Я хочу вірити, що із роками

Той чистий промінь, котрий в ній горить,
 Свій біль у самоті переболить
 І перетопить щонайтяжчий камінь.
 І хай незначлива лицем своїм,
 Немає жодної вродливої приміти,—
 У порусі, у жесті будь-якім
 Дитинна грація душі вже світить.

Коли це так, то що тоді ж бо краса і люд чому
 її обожествляє? Це амфора, де тільки пустота,
 Чи племін, котрий в амфорі сіяє?

(М. Заблоцький)

Граматичне завдання до запропонованого тексту

Випишіть слова з суфіксами пестливості, зменшеності. Визначте, до яких частин мови належать ці слова. Виділіть у них суфікси.

Виконайте фонетичний розбір слів (за варіантами на дошці): **щастям, заблещить, сіяє, чуття.**

2. Самостійна робота.

- 1) Виконайте вправу 235 на с. 94.
- 2) Напишіть твір-мініатюру про свого домашнього улюбленця (кішку, собаку, птаха), використовуючи іменники з суфіксами зменшеності, пестливості, ласкавості.

Дайте заголовок твору.

3. Гра «Щасливий випадок».

Учні передають один одному кубик, на боках якого написані суфікси зменшеності, пестливості, ласкавості.

Кожен, хто отримав цей кубик, повинен сказати слово з тим суфіксом, який написаний на повернутому до учня боці.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО |

Користуючись таблицею, складіть зв'язну розповідь про суфікси зменшеності, ласкавості, пестливості.

VI. ПІДСУМОК УРОКУ I

Оцінювання знань, умінь учнів, окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Вивчіть теоретичні відомості з теми уроку.
2. Практичні завдання на вибір.
  - а) Знайдіть колискові пісні, створені українським народом. Запишіть одну з них, виділіть в іменниках суфікси зменшеності, пестливості, ласкавості.
  - б) Запишіть назви усіх меблів у вашій кімнаті, використовуючи можливі суфікси зменшеності, пестливості, ласкавості.

Дієприкметник як особлива форма дієслова.

Дієприкметниковий зворот _____

7 клас

Є. П. Голобородько

Мета: дати поняття про дієприкметник і дієприкметниковий зворот; формувати навички визначати, аналізувати і стилістично доцільно вживати ці лінгвістичні одиниці; розвивати мовне чуття і відповідні стилістичні уміння; виховувати шанобливе ставлення до рідної мови, рідного краю. **Тип уроку:** засвоєння нових знань, вироблення умінь і навичок. **Обладнання:** підручник «Рідна мова. 7 кл.» (Передерій Г. Р., Скуратів-ський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І.— К., 2003); таблиця «Дієприкметниковий зворот»; роздатковий матеріал (картки, листівки, репродукції картин, малюнків).

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК I

1. Повторення вивченого матеріалу.

Окремі відомості про дієслово, прикметник, про головне і залежне слово у словосполученні; про кому в середині простого речення.

2. Виконання вправи на закріплення.

Запишіть речення під диктовку. Поясніть ужиті в ньому розділові знаки. Визначте вид і час виділеного дієслова, відмінок прикметника і його синтаксичну роль у реченні. Випишіть іменне словосполучення і виділіть головне й залежне слово.

Легенькими хвилями озеро набігало на греблю і, очевидно, *підточувало* її.

(Ю. Збанацький)

Учитель повинен перевірити зроблене, підвести підсумок про вид і час дієслова, відмінювання прикметників та їх основну синтаксичну роль у реченні, про сутність словосполучення.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ Й ЗАВДАНЬ УРОКУ I

III. ПОЯСНЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Спостереження над мовним матеріалом.

Виразно прочитайте текст. Поясніть розділові знаки при прямій мові. Визначте значення виділеного слова. З'ясуйте, на яке питання воно відповідає. На які частини мови воно схоже?

Сосна у нашому повсякденні, крім цілющого і побутово-ритуального, має величезне господарське значення. Недарма кажуть: поліщук без сосни — що козак без коня. Хата і все, що біля неї, тісно *пов'язане* із сосною — тини, загорожі, криниці, освітлення, опалення, засоби транспорту і багато іншого. Тож не випадково в народі говорять: «Сосна годує, лікує, одягає і оберігає».

2. Висновок учнів.

3. Формулювання вчителем визначення дієприкметника.

4. Робота з підручником (§ 4).
- 1) Читання вголос повного визначення дієприкметника як особливої форми дієслова
  - 2) Складання власних прикладів за аналогією до наведених у підручнику.
  - 3) Аналіз таблиці (с. 17).
  - 4) Виконання пробних вправ.

5. Робота з таблицею та підручником.

- 1) Спостереження над мовним матеріалом таблиці за допомогою конкретних завдань і запитань.

Мовлена дідусем, романтична легенда про зорю-криницю назавжди лишилася прекрасним символом.

- Знайдіть у реченні дієприкметник.
  - Чи має він залежні слова?
  - Як виділяється таке словосполучення розділовими знаками?
- 2) Висновок учнів.
  - 3) Формулювання вчителем визначення дієприкметникового зворота.
  - 4) Читання (мовчки) визначення за підручником.
  - 5) Виконання первинних вправ.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Колективне закріплення.

(Один учень записує на дошці, а решта — у зошитах.) Підкресліть дієприкметники як члени речення. Виразно прочитайте речення і поясніть своє рішення.

1. Теплий вітер доносить із степу запах квітучої гречки, легкий шелест дозріваючої пшениці. (Ю. *Смолич.*) 2. На скошених нивах жовтіла прошита срібним павутинням стерня. (П. *Панч.*) 3. Маленький, висохлий за літо потічок безшумно звився чорним вужиком серед пожовтілих трав. (М. *Стельмах.*)

Додаткові запитання.

- Чи є у цих реченнях дієприкметникові звороти?
- Як ви думаєте, чому вони не виділені?
- Що спільного і відмінного у прикметниках і дієприкметниках?

. Самостійне закріплення (на вибір).

- а) Виконання вправи 46 на с. 20.
- б) Робота з картками.

Картка 1

Запишіть речення, розставивши розділові знаки. Підкресліть дієприкметники (чи дієприкметникові звороти) як члени речення.

Голубе небо вкрите рідкими хмаринками щедро лило ясне світло на лани на сади й хати. (О. Гончар).

Картка 2

Складіть словосполучення з дієприкметниковим зворотом.

Букети, зібрати, школярі; хлопці, риба, наловити; листя, восени почервоніти; сонце, хмари, закрити.

Картка 3

Перебудуйте речення, замінивши виділену частину дієприкметниковим зворотом. Поставте необхідні розділові знаки і підкресліть дієприкметниковий зворот як член речення.

1. *Перед нами лежала долина, що була вкрита хвилястими килимами.*
2. *Зазеленіли поля. Вони були засіяні своєчасно.*

Картка 4

Вставте у речення дієприкметникові звороти. Підкресліть їх як члени речення.

1. *Перші космонавти, ... , поклали початок космічним подорожам.*
2. *Рясніє щедрими плодами сад, ...*

в) Складання речень із дієприкметниковими зворотами. 3. Творча робота.

Виразно прочитайте текст (роздрукований текст є у кожного учня на парті). Назвіть дієприкметники і дієприкметникові звороти, вжиті в ньому. Визначте стиль тексту. Перекажіть текст, уживаючи мовні одиниці, засвоєні на уроці.

Здавна дика груша сусідила з людським обійстям. Її плоди, хай і непривабливі з першого погляду, мали привабливу цінність — щедро врожаїлися, довго зберігались. Опалі чи зірвані грушки тримали на горищах у сіні або соломі до глибоких морозів. Чим довше вони влежувалися, тим соковитішими й смачнішими були. З них готували найрізноманітніші страви й десерти. Лісова красуня не тільки годувала, поїла, давала мед нашим предкам. З неї виготовляли меблі, навіть кольби для зброї, різноманітні деталі для ткацьких верстатів, вітряків та водяних млинів. І досі вважається, що деякі музичні інструменти можна виготовити лише з цієї красуні.

Проте особливо практична, а відтак і незамінна деревина груші в скульптурній справі. Це, по суті, єдина порода дерева, з якої роблять витончені довготривалі, які не тріскаються і не втрачають своїх природних ознак, художні твори.

Дерев'яні скульптури, виготовлені з груші народним художником України Валентином Знабою, посіли почесне місце в багатьох музеях нашої країни. Одна з них — «Бокораш», що зберігається в постійно діючій експозиції Музею образотворчого мистецтва у Києві, — на Брюссельській всесвітній виставці 1958 року отримала Золоту медаль.

(За *В. Скуратівським*)

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ НОВИХ ЗНАТЬ

1. Фронтальне опитування.
  - Яку тему ми сьогодні вивчали на уроці?
  - Що називається дієприкметником?
  - Яку роль він виконує в мовленні?
  - Що являє собою дієприкметниковий зворот?

2. Практичне завдання.

Послухайте речення. З'ясуйте, чи є в ньому дієприкметники.

Ніколи не можна на милуватися красою Дніпра, красою рідної оновленої і оновлюваної землі. (*І. Вирган.*)

VI. ПІДСУМОК УРОКУ

Короткий аналіз роботи учнів на уроці, їхніх навчальних досягнень і завдання на найближче майбутнє.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчіть теоретичні відомості з теми уроку; повторіть матеріал про відмінювання прикметників.
2. Виконайте практичні завдання (за вибором):
  - а) доберіть 4—5 речень із дієприкметниками або дієприкметниковими зворотами;
  - б) напишіть невеликий твір-опис природи, уживаючи дієприкметники і дієприкметникові звороти.

Уживання *н* та *ни* у прислівниках

7 клас

Л. О. Фурсова

Мета: навчити учнів правильно вживати **н** та **ни** у прислівниках; закріплювати практичні навички написання прислівників; розвивати творче мислення, мовне чуття; формувати вміння висловлювати думки, обґрунтовуючи їх; виховувати любов і пошану до членів своєї родини.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.
Форми роботи: вибірковий диктант, завдання з «ключем», диктант-пе-реклад, гра, творча робота, кодований диктант, робота з підручником.
Обладнання: плакат із девізом уроку; фонозапис пісні «Я дивлюсь на Вас, мамо»; аркуш зі словами-винятками; символічне зображення подарунка, яке вивішується після виконання кожного завдання; підручник «Рідна мова. 7 кл.» (Передерій Г. Р., Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф'я І. — К., 1995).

ХІД УРОКУ

На світі білому єдине, Як і дніпрова
течія, Домашнє вогнище родинне, Оселя
наша і сім'я.

Д. Білоус

I. ВСТУПНЕ СЛОВО ВЧИТЕЛЯ |

Що може бути дорожчим за мамину пісню, татову ласку, дідусеву мудрість, бабусину казку. Дорогі нам люди роблять наше життя щасливим, сповненим доброти й ніжності. Саме вони бережуть наше священне домашнє родинне вогнище.

Скільки подарунків зробили вони нам за своє життя. Звичайно, приємно подарунки приймати, а ще приємніше їх дарувати. Тож пропоную сьогодні зробити подарунки всім членам вашої родини, дати їм краплю тепла й доброти.

Сьогодні у нас незвичайний урок. Сьогодні
ми зробимо ще один крок В країну
прекрасну, в країну чудову, Що нас так чекає
й збагачує мову.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ |

— В якій країні ми зараз перебуваємо? Який розділ науки про мову ми вивчаємо? (Морфологія).

— Яку частину мови ми вивчаємо? (Прислівник).

— Що таке прислівник?

— Які граматичні категорії має прислівник?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ |

Сьогодні на уроці ми вирішимо проблему: коли в прислівнику пишеться одна літера н, а коли дві. А також порадуємо всіх своїх рідних.

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

На дошці запис:

сумний — сумно

несподіваний — несподівано

незрівняний — незрівняно

несказаний — несказанно

незлічений — незліченно

страшений — страшенно

Учитель.

— Яку закономірність ви спостерігаєте? Спробуйте сформулювати правило. Треба запам'ятати слова з двома **нн** (слова, записані на окремому аркуші, вивішуються на дошці).

зрання

спросоння

навмання

попідтинню

попідвіконню

Учитель.

Давайте зробимо подарунок нашим мамам.

Вибірковий диктант.

Випишіть прислівники, підкресліть вивчену орфограму, поясніть написання прислівників (до дошки викликається хлопчик, потім дівчинка).

Для сина

Ще юнаком проростав, мов зернина,
А у сусідів діждалися сина.
Мама промовила радісно й дзвінко:
Аж залунало під хмарами: «Синку!»

Яблунька біло в саду розцвіла,
А «синку» оте, наче помах крила.
Що наша хата у дійсності скраю,
Може, від чогось, про що і не знаю.

Покинув юнак свою рідну хатину, Взяв і поїхав
кудись на чужину. На пам'ять забрав від мами
хустину. І знову під хмари згорьовано: «Сину!»

У ч и т е л ь .

Певно, ви не раз із татами розгадували кросворди, ребуси, загадки. Тому гарним подарунком татам буде завдання з «ключем».

Розподільний диктант.

Розподіліть слова у дві колонки: з **н** та **нн**.

Істинно, фантастично, реально, активно, востаннє, аршинно, нещодавно, нескінченно, колективно, організовано.

К л ю ч: Підкресліть перші букви і ви прочитаєте ім'я автора повісті «Захар Беркут».

У ч и т е л ь .

Певно з вами часто грався дідусь, щось майстрував. Треба щось і йому подарувати.

Гра «Сконструюй прислівник».

Із поданих префіксів та суфіксів, дописуючи решту слова одному з учні (по кожного ряду) складають прислівники.

У ч и т е л ь .

У народі говорять: «Поки діда, поки й хліба; поки баби, по: Від вас и й ради» чекає тепла й ваша бабуся.

Диктант-переклад.

Никто не умеет рассказывать сказки так интересно, как моя бабушка. Все у нее получается как-то складно и мудро. Слушал бы ее ежедневно.

У ч и т е л ь .

Членами вашої родини є й ваші хрещені — духовні батьки. Настав час зробити подарунок хрещених.

Кодований диктант (н — 3, нн — 5).

- 1) самобутньо, сонно, зелено (353);
- 2) беззмінно, зрання, грізно (553);
- 3) натхненно, щогодинно, спросоння (555).

(Роботи перевіряються шляхом взаємоперевірки.) У ч и т е л ь .

Настав час отримати подарунок і хрещеному. Робота

з картками

Картка 1

Випишіть прислівники разом із залежними словами, з'ясуйте значення.

Ніч прийшла непомітно, і попливла казка. Море було тихе, безмежне і неказанно красиве. Тихо, задушевно, ніжнопреніжно заспіває раптом юнацька любов.

Картка

Запишіть слова в дві колонки: **-н-, -нн-**.

Лави..о, леви..о, освітле..о, адресова..о, височе..о, однозмі..о, незбагне о, орли..о.

Картка

Від поданих прикметників утворіть прислівники.

Невблаганний, страшений, незрівнянний, написаний, з'єднаний шалений, скажений, страшений, темний.

Картка 4

Спишіть, вставляючи одну або дві букви н.

Вітер мчить шале..о з півночі, мов тікає від погоні геть. Поет співав глиби..о, старови..о. А тут ніч темна така, що тільки навма...я вгадуєш дорогу.

Робота з підручником.

Виконання
вправи 215.
У ч и т е л ь

Погляньте, у нас тільки шість кошків. Чого не вистачає? Сьомого. Він стане подарунком для вашого кращого друга.

Творча робота «Мій найкращий друг».

О п о р н і с л о в а : дружно, сміливо, ніжно, щоденно, міцно, любо, мило, неказанно, радісно, безмежно, терпляче, уважно. (Перевірка виконаного завдання.)

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Проводять учні-кореспонденти: вони з мікрофоном підходять до учнів свого класу, ставлять їм запитання.

- Чи змогли ми вирішити порушену проблему?
- Коли ми пишемо одну, а коли дві букви **н** у прислівниках?
- Назвіть слова, які треба запам'ятати.
- Хто охороняє родинне вогнище?

Оцінювання навчальних досягнень учнів.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

I в а р і а н т . Вивчити правило на с. 79, виконати вправу 213.

II в а р і а н т . Вивчити правило на с. 79, виконати вправу 212.

III в а р і а н т . Вивчити правило на с. 79, написати лист бабусі, дідусеві.

У ч и т е л ь .

До девізу нашого уроку додам:

В щасливі і в тяжкі години
Куди б нам не стелився
шлях — Не гасне вогнище
родинне В людських
запалених серцях.

Правопис прислівників _____ 7 клас

Є. П. Гілобородько

Мета: пояснити правила правопису прислівників;
формувати відповідні орфографічні навички;
удосконалювати логічне мислення учнів;

розвивати їхнє мовне чуття, творчі здібності;
виховувати гнучкість, кмітливість, поважливе
ставлення до творіння генія свого народу.

Тип уроку: урок-подорож у прислівникову орфографію. Обладнання: карта подорожі; малюнки (хребти, долина, острів); картки; магнітофон.

ХІД УРОКУ

I. ВСТУПНЕ СЛОВО ВЧИТЕЛЯ |

Людина здавна любить мандрувати, пізнавати нові місця, явища, нових людей. Ми з вами також помандруємо сьогодні в край прислівникової орфографії. Ознайомимося з деякими процесами, персонажами, виконаємо творчі завдання.

II. РОБОТА НА ОКРЕМИХ ПУНКТАХ ПОДОРОЖІ |

П у н к т А

- Ось перед нами два гірські хребти. На одному живуть прикметники, на іншому — діеприкметники. Під час землетрусів від них утворюються прислівники. І диво-дивне... якщо в прикметниках і діеприкметниках було по одному н, то і в прислівниках лишається по одному н. Якщо ж було нн, то і в прислівниках з'являється нн. Подивіться, будь ласка (показує картки).

Лагідний — лагідно

Незмінний — незмінно

Могутній — могутньо

Страшений — страшенно

Заклопотаний — заклопотано

Незрівнянний — незрівнянно

- А як би ви утворили прислівники від таких слів? Утворіть їх, складіть із ними словосполучення і запишіть. Виучувану орфограму підкресліть.

Переконаний, невблаганний, невпинний, нестримний, щомісячний, щоденний.

- Увага! Увага! Із-за хребтів ідуть до нас несподівані гості — прислівники з двома **нн** — **спросоння, попідвіконню, попідтинню, зрання, навманя**.

Кому який гість сподобався, введіть його у своє речення.

У ч и т е л ь :

Цікаві явища спостерігали ми у першому пункті. Помандруємо далі. П

у н к т Б

Перед нами розкинулася чарівна долина, а владарюють у ній красуні **не** і **ні**. Хоч різний характер вони мають, але дуже шанують поважних мешканців долини іменники, прикметники, займенники, дієслова, прислівники.

- Красуня **не** особливо любить тих, хто без неї жити не може, наприклад: **небувалий, негода, непокоїло, невгамовно** (учні записують слова у зошити).
- Дружить вона й з тими істотами, які можна замінити близькими за значенням (картки: **неправда (кривда), нехолодний (теплий), нерано (пізно)**). Наведіть свої приклади.
- Та коли є якесь протиставлення, вона тримається осторонь. (На дошці записані антонімічні паралелі.)
Не раб, а володар. Не простий, а складний.
Не голосно, а тихо. Учні складають речення з одним із них.
- Красуня **ні** живе і пишеться майже з усіма прислівниками разом, замінюючи їм префікси, і **ніколи** і **нізащо** вона не буде робити по-іншому. Лише в усталених зворотах зберігає свою самостійність. Тут вона і **ні туди** і **ні сюди (ні так ні сяк)**.

5. Оскільки володарки тієї не всім добре відомої долини дружать із представниками багатьох країн, то уточнити всі відомості про них можна за допомогою довідникової літератури, а найперше — шкільного підручника. Відкрийте його (на відповідній сторінці) і глибше дослідіть основні положення поведінки **не** і **ні** (робота за вказівкою вчителя).

П у н к т В

Гостинно провели нас **не** і **ні** до гаю, що розташувався на краю долини. І там, за гаєм, ми побачили невеличкий загадковий острів.

- Дуже хочеться і там побувати,— сказали одні учні.
- А як же до нього дістатись?..— розмірковували інші.
- А он човен,— хтось догідливо запропонував.

Підійшли ми до човнів. У першому гордо стояв префікс по- і прислівники з суфіксами **-е, -и, -ому, -ему**; у другому човні були частки-префікси **будь-, казна-, хтозна-** різних прислівників; у третьому — підвелися нам назустріч частки-суфікси **-небудь, -таки, то, от**; а в четвертому влаштувалися складні прислівники з однаковим чи близьким змістом.

Усі вони погодилися підвезти нас на острів через **дефіс**.

1. Прошу всіх намалювати ці човни і, користуючись підручником (вказується сторінка, на якій розміщено таблицю «Дефіс у прислівниках»), написати по 2—3 прислівники до кожного човна.
2. На острові, хто разом, хто окремо, дружно працювали прислівники. Організуйте їх у дві групи — разом чи окремо.

Надворі, рік у рік, згори, донизу, здавна, день у день, без міри, без кінця, з вечора до ранку, незабаром, одразу, уздовж, напам'ять, втретє, навстіж, наполовину, сам на сам, надвечір, без відома, без ліку, без пуття, до побачення, на добраніч, анітрохи, відтепер, раз по раз, тим часом, як слід.

III. ПЕРЕПОЧИНОК. СПОГАДИ I

Послухайте текст (магнітофонний запис). Доберіть до нього заголовки. Наведіть приклади з вашого власного життя про турботливе ставлення до предметів старовини, сімейних реліквій. Знайдіть у тексті прислівники, запишіть їх і поясніть правопис.

Нещодавно мені пощастило зустрітися з вельми цікавим фактом. У селі Ново-Зелене Новоград-Волинського району Житомирської області один чоловік самотужки опанував кілька фахів: тракториста, шофера і комбайнера. Сільський трудівник із старих жорен старанно зробив діючий автоматичний пристрій для помолу збіжжя. «І повірте мені,— неквапливо, не без погорди, стверджував старий лівша,— яка це гарна і необхідна річ вдома. Я вважаю, що жорна аніяк не заважають, їх ще рано списувати, а краще використати для домашнього господарства».

Досвід підтверджує: пам'ять про нетлінність людського генія не вивірюється, не згасає на перехрестях історії, як не зникає народ, його творіння. Тому воістину символічно звучать Симоненкові рядки:

Цілую руки,
Що крутили жорна
У переддень космічної доби!

(За **В. Скуратівським**)

IV. ПІДСУМОК УРОКУ-ПОДОРОЖІ I

1. Бесіда.
  - З якою метою ми подорожували на уроці?
  - З якими новими орфографічними правилами ми ознайомилися під час подорожі?
  - Що було найцікавішим? Що найскладнішим?
2. Оцінювання відповідей учнів. Коментування оцінок.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Із творів художньої літератури виписіть речення, в яких ужито прислівники, що різняться способом написання. Поясніть правопис цих прислівників.

Мета:	повторити відомості про головні і другорядні члени речення, вивчені пунктуаційні правила: тире між підметом і присудком, виділення порівняльних зворотів комами; розвивати в учнів уміння визначати структуру простого двоскладного речення; виховувати в учнів інтерес до вивчення української мови, узагальнення й систематизації знань і вмінь, урок-гра.
Тип уроку:	знань і вмінь, урок-гра.
Форма:	емблеми «Члени речення»; сценарій гри «Лінгвістичний турнір»;
Обладнання:	картки з індивідуальним домашнім завданням.

ХІД УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ |

Оголошення теми і мети уроку.

Швидко минули канікули... Знову вересень, школа, довгі години навчання... Але хто сказав, що навчання обов'язково має бути нудним і нецікавим? Отже, запрошую вас, друзі, на лінгвістичний турнір. Його тема — «Головні та другорядні члени речення». Кожен учасник турніру повинен повторити відомості про головні й другорядні члени речення, пригадати вивчені пунктуаційні правила, а головне — переконалися в тому, що навчання — це не лише корисно, а й весело!

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ |

1. Виступ творчої групи учнів. Монтаж «Головні й другорядні члени речення».

Перший учень.	Підмету насамперед віддає велику шану ми по- справедливості: означає він предмет дії певної чи стану, якості, властивості. А спитайте в нього: з ким одним миром мазаний? Синтаксично завжди з ним присудок пов'язаний.
Другий учень.	Присудок — дотямить кожного кебета — теж не є якимсь пластом непіднятим: означає дію або стан предмета, в реченні представленого підметом. Не введуть нас ув оману неухважності тенета: там предмет був дії, стану, а тут — дія, стан предмета.
Третій учень.	Другорядні теж важливі члени речення, тут вони не для прикраси, не для клечання. Часто гронами рясними в думку просяться. Але як же з головними співвідносяться? А підрядними зв'язками з ними зв'язані, — це враховувати ми з вами зобов'язані. Думку можуть (помічав це, безумовно, ти) пояснити, уточнити і доповнити. Поділяються, напевне, неспроста вони на означення, додатки і обставини.

(Д. Білоус)

2. Оголошення правил гри.

Клас поділено на 5 команд: «Підмет», «Присудок», «Додаток», «Означення», «Обставина». Кожна команда вдома готувала питання та письмову вправу про «свій» член речення. Відповісти на питання або виконувати вправу може учасник будь-якої команди, окрім тієї, яка готувала завдання. Оцінювання: усна відповідь — 2 бали (якщо не наведені приклади — 1 бал); письмова відповідь — 12 балів. Підрахунок балів веде вчитель.

III. ОСНОВНА ЧАСТИНА УРОКУ. ХІД ГРИ |

1. Команда «Підмет».

Пакет усних запитань.

- Що таке підмет?
- Чим може бути виражений підмет?
- Які бувають підмети за способом вираження?
- Чим зазвичай виражається простий підмет?
- Чим виражається складений підмет?
- У поданих реченнях знайдіть підмети і з'ясуйте, якими частинами мови вони виражені.

1) У великій продовгуватій світлиці сиділи троє. (Ю. *Мушкетик.*) 2) І кожне ні — вогненне чує так. (М. *Рильський.*) 3) Хвилию зеленою здійметься навесні Батійова гора. (М. *Рильський.*) 4) Минуло чотири хвилини. 5) Душ десять восьмикласників працюють на пришкольній ділянці.

- Коли між підметом і присудком ставиться тире?

Коментований диктант (письмово).

Написати під диктовку речення, коментуючи розділові знаки та орфограми.

Книга — мов душа розкрита, що сторінка — борозна. (О. *Ющенко.*) О труд, наш труд, ти — гордість Батьківщини. (В. *Сосюра.*) Двічі по два — чотири.

2. Команда «Присудок».

Пакет усних запитань.

- Що називається присудком?
- Які є присудки за будовою?
- Що таке дієслово-зв'язка?
- Чим найчастіше виражається простий дієслівний присудок?
- Визначте спосіб вираження складеного дієслівного присудка.
- Наведіть приклад речення зі складеним іменним присудком та поясніть спосіб його вираження.
- У поданих реченнях з'ясуйте типи присудків.

1) Серце прагне буяць на просторі! (*Леся Українка.*) 2) Це було радісною нагородою за довгі роки праці. (О. *Довженко.*) 3) Цегельня дала першу продукцію. (Ю. *Яновський.*) 4) Я для вас рад жити. (І. *Франко.*) 5) Ріхтер ішов першим. (Ю. *Бедзик.*)

Вибірково-розподільний диктант.

Із поданих речень випишіть лише присудки і заповніть таблицю

Простий дієслівний присудок	Складений дієслівний присудок	Складений іменний присудок

1) До війни ми були колегами. 2) Погода в горах мінлива. 3) Дівчина, як видно, соромиться йому розповідати правду. (Ю. *Збанацький.*) 4) І я б гуляв оце в зеленому гаю. (Л. *Глібов.*) 5) Як романтично він умів оповідати про норів лебедів і звичай гусей. (М. *Рильський.*) 6) Хай вічно світить сонце над полями. (В. *Сосюра.*)

3. Команда «Додаток».

Пакет усних запитань.

- Що таке додаток?
- Якими частинами мови виражається додаток?
- Який додаток називається прямим?
- Які частини мови можуть виступати в ролі непрямого додатка?
- У поданих реченнях визначте додатки, з'ясуйте, які з них є прямими, а які — непрямыми.

1) Він грюкнув дверима і щез. (П. *Загребельний.*) 2) Сьогодні письменникові випав урожайний день. (Ю. *Яновський.*) 3) Жукова прислухалась і почула далекий глухий гул. (О. *Донченко.*) 4) Було нам жарко од труда і весело. (О. *Довженко.*) 5) Поле сховало стежки і дороги. (М. *Коцюбинський.*)

Твір-мініатюра.

Напишіть невеликий твір (4—5 речень) на тему «Мій кумир», використовуючи додатки. Визначте, які з них прямі, а які — непрямі.

4. Команда «Означення».

Пакет усних запитань.

- Який член речення називається означенням?
- На які види поділяються означення залежно від типу зв'язку з означуваним словом?
- Яке означення називається узгодженим?
- Що таке неузгоджене означення?
- Чому прикладка є особливим видом означення?
- Як пишеться прикладка з пояснювальним словом?
- У поданих реченнях знайдіть узгоджені й неузгоджені означення. Визначте, до яких слів вони відносяться.

1) Унизу простелилася сиза прохолода ночі. (О. *Гончар*) 2) Демида все ще переповнювало щастя спілкування з майбутнім. (В. *Собко*) 3) Над тихою водою річки загатився прозорою тканиною шовковий туман. (Ю. *Збанацький*) 4) За високим парканом темніло гілля дерев. (О. *Донченко*)

Словниковий диктант.

Поясніть правопис прикладок.

Місто-герой, місто Прилуки, художник-оформлювач, театр-студія, жінка-лікар, газета «Данкор», філософ Григорій Сковорода, сон-трава, ріка Дніпро, село Тузли.

5. Команда «Обставина». Пакет

усних запитань.

- Який другорядний член речення називається обставиною?
- Якими частинами мови найчастіше виражені обставини?
- На які розряди за значенням поділяються обставини?
- Що називається порівняльним зворотом?
- Коли порівняльний зворот виділяється в реченні комами?
- У поданих реченнях з'ясуйте види обставин.

1) Кулі прошивали повітря щоразу густіше. (О. *Гончар*.) 2) Промовець зійшов з трибуни. (В. *Сосюра*.) 3) Не спало в ту ніч стривожене село. (І. *Цю-па*.) 4) Від одного слова розкрилася в душі моєї руна. (*Леся Українка*.) 5) Я прийшов до школи вчитися.

Пояснювальний диктант.

Спишіть. Поясніть пунктограму «Кома при порівняльному звороті».

1) Співак ніби злився з тисячною аудиторією слухачів. (І. *Ле*.) 2) У долині, мов у ямі, на вогнищі город сиріє. (*Т. Шевченко*.) 3) Усе в нього не як у людей. (Ю. *Федькович*.)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ-ГРИ.

1. Визначення команди-переможця.
2. Виставлення оцінок.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

Повторіть матеріал про головні й другорядні члени речення. Виконайте повний синтаксичний розбір речення.

- 1 команда. Безмежний степ, широкий лан вставали, як хвиля гучна.
- 2 команда. Дві смереки коливаються важким віттям і мовчать, як намальовані.
- 3 команда. Могутність всю свою захотіла показати природа і заставила кожний крок столітніми смереками.
- 4 команда. Збагнути всю глибину історії і навчити дітей любити історію свого народу — яке це благословенне покликання.
- 5 команда. Пейзаж — горби, схили, яри, улоговини, переліски, луки — дуже типовий для Києва і його околиць.

В. М. Жданова

Мета: навчити учнів вирізняти неповні речення; розвивати навички зв'язного мовлення; прищеплювати учням повагу до мови, до національних звичаїв, традицій; виробляти в учнів культуру писемного та усного мовлення. **Обладнання:** підручник «Рідна мова. 8 кл.» (Ющук І.П.– К., 1998); тренувальні тести.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ І

1. Бесіда.

— Розкажіть про якусь цікаву подію зі свого життя, вживаючи різні типи речень за метою висловлювання.

— Прочитайте записаний на дошці текст, роблячи логічний наголос на кожному наступному слові. Простежте, як змінюється зміст речень. Перше речення розберіть синтаксично.

1) Зійшов місяць і вдарив ясним промінням по білих хатах. (**Марко Вовчок**) 2) Вкривається багрянцем клен. (**О. Копиленко**) 3) Каламутна ріка дихала вогким холодом. (**М. Коцюбинський**) 4) По полю люди орали, сіяли. (**В. Стефаник**) 5) Займайтесь систематично спортом. 6) Високо вгорі дзвінким *передзвоном* курличуть трикутники журавлів. (**О. Копиленко**)

Виділене слово розберіть за будовою.

2. Усне лінгвістичне повідомлення на тему «Повні і неповні речення»

(Повідомлення готують два учні.) Опрацювання нового матеріалу

Робота з підручником.

— Знайдіть у теоретичному матеріалі, уміщеному в підручнику, нову для вас інформацію. Зачитайте її.

— Розгляньте таблицю с. 43 (впр. 112). Розкажіть про неповні речення.

Бесіда. (Робота у статичних парах.)

— Як поділяються прості речення за наявністю в них головних і другорядних членів речення?

— Які члени є у повному реченні?

— Що називається неповним реченням?

— Які члени речення можуть бути в них пропущені?

— Як можна відтворити пропущений член речення?

— Де найчастіше вживаються неповні речення?

II. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Слово вчителя.

У неповних реченнях може бути пропущений будь-який головний або другорядний член. Його можна відтворити з попередніх речень, із наступного речення, з першої частини складного речення, із ситуації мовлення, зі змісту самого неповного речення.

2. Виконання тренувального тесту.

Виберіть із поданих чотирьох тверджень правильні.

А. Димить подекуди листя, згорнуте вкупі. Димить по городах, по дворах, за ворітьми, на вулиці. (**Є. Гуцало.**)

Друге речення — неповне, з пропущеним підметом, який можна відтворити з попереднього речення. Б. А у степу ж ні гаю, ні ліщинки. То крякне крук, то коник заірже. (*Л. Костенко.*)

Перше речення неповне, пропущений присудок, який можна відтворити зі змісту самого неповного речення. В. — Ти не за своє діло не берися, — каже йому Данило. — Ходімо краще робити опудала. (Гр. *Тютюнник.*)

Друге речення неповне з пропущеним підметом, який можна відтворити з попередніх речень. Г. Але в кущах роса, *а мокнути Кузьці не хочеться*, і він чимчикує за Данилом. (Гр. *Тютюнник.*)

Виділене речення є неповним із пропущеним підметом, який можна відтворити із ситуації мовлення.

3. Вибірковий диктант.

Виписіть неповні речення, встановіть, які члени речення в них пропущені. Поясніть правопис слів, з'ясуйте їх лексичне значення.

1) Три явори *посадила* сестра при долині, а дівчина заручена — червону калину. (Т. *Шевченко.*) 2) Кров свою віддам твоїй калині, пісню — травам, птицям і лісам, плоть — піску, чорнозему і глині, а високі думи — небесам. (М. *Луків.*) 3) Ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки ллють. (*Народна творчість.*) 4) *Прислухався*. Тиша. (В. *Собко.*) 5) Надворі ясна холодна ніч. (І. *Вільде.*) 6) Ми — за сонце, мир і весни. (В. *Сосюра.*) 7) Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїм *знанням*. (*Народна творчість.*)

Зробіть фонетичний розбір слова (за варіантами):

І в а р і а н т: п'ють;

ІІ в а р і а н т: ллють.

4. Робота з текстом.

Уважно прочитайте текст.

У добрість вірю. Птахом доліта...
Хай здалеку, а мчить на допомогу.
Я знаю: править світом доброта.
В лелечу мудрість вірю довгоногу,
В привітне слово, в добродійство злив,
В трудівника, що осягає обрій.
Не говоріть:
«Він до роботи злий».
Який він злий?
Він до роботи добрий.
(А. *Бортняк*)

Я спитавсь колись у батька: Ви
скажіть мені, на щирість, Що
найдужче ранив серце?... І почув:
Несправедливість.
(М. *Нагнибіда*)

Доведіть, що перед вами текст. Знайдіть засоби зв'язку речень у тексті. Поясніть вживання розділових знаків. Прочитайте текст у ролях.

Розкажіть, чи ходили ви колядувати? Які ролі вам доводилося виконувати у вертепній драмі?

5. Складання діалогу.

Складіть діалог із використанням неповних речень (хлопчики про колядування, дівчатка про Святвечір).

III. ПІДСУМОК УРОКУ I

Бесіда.

- Що таке неповні речення? Чим вони відрізняються від повних?
- Чим відрізняються неповні речення від непоширених?

- Визначте функції неповних речень у мовленні.
- Яких мовних помилок легко уникнути, вживаючи неповні речення. (Невмотивованих повторів).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Опрацюйте теоретичний матеріал.
2. Диференційовані завдання:
  - 1) побудуйте речення з такими граматичними основами: **ранок; ранок холодний; вечір; вечір тихий; небо; небо зоряне;**
  - 2) випишіть із поезій Т. Шевченка неповні речення. Встановіть принцип, за яким використано неповні речення в обраній вами поезії.

Узагальнюючі слова в реченнях

з однорідними членами. Двокрапка і тире _____ 8 клас
В. М. Жданова

Мета: закріпити й удосконалити вміння учнів розпізнавати і будувати речення з узагальнюючими словами при однорідних членах, правильно ставити розділові знаки; виробляти в учнів культуру усного та писемного мовлення. **Обладнання:** таблиці; підручник «Рідна мова. 8 кл.» (Ющук І. П. — К., 1998).

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ |

1. Робота з лексичним матеріалом.
  - а) Розкрийте лексичне значення слова **узагальнювати** (об'єднувати на основі спільних рис).
  - б) У групах слів виділіть ті, що мають об'єднуюче значення.

I в а р і а н т.

Кінь, корова, свиня, вівця, тварини.

Синиця, сова, птахи, горобець, зозуля.

Жоржини, підсніжники, чорнобривці, квіти, айстри.

II в а р і а н т.

Лозняк, очерет, гніздо, осока, лепеха.

Картопля, цибуля, морква, овочі, капуста.

Орати, сіяти, працювати, косити, молотити.

2. Словниковий диктант.

Співають солов'ї, пір'я в бур'яні, інтерв'ю з бригадиром, здали об'єкт, новели О'Генрі, комп'ютерні технології, мавпячі іграшки, морквяний сік, гравюра знаного майстра, свято Перемоги, небезпечний трюк, композитор Аляб'єв, підійшов Воробйов із Соловйовим, снідали у Панкратова, місто П'ятигорськ, фізеляж планера, торф'яні розробки, кар'єра пана Руж'є, курйоз із паном Б'юкененом, пан'європейські змагання, панамериканські ігри, директор Лук'яненко, брат В'ячеслав.

II. СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ДИДАКТИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ |

Виконання тренувальних вправ.

- 1) У реченнях з однорідними членами можуть бути узагальнюючі слова, які є тими самими членами речення, що й однорідні. Узагальнюючі слова означають родові поняття, а перелічувані однорідні члени — видові.

Позначте, які з поданих речень відповідають цим твердженням, а які — не відповідають.

- А. Тремтіло все — дерева, греки, птиці. (*Л. Костенко.*) Б. Діти слухали неначе якусь дивну казку та все розпитували діда про морську чудну та страшну рибу та про море. (*І. Нечуй-Левицький.*)

В. Обіч дороги на облогах ронила зерно кущувата падалішня мішаниця: жито, просо, гречка.

Г. Бездонне небо, місяць, повний і рожевий у променях невидимого сонця, озеро сонне, повите ранковим туманом, пташиний щебет, вологий холодок — все те непомітно перекинуло мене в інший світ, у світ мого дитинства. (Ю. Збанацький.)

2) Після узагальнюючого слова перед однорідними членами можна замість двокрапки ставити тире.

Визначте правильні твердження.

А. Перун кресав об скелі блискавиці; тремтіло все — дерева, греки, птиці. (Л. Костенко.)

Можна поставити або тире, або двокрапку. Б. Там все було важке: і свинцева дніпровська вода, і хмари низькі у надвечір'ї понад тими темними цятками по зеленому. (О. Гончар.)

Можна поставити тільки двокрапку. В. Лози, висип, кручі, ліс — усе блищить і сяє на сонці. (О. Довженко.)

Можна поставити або двокрапку, або тире. Г. Стерня, свіже литво полукіпків, снопи і снопи — все виблискує золотом, все бризкає жнив'яним сонцем. (О. Гончар.) Можна поставити тільки тире.

3) Доповніть речення однорідними членами.

Ми любимо свій край... Доля України героїчна... Молодь повинна знати про Вітчизну...

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ I

Робота у групах.

Перша група

Користуючись таблицею (с. 65), розкажіть про розділові знаки в реченнях з узагальнюючими словами при однорідних членах. Наведіть приклади.

Друга група

Із теоретичного матеріалу, поданого на с. 63—64, виберіть тільки те, що стосується узагальнюючих слів. Обґрунтуйте вибране.

Третя група

Знайдіть у підручнику інформацію про те, з якою інтонацією вимовляються речення, що мають узагальнюючі слова перед однорідними членами або після них.

Наведіть приклади.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НАБУТИХ ЗНАНЬ I

1. Коментований диктант.

Рідні місця, знайомі хати, садки, доріжки — все те миготить в очах, у голові думки будить, у серці одраду; все те вітає тебе, як рідне. (П. Мирний.)

Виконайте морфологічний розбір слова *рідні*.

Усе: і небо, і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно, і вогкий глинуватий повів ріки, і крик птиці, і невисока росиста трава — сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені. (М. Даушків.)

І жовті, обпалені сонцем скелі, і невелика глиняна круча, ізрита, як віспою, гніздами шурів, і рідкий чагарник, і ріка в глибоких берегах, і сірі стовбури сосон, і темна, обмазана кошара — все звичайне і буденне. (М. Даушків.)

Визначте, до яких частин мови належать слова, вжиті в реченні, розберіть за будовою слово *обпалені*.

2. Творча робота.

Напишіть твір-мініатюру за поданим початком, використайте речення (2—3) з узагальнюючими членами речення.

Це була перша після закінчення війни осінь. Було тепло й тихо. У лісі пахло грибами...

3. Виконання конструктивної вправи.

Спишіть, ставлячи розділові знаки, напишіть відповідні однорідні члени речення (впр. 168 на с. 68).

V. ПІДСУМОК УРОКУ I

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Повторіть теоретичний матеріал за підручником.
2. Складіть план усного висловлювання на тему: «Розділові знаки при однорідних членах речення».
3. Диференційовані завдання.
  - 1) Випишіть 5 прислів'їв, приказок, загадок з однорідними членами речення та узагальнюючими словами при них.
  - 2) У поданому тексті розставте розділові знаки та пропущені букви.

Краса — крила добрих почуттів

Краса це радіст.. нового жит..я. Людина стала людиною тому що побачила гл..бину блакитного неба мере..тін..я зірок рожевий розлив в..чір-н..ої зорі багровий захід перед вітряним днем тріпотін..я мар..ва над гор..-зонтом безмежну дал..ну степів сині тіні в заметах бер..зневого снігу журавлиний ключ у н..бесній блакиті відображен..я сонця в міриадах краплин ранкової роси сірі нитки в похмурий осін..ій ден.. фіолетову хмаринку на бу..ковому куці ніжну ст..блинку і голубий дзвіночок проліска — побач..ла і враж..на пішла по з..млі ..творю..чи нову красу.

Зупинис.. і ти в зд..вува..і перед красою і в твоєму сер..ці ро..квітне благородство. Дорожи красою б..р..жи її.

(В. Сухомлинський)

Частини мови, їх смислові,

морфологічні та синтаксичні ознаки _____ 9 клас

О. В. Дорошенко

- Мета:** систематизувати й узагальнити знання учнів про частини мови, їх смислові, морфологічні, синтаксичні ознаки; розвивати вміння розпізнавати частини мови, визначати їх характерні ознаки; виховувати кмітливість, інтерес до вивчення української мови, застосування набутих знань і
- Тип уроку:** вмінь, урок-гра.
- Форма:** яскраві жетони; три капітанські пов'язки; шість карток з
- Обладнання:** індивідуальними завданнями; паперова коробка циліндричної форми.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми, мети уроку I

Мотивація навчання.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ I

Перший конкурс. «Розминка».

(Для проведення цього конкурсу і подальших клас необхідно поділити на три команди.)

Вибори капітана команди.

У мови: для команди вчитель називає слова. Учень, який першим піднімає руку й дає правильну відповідь (називає частини мови), отримує жетон. Щоб стати капітаном команди, треба заробити не менше п'яти жетонів і обміняти їх на капітанську пов'язку.

Дидактичний матеріал.

Будівництво, ура, зрання, надолужувати, котрий, надолуження, я, п'ятдесят, абихто, розпечений, ж, охайний, охайність, охайно, Михайлівна, Михайлова, рівнина, рівнинний, темно, чемно, чемність, а, на, чемний, віддячити, вдячний, подяка, книгарня, що, книжний, заспівати, сумно, сумний, ой, ніхто, ні, себе, якийсь, віддалений, написаний, прочитавши, через, моя, зимовий, заморожений, придорожний, і, й, віддавши, віддати, але, бо, чому, три.

Другий конкурс. «Далі, далі, далі...»

Умови: вчитель задає блок усних питань для кожної команди. За кожну правильну відповідь — один жетон. Якщо з першої спроби команда не дала правильної відповіді, то право відповідати переходить її суперникам.

Дидактичний матеріал.

Блок запитань для першої команди — Який розділ науки про мову вивчає частини мови?

- На які групи поділяються частини мови за граматичними властивостями?
- Які частини мови належать до самостійних?
- Що називається іменником?
- Які граматичні категорії має іменник?
- Яка частина мови поділяється на відміни?
- Скільки відмін має іменник?
- Яка частина мови поділяється на розряди?
- Назвіть розряди займенників.
- Яка частина мови називається сполучником?

Блок запитань для другої команди

- Які частини мови належать до службових?
- Яка частина мови не належить ні до самостійних, ні до службових?
- Що називається вигуком?
- Які ви знаєте дієслівні форми?
- Яка частина мови має дієвідміни?
- Що називається часткою?
- На які групи поділяється іменник?
- Яка частина мови, крім іменника, також поділяється на групи?

Блок запитань для третьої команди

- Що таке прикметник?
- На які групи поділяються числівники за значенням і граматичними ознаками?
- Які ви знаєте види дієслів?
- Яка частина мови називається прийменником?
- Пригадайте групи прислівників за значенням.
- Що називається дієприкметниковим зворотом?
- Що таке прислівник?
- Яку синтаксичну роль виконує прикметник?
- Яка початкова форма іменника?
- Скільки розрядів має займенник?

Третій конкурс. «Відрядження».

Умови: капітани вибирають по одному учаснику з кожної команди. Ці учні виконують індивідуальні завдання на дошці. За правильне виконання вправи — два жетони, якщо є незначні помилки — один жетон.

Дидактичний матеріал.

Картка 1

Відредагуйте речення. Підкресліть відповідними рисками займенники. Визначте їх розряд.

Вершник сидить на коні. Грива його розвивається на вітрі. Він пришпорив коня.

Картка 2

Від поданих кількісних числівників утворіть порядкові. Два з них (за вибором) уведіть у речення. З'ясуйте синтаксичну роль числівників.

Один, сорок, тисяча, мільйон, п'ятдесят, два, двісті двадцять чотири.

Картка 3

Запишіть дієслівні форми у три колонки: у першу — інфінітив, у другу — дієприслівник, у третю — дієприкметник.

Працюючи, працювати, працюючий, зроблений, зробивши, зробити, осягнений, осягнувши, осягнуть, розуміти, зрозумілий, розуміючи, рятувати, рятуючи, врятований, визволяти, визволяючи, визволений.

Четвертий конкурс. «Заморочки з бочки».

У м о в и : із «бочки» (картонної коробки у формі циліндра) капітани по черзі дістають картки із завданнями. Відповідати може будь-який член команди після 30-секундного обговорення. За правильну відповідь команда одержує один жетон.

Дидактичний матеріал.

— Який займенник не має форми називного відмінка, а також роду й числа?

— Поясніть утворення прикметників-омонімів *літній* (чоловік) і *літній* (день). Наведіть приклади прикметників із коренем *літ*.

— Назвіть п'ять іменників, що вживаються тільки у множині.

— Пригадайте три прислів'я, в яких є числівники.

— Пригадайте три фразеологізми, в яких є прийменники.

— Складіть речення так, щоб слова *край*, *навколо* в одному випадку були прийменниками, в іншому — самостійними частинами мови.

— Пригадайте три загадки з частками.

— Назвіть п'ять іменників, що вживаються лише в однині.

П'ятий конкурс. «У гостях у казки».

У м о в и : «ланцюжком» учні складають казку на лінгвістичну тему. Починає капітан, а інші члени команди по черзі доповнюють казку своїми реченнями. Переможець — автор найцікавішої казки — отримує три жетони, за II місце — два жетони, за III місце — один жетон.

Орієнтовні назви казок:

- 1) Бунт у країні Морфології.
- 2) Цар Части мови.
- 3) Пригоди дев'ятикласника у країні Морфології.
- 4) Вигук-відмовник.

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

1. Визначення команди-переможця.
2. Виставляння оцінок (кожен учень повинен мати оцінку за урок, яка визначається за кількістю зароблених жетонів).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Повторіть теоретичний матеріал із теми «Частини мови»

Заповніть подану таблицю.

Частина мови	Загальне значення	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	Приклад

Складнопідрядні речення з кількома

підрядними, розділові знаки при них _____ 9 клас

О. В. Дорошенко

Мета: поглибити знання учнів про складнопідрядне речення;

ознайомити зі складнопідрядними реченнями з кількома підрядними; домогтися засвоєння відомостей про речення з однорідною, неоднорідною (паралельною), послідовною, комбінованою підрядністю; розвивати вміння розпізнавати складнопідрядні речення, правильно використовувати їх у мовленні; виховувати в учнів кмітливість; стимулювати інтерес до вивчення української мови. **Тип уроку:** комбінований. **Обладнання:** опорна таблиця «Складнопідрядні речення з кількома підрядними»; тесові завдання.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми, мети уроку I

Мотивація навчання.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ I

1. Орфографічна

розминка.

Словниковий диктант.

Поясніть випадки спрощення приголосних або їх відсутність.

Тижневий, проїзний, улесливий, віник, чесний, зап'ястний, пестливий, хвастнути, шістнадцять, бризнути, випускний, масний, навмисне, аван-постний, студентський, кріпосник, інтелігентський, фашистський.

2. Тестова перевірка теоретичного матеріалу.

Завдання для перевірки.

1. Складнопідрядним називається речення, що складається з двох...

- а) нерівноправних частин, з'єднаних сполучником або сполучним словом;
- б) рівноправних частин, з'єднаних сполучником;
- в) рівноправних або нерівноправних частин, з'єднаних інтонаційно.

Підрядна частина у складнопідрядному реченні...

- а) не пов'язана з головною частиною ні за змістом, ні граматично;
- б) пояснює всю головну частину в цілому або один якийсь її член;
- в) пояснює присудок у головній частині.

Сполучники від сполучних слів відрізняються тим, що...

- а) лише з'єднують підрядні частини з головною, але не виступають членами речення і не відповідають на питання;
- б) сполучники приєднують головну частину до підрядної, а сполучні слова приєднують підрядну до головної;
- в) сполучники вживаються у складі підрядної частини, а сполучні слова — у складі головної частини складнопідрядного речення.

Підрядна частина у складнопідрядному реченні може стояти...

- а) лише на початку речення;
- б) лише після головної частини;
- в) перед, після, у середині головної частини.

Підрядна частина від головної може відділятися...

- а) комою або комами, тире;
- б) лише комами;
- в) лише двокрапкою або тире.

За значенням і будовою складнопідрядні речення поділяють на три основних види:

- а) означальні, з'ясувальні, обставинні місця;
- б) з'ясувальні, обставинні часу, наслідкові;
- в) означальні, з'ясувальні, обставинні.

Підрядна означальна частина у складнопідрядному реченні пояснює...

- а) будь-який член речення у головній частині, виражений іменником або іншим словом у значенні іменника;

- б) головну частину в цілому;
  - в) двоскладну граматичну основу в головній частині.
- Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами...
- а) вказують на причину дії, що відбувається в головній частині;
  - б) розкривають, доповнюють зміст якогось члена речення у головній частині;
  - в) вказують на наслідки дії у головній частині.
- Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами...
- а) розкривають, доповнюють зміст якогось члена речення у головній частині;
  - б) пояснюють будь-який член речення у головній частині, виражений іменником;
    - в) вказують на обставини, за яких відбувається дія у головній частині.
10. Види складнопідрядних речень із підрядними обставинними частинами:
- а) підрядні з'ясувальні, мети, причини, умови, часу, місця, наслідкові;
  - б) підрядні ступеня і способу дії, порівняльні, причини, умови, мети, допустові, місця, часу;
  - в) підрядні порівняльні, означальні, з'ясувальні, місця, часу, мети, допустові, наслідкові.
11. До складнопідрядних речень із підрядними частинами ступеня і способу дії ставляться питання...
- а) як? в якій мірі? яким способом? наскільки?
  - б) як? як саме? подібно до чого?
  - в) чому? через що? з якої причини?
12. У складнопідрядному реченні питання не ставляться до...
- а) підрядних частин мети, умови;
  - б) підрядних наслідкових частин;
  - в) підрядних частин часу, місця, причини.

3. Робота у статичних парах.

Взаємоперевірка тесту, аналіз типових помилок.

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Гра «Хто

швидше?». Завдання

Якнайшвидше із записаного на дошці тексту виписіть: 1 - ш а б р и г а д а — складнопідрядне речення з однорідною підрядністю;

2 - г а б р и г а д а — складнопідрядне речення з неоднорідною підрядністю;

3 - т я б р и г а д а — складнопідрядне речення з послідовною підрядністю.

Намалюйте схему речення.

(Переможці з кожної бригади братимуть участь у наступному турі гри.)

Методика проведення.

Поділити клас на три бригади (1-й ряд — 1-ша бригада, 2-й ряд — 2-га бригада, 3-й ряд — 3-тя бригада).

Дидактичний матеріал.

Полонення було таким раптовим і блискавичним, що навіть не встиг роздивитися, хто мене полонить. (Ю. *Збанацький*.)

До Анта, коли він був живий, звертались тільки тоді, коли треба було принести жертву богам, та ще на свята, які водилось зачинати комусь із старих. (С. *Скляренко*.)

Яке прекрасне місто вранці, коли ще діти сплять, коли ще сон свою дарує благодать. (М. *Рильський*.)

2. Гра «Сніданок для ерудита».

У грі беруть участь переможці попереднього туру.

Завдання.

Складіть складнопідрядне речення з кількома підрядними на тему «Особливості української національної кухні»; визначте тип підрядності. Переможцем стане учень — автор речення з найбільшою кількістю підрядних, який до того ж правильно визначив тип підрядності. Він же буде суддею наступного конкурсу.

3. «Лінгвістична естафета».

Завдання.

Запишіть речення, поясніть розділові знаки та орфограми, визначте тип підрядності, накресліть схему.

Методика проведення.

Учитель викликає одного учня, який набирає собі команду — ще двох учнів. Перший учасник естафети записує під диктовку речення, пояснює розділові знаки та орфограми; другий визначає тип підрядності; третій — малює схему.

Дидактичний матеріал.

Улянці здавалося, що вона чує навіть, як розкриваються з тихим лускотом бруньки, як пробиває торішне листя ряс і вилазить з трави. (О. **Донченко**.)

Минуло два тижні з того часу, як Палію повідомили, що через Дніпро перейшов з військом Мазепа і став табором біля Ростова. (Ю. **Мушке-тик**.)

Коли вони йшли на вогневу, Гай щораз оглядався на офіцера, мовби хотів щось сказати і не зважувався. (О. **Гончар**.)

Руйнується одне, вмирає, гине, щоб інше народилось, щоб творилося нове людським зусиллям. (Ю. **Збанацький**.)

З острахом і невеселою радістю, що пробивалася крізь усі тривоги, я вискочив на весняну вулицю, де кожна калюжка тримала в собі клопоть сонця. (М. **Стельмах**.)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ |

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Вивчіть теоретичний матеріал.
2. Напишіть творчу роботу. 1 - ш а б р и г а д а.

Уважно прослухайте радіопередачу на будь-яку тему, перекажіть її письмово, використавши в тексті складнопідрядні речення з кількома підрядними.

Висловіть своє ставлення до почутого. 2 - г а б р и г а д а.

Підготуйте виступ на класних зборах, присвячених питанню агітації за здоровий спосіб життя. У тексті виступу використайте складнопідрядне речення з кількома підрядними. Визначте тип підрядності.

3 - т я б р и г а д а .

Напишіть твір-мініатюру на тему «Я хочу і буду щасливим!» У тексті використайте складнопідрядні речення з кількома підрядними, намалюйте їх схеми.

Безсполучникове складне речення.

Смислові відношення, інтонація, розділові знаки

у _____ безсполучниковому _____ складному _____ реченні

В. Г. Павленко

Мета: домогтися засвоєння учнями смислових зв'язків між частинами речень та розділовими знаками; вивчити правила вживання коми, крапки з комою, двокрапки і тире у безсполучникових складних реченнях; виховувати в учнів почуття національної свідомості, духовної культури, таблиці; «Кобзар» Т. Г. Шевченка;
Обладнання: підручник «Рідна мова. 9 клас».

Пам'ятаймо Шевченкову весну, як Весну
нації. Поет дав розіп'ясти себе
за народ і Україну.
Я. Гоян

ХІД УРОКУ

I. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ УРОКУ I

1. Мотивація навчальної діяльності.
2. Зачитування й пояснення епіграфа.
3. Виразне читання учнем «Присвяти» І. Франка
4. Словникова робота.

Учитель пояснює значення слів **нація** і **Тарас**.

Нація (від лат. народ, плем'я) — стійка історична спільність людей, що визначається соціальними зв'язками певної формації і характеризується специфічними етнічними рисами, має спільну територію, мову, побут, традиції, звичаї.

Тарас (від грецьк. «тарактикос») — бунтівливий, той, хто викликає збентеження.

Учні повинні скласти складне (складносурядне чи складнопідрядне) речення, вживши ці слова.

5. Робота з мовним матеріалом.

На дошці учень робить синтаксичний розбір речення: Благослови той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сховає Тарас малими босими ногами.

6. Виконання індивідуальних завдань.

!з трьох простих речень складіть і запишіть одне складнопідрядне речення з двома підрядними.

- а) Надворі вже розвиднілося. Я розбудив брата. Він спав у сусідній кімнаті.
- б) Ми нашвидку поснідали. Я дістав дві фоторушніці. За їх допомогою ми сподівалися здобути цікаві трофеї.

7. Колективна робота.

Відредагуйте речення.

На стіні висів портрет Тараса Шевченка прикрашений рушником вишитим юними дівчатами захопленими життєвим і творчим подвигом поета.

8. Орфографічна хвилинка.

Запишіть під диктовку слова. Підкресліть орфограми і поясніть написання слів:

Святвечір, жар-птиця, отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то, іди-бо, важко-таки, так-таки, якимсь-то, Дніпро-ріка, хлопець-богатир, дівчина-красуня, чабрець-трава, мало-помалу, повік-віки, хліб-сіль, зроду-віку,

більш-менш, видимо-невидимо, не сьогодні-завтра, справді-бо, таки так, їй-право.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ |

Бесіда.

- Дайте визначення складного речення з різними видами зв'язку.
- Яка будова таких речень?
- Які види зв'язку бувають у цих реченнях?

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ |

1. Слово вчителя.

Пояснення нового матеріалу.

2. Повідомлення учнів про безсполучникове складне речення.

Безсполучникові складні речення до 50-х років ХХ століття розглядалися не як особливий структурний різновид, а як конструкції з пропущеними сполучниками. У зв'язку з цим типи безсполучникових складних

речень встановлювалися відповідно до сполучникових (шляхом введення сурядного чи підрядного сполучника). Такий підхід до безсполучникових складних речень виявився неперспективним, оскільки численні синтаксичні конструкції не мають синонімічних сполучникових відповідників.

Ще О. О. Потебня звернув увагу на те, що деякі значення у складному реченні можуть бути виражені без сполучників, на вживання форм часу в дієсловах-присудках предикативних частин безсполучникових складних речень.

Однак лише з 50-х років ХХ століття безсполучникові складні речення почали розглядати як особливий різновид складних речень.

До безсполучникових складних речень належать такі синтаксичні конструкції, компоненти яких об'єднуються в одне змістове й синтаксичне ціле без сполучників і сполучних слів, за допомогою інтонації та інших синтаксичних засобів.

Безсполучникові речення порівняно зі сполучниковими стилістично більш виразні, вони широко вживані в текстах. Вживаються вони передусім у текстах художнього стилю, орієнтованих на «внутрішнє проговорювання», особливо в тих частинах, що імітують розмовне мовлення; у текстах публіцистичного стилю, що передбачає сильний вплив на слухачів, читачів; в ораторських виступах, полемічних телерадіокоментарях.

Відсутність сполучників замінюється також ситуацією, жестом, мімікою. І чим важливіша при комунікації їх роль, тим частіше виникають у мовленні безсполучникові конструкції.

3. Спостереження над мовним матеріалом.

(На дошці записані речення для спостереження.) Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою.

Від дощу, від грому оживе руїна, Зацвіте
квітками вільна Україна. Творчий Дух народу із
могили встане, І здивують всесвіт лицарі-
титани.

Вільну Україну не скують кайдани: В
оборону волі наше військо стане, Заревуть
гармати, закричать шаблі Не дамо в наругу
рідної землі.

- 1) Підкресліть граматичні основи, зверніть увагу на розділові знаки, інтонацію.
- 2) Як з'єднуються прості речення у складному (інтонаційно і за змістом)?
- 3) Речення однорідні чи неоднорідні? Синтаксично рівноправні чи нерівноправні?
- 4) Однорідні, не підпорядковані за змістом одне одному. (Перша строфа вірша).
- 5) Неоднорідні речення, одне речення пояснює інше. (Друга строфа).

4. Повідомлення трьох учнів про різні типи інтонацій.

Перелічувальна інтонація властива безсполучниковому реченню, яке може складатися з двох і більше частин, з'єднаних між собою сурядним зв'язком. Між простими реченнями — пауза невелика. Кожне з них вимовляється з підвищенням голосу і незначним спадом його перед паузою.

Шумить вода, весною повіва, земля квіточки викида. (П. Грабовський.)

Інтонація зіставлення властива безсполучниковому реченню, що складається тільки з двох частин — такі речення синонімічні до складносурядних; наголошене слово у пояснювальній частині речення вимовляється підвищеним тоном, а в пояснюючій — зниженим, причому, між обома реченнями витримується тривала пауза.

При згоді й малі справи зміцнюють, при незгоді — великі занепадають.

Пояснювальну інтонацію мають безсполучникові речення, які складаються з двох частини (друга частина коментує, доповнює, уточнює, з'ясовує, конкретизує зміст першої): частини не можна поміняти місцями. Для пояснювальної інтонації характерна виразна пауза між простими реченнями, підкреслена вимова наголошеного слова у першому реченні.

Мені снилося: червоні рожі пломеніли в промені золотистім. (Леся Українка.)

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ (ПРОМІЖНИЙ ЕТАП) |

1. Бесіда.

— Що відіграє важливу роль у безсполучникових складних реченнях? (інтонація).

— Як на письмі передається інтонація? (За допомогою розділових знаків: коми, крапки з комою, тире, двокрапки).

— В яких стилях вживаються безсполучникові складні речення? (У розмовному, художньому, публіцистичному, зрідка в офіційно-діловому та науковому стилі).

2. Виконання вправ.

Усно виконайте вправи 413 та 415.

V. ПОЯСНЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ (ПРОДОВЖЕННЯ) |

1. Слово вчителя.

— Від чого залежить вживання розділових знаків у безсполучниковому складному реченні? (Від смислових відношень між його частинами.)

Між частинами безсполучникового складного речення ставимо кому, крапку з комою, тире, двокрапку.

2. Пояснювальний диктант.

По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу. Із-за гаю сходить, за гай і заходить, по долині увечері козак смутний сходить. Кричать сови, спить діброва, зіроньки сіяють.

— Які смислові відношення поєднують прості речення у безсполучниковому складному реченні? (Одночасність дії, послідовність дії, явищ, тісно пов'язані між собою за змістом, тому ставимо кому.)

3. Лінгвістична задача.

(Речення записані без розділових знаків на дошці або на картках.) З'ясуйте, в якому місці і який розділовий знак ставимо в цьому реченні і чому.

Чумак іде, подивиться та й голову схилить; чабан вранці із соплікою сяде на могилі, подивиться — серце ние; кругом ні биліни!

Зорі сяють; серед неба горить білолиций; верба слуха соловейка, дивиться в криницю; на калині, над водою так і виливає, неначе зна, що дівчину козак виглядає.

Шелестить пожовкле листя по діброві, то гуляють хмари, сонце спить, ніде не чує людської мови; звір тільки виє по селу...

В и с н о в о к у ч н і в

Якщо частини безсполучникового складного речення далекі за змістом (менш пов'язані між собою) або мають свої розділові знаки — ставимо крапку з комою.

4. Творче завдання.

(Робота у групах) Виконайте
вправу: 1 - ш а г р у п а —
123, 2 - г а г р у п а — 124.

5. Робота із синтаксичним матеріалом.

Перебудуйте речення, щоб утворилися безсполучникові складні конструкції.

1) Він зрозумів, що життя дається лише один раз і двічі молодим не бути. 2) Батько хай іде орати, тому що його коні знають. 3) Золоті вечірня тополя й дивним світлом горять небеса. 4) Доброта — це неначе руки мами, на яких тримається життя! 5) Наука вчить багато, а життя — ще більше. 6) Вітрець дмухнув, і забриніли стебельця сіна. 7) Я знаю, що світанок будиш ти, моя невгамовна рідна мати. 8) Мені здається, що пейзажі в нас на Україні якоїсь дивної краси і величі.

6. Розподільний диктант.

(Завдання виконується за варіантами.)

1 - й в а р і а н т . Випишіть речення, частини якого виражають одночасність дії.

2 - й в а р і а н т . Частини якого виражають протиставлення. 3 - й в а р і а н т . Одна частина вказує на причину дії, подану в іншій частині.

4 - й в а р і а н т . Друга частина виражає наслідок дії, поданої в першій частині.

Бандуристе, орел сизий! Добре тобі, брате: маєш крила, маєш силу,
є коли лігати.

Защобетав соловейко — пішла луна гаєм.

Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.

Я сьогодні забарилась: батько занедужав.

Козацтво преться без ваги — і покотились яничари.

Багатий не знає ні приязні, ні любові — він усе те наймає.

Плаче козак — шляхи биті заросли тернами.

Не сон-трава на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину
саджає.

(Із творів $\pm$ Шевченка)

7. Словникова робота.

Учитель разом з учнями з'ясовує значення слів **яничари** і **заручини**.

Яничари — відбірне військо у Туреччині, сформоване із полонених.

Заручини — обряд оголошення дівчини і хлопця нареченими; обряд оголошення про згоду на одруження.

8. Самодиктант.

Т. Шевченко. «Реве та стогне Дніпр широкий...»

Визначте стиль, з'ясуйте стилістичну роль безсполучникових складних речень у художніх описах (створюється зорова чи слухова картина).

VI. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО |

Бесіда.

— Які речення називаються безсполучниковими?

— Якими зв'язками поєднуються частини безсполучникового складного речення?

— Які смислові відношення бувають між частинами безсполучникового складного речення? Наведіть приклади.

— Які розділові знаки вживаються у безсполучниковому складному реченні?

— Які почуття виникають у вас, коли ви читаете поетичні рядки Т. Шевченка?

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Підготуйте розповідь «Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні» за § 10—12.
2. Виконайте вправи.

1 - ша група: впр. 125, 120, 121 (усно).

2 - га група: впр. 120, 121 (усно), впр. 428.

Творчий переказ тексту публіцистичного стилю **10** клас

Т. П. Нежид

Мета: закріпити знання учнів щодо особливостей публіцистичного стилю; розвивати писемне мовлення; вчити писати перекази з продовженням; виховувати любов до рідної мови. **Обладнання:** текст переказу; ілюстрації; тлумачні словники.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ I

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

- Фронтальне опитування.
  - Що таке стилістика?
  - Які стилі української мови ви знаєте?
  - Назвіть ознаки публіцистичного стилю.

- Спостереження над мовним матеріалом.

Прочитайте уривки з текстів і визначте стиль кожного. (Матеріал для спостереження розданий кожному учневі на парту.)

Іде Христя селом, і якомсь їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От уже й крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись у далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, неказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву.

(За **М. Коцюбинським**)

Я, Тесленко Микола Іванович, доручаю Шевчук Оксані Віталівні (паспорт: серія МА № 466 712 виданий Московським РВ ХМУ у Харківській області 12 липня 1999 року) одержати у поштовому відділенні зв'язку № 16 належну мені пенсію за вересень 2003 року.

Учасники пленуму правління Київської письменницької організації закликають усіх літераторів, незалежно від їхніх політичних поглядів та естетичних переконань, до єдності та взаєморозуміння в ім'я розвитку українського письменства.

(«Літературна Україна»)

Складнопідрядні речення з підрядними причини, умови, допусту вживаються в різних стилях української мови, особливо в науковому і публіцистичному. Підрядні частини їх можуть мати синонімічні конструкції — дієприслівникові звороти і другорядні члени речення, виражені іменниками з прийменниками. Складнопідрядні речення цього типу можуть мати синоніми серед інших складних речень.

(З підручника)

Толя підійшов ближче й почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут...— говорив Федько.— Подумаєш, яка штука. Ні, нехай, хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стьопка.— Як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Федько.— А з тієї ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може, й зроблю...

(За **В. Винниченком**)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Ознайомлення учнів із текстом для переказу.

Чорнобиль: анатомія безумства

Коли люди «нагорі» втрачають розум, прості смертні стають свідками апокаліптичних подій. Можна з упевненістю сказати, що кожне покоління українців, починаючи від монголо-татарської навали, ставало об'єктом чергових експериментів. Але такого ще не було. Сьогодні покоління, чие дитинство обпалене Чорнобилем, вступає у доросле життя. Про те, що таке радянська система, вони знають тільки з підручників, але в кожному з них свідомо чи підсвідомо живе страх весни 1986-го.

Особисто для мене Чорнобиль — це статистика онкозахворювань, з якою доводиться стикатися у повсякденній роботі. Помирають пенсіонери, люди середнього віку, старші й молодші за мене. Чорнобиль — це дерев'яні домовини й залізні хрести на багато років вперед.

А ще Чорнобиль — це чорне небо і чорний вітер над сірою потрісканою землею, не тією, в яку сіють зерно, а тією, котра мертвими очима дивиться у світ. Закриті вікна і двері, коричневі плями йоду на руках і ногах. Гнітюче відчуття безпорадності перед «мирним атомом». Люди, як мурашки, ховалися тоді по хатах і слухали радіо, марно сподіваючись почути одкровення від загальноімперських пророків.

А потім у цю землю садили картоплю, на ній працювали, готували їжу, цілувалися, грали весілля, народжували дітей, просто продовжували жити і намагалися хоча б якось зберегти генофонд. Немов ота брезентова баба з брезентовою короною у Івана Драча...

Пройшло багато років. Знову на світі весна. Уже немає сірого нальоту на землі, немає підозрілого холодного вітру з зони відчуження, зеленіє трава, на деревах розпускаються бруньки. Однак досить послухати міжнародні новини, щоб зробити єдино правильний висновок про те, що в світі і нині немає спокою. Чечня, Ірак. До цього додаються безвідповідальні «дослідження» сучасних вчених у галузі генетики, які продовжуються попри всі урядові та міжнародні заборони.

«Людина на землі самотня. Ось у чому біда»,— говорить один із героїв Достоевського. Ці вчені, які і ті, що будували радянську атомну енергетику, зроду не знали Бога, а відтак були і є впевнені, що все дозволено. Ось і тепер, відтиснуте на периферію прогресу, людство ввічливо

аплодує «сильним особистостям», які висловлюючись термінологією того ж Достоевського, «право імеют» знущатися над живим ембріоном «тварей дрожащих», а часом і над самими цими «тварями» в інтересах того ж прогресу.

Нинішня сумна дата — це привід вкотре подумати про те, що життя на Землі могло і не бути... Запитай свою совість, перш ніж прирікти на смерть ще одну живу істоту.

(Газета «Журавлик». — 2003. — № 4. — (квітень))

2. Ознайомлення учнів із творчим завданням.

Продовжіть текст, висловивши власне ставлення до подій 1986 року в Чорнобилі, до важливості і необхідності наукового прогресу. Доповнення аргументуйте.

3. Складання учнями плану переказу (самостійно).

4. Словникова робота.

Учні за допомогою тлумачного словника з'ясовують значення слів **онкозахворювання, генетика, ембріон, прогрес**.

Генетика — наука про спадковість і мінливість організмів. **Ембріон**

— зародок тварини або людини.

Онкозахворювання — захворювання, пов'язане з перетворенням нормальних клітин чи тканин живого організму в пухлини.

Прогрес — розвиток по висхідній лінії, удосконалення в цьому процесі, перехід від нижчого до вищого, від простого до більш складного.

5. Повторне читання тексту переказу.

6. Написання учнями переказу; виконання творчого завдання (на чернетці).

7. Перевірка і редагування учнями написаного.

8. Робота учнів над чистовим варіантом переказу.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ |

Узагальнення виконаного на уроці.

Мета: узагальнити знання учнів про словотворчі засоби української мови; визначити стилістичні засоби словотвору; розвивати лінгвістичну пам'ять та мовне чуття; виховувати уважне ставлення до рідної мови та її стилістики. **Тип уроку:** узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок. **Обладнання:** художні тексти; підручник «Рідна мова. 10 клас.» (Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О.– К., 2004).

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК I

Фронтальне опитування.

- Що досліджує такий розділ мовознавства, як словотвір?
- Що таке словотворчі засоби?
- Які слова називають похідними? Наведіть приклади.
- Які способи словотворення ви знаєте?
- Назвіть морфологічні способи творення нових слів в українській мові?
- Охарактеризуйте неморфологічні способи творення нових слів.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

III. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО I

1. Самостійна робота.

Розподіліть слова за основними способами їх творення:

- 1) суфіксальний;
- 2) префіксальний;
- 3) префіксально-суфіксальний;
- 4) безафіксний;
- 5) основоскладання;
- 6) аббревіація.

Книжка, вишняк, читач, фабричний, доброта, писання, учнівський, світанок, перебудова, відходити, заходити, переказати, безкомпромісний, позаплановий, аморальний, підпис, розшук, прихід, синь, юнь, закид, розпуск, листопад, криголам, пароплав, стінгазета, хімпром, редколегія, профспілка, ООН, ГЕС, ВНЗ, МХАТ, КамАЗ, ТУ-154.

2. Робота біля дошки.

Наведіть приклади неморфологічних способів творення нових слів. Запишіть їх на дошці та в зошитах.

Порівняйте морфологічні та неморфологічні способи творення нових слів (усно).

М о р ф о л о г о - с и н т а к с и ч н и й с п о с і б

1. Прикметники і дієприкметники переходять в іменники: *трудолюбиві, майбутнє, минуле, операційна, пальне, коліскова, ланкова, учительська, вчений, безробітний, черговий, варенична, завідувачий, керуючий.*
2. Іменники переходять у прислівники: стали *стіною*, дивиться *вовком*, прибуду *весною*, вивчати *напам'ять, кругом* вода.

Л е к с и к о - с и н т а к с и ч н и й с п о с і б

Нове слово утворюється в результаті злиття слів словосполучення в одне слово: *перекотиполе, горицвіт, держиморда, попідтинню, донесхочу, пройдисвіт, впівголоса, сьогодні.*

Л е к с и к о - с е м а н т и ч н и й с п о с і б

Переосмислення вже існуючих у мові слів.

Можуть виникати омоніми: *швець, гончар, коваль, стельмах* (назви осіб за фахом) і *Швець, Гончар, Коваль, Стельмах* (прізвища).

3. Виконання тренувальних вправ.

а) Складіть речення зі словами-омонімами.

Гончар і гончар; Кожум'яка і кожум'яка.

б) Схарактеризуйте шляхи творення наведених слів. З'ясуйте відмінності лексичного значення і забарвлення кожного з них.

вітер, вітерець, вітрик, вітронько, вітрище, вітровище, вітрюга, вітрюган, вітрисько, вітровій.

в) Знайдіть слова із суфіксами здрібнілості. Наведіть свої приклади.

«Як кидав, отакусенькою була,— мовив із сумом.— Василько, той більшенький таки був. А мабуть, і його не пізнав. Десять літ... Боже мій! Десять літ! З дитини отака дівочка виросла...» (А. *Головка*.) Я тоді в садок, і бачу — сидять вони вкупці, тільки чогось обойко невеселі; сидять собі мовчки. Тепереньки я вже розумніша стала, я пораюсь, мию, шию. (*Марко Вовчок*.) Тепер пливе над молоденьким житом, над пережитим і колись прожитим в промінні первозданному. (*А. Малишко*.)

4. Лінгвістичне спостереження.

Який відтінок мають слова із суфіксами -ищ-, -іщ-, -ак-, -юг-

Дивуються піщани, що то московська служба з людьми діє, якими їх робить. Ішов Максим у москалі розбишакою, волоцюгою,— сказано: Му-хамедом, а повернувся поважним чоловіком, з багатством, з заслугами... (*Панас Мирний*.) Гладун теж сидів перед хлопцями на стільці і впевненими, чіткими рухами, обмотавши білою байкою свою лапищу, гордовито показував її, мало не під носа тикав студентам. (*О. Гончар*.)

5. Творча робота.

Утворіть словотворчі ланцюжки слів із тим самим коренем, але з різни ми суфіксами. Підкресліть слова, які матимуть емоційне забарвлення.

Бас, дід, дівчина, вовк, дім, мороз, хлопець, хмара.

IV. ПІДСУМОК УРОКУ I

Оцінювання відповідей учнів. Коментування оцінок.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Виписіть уривки з художніх творів, насичених стилістично забарвленою лексикою. Виконайте словотвірний аналіз цих слів.

Складні випадки правопису різних частин мови **10 клас**

Н. М. Веніг

Мета: узагальнити та повторити теоретичний матеріал про складні випадки правопису різних частин мови; відпрацювати навички правопису цих слів; розвивати диференційний підхід до розуміння різних орфограм; виховувати уважне ставлення до мови. **Тип уроку:** узагальнення та систематизації отриманих знань. **Обладнання:** підручник «Рідна мова. 10 клас» (Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О.— К., 2004), таблиці.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК I

Фронтальне опитування.

- Які проблеми виникають під час написання різних частин мови?
- Що необхідно знати для того, щоб уникнути помилок?
- Для чого освіченій людині необхідно знати правила правопису?
- Назвіть частини мови, написання яких викликає у вас особливі труднощі.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

III. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ МАТЕРІАЛУ I

Виконання вправ узагальнюючого

характеру. Завдання 1.

Поставте іменники в родовому відмінку однини. Запишіть у дві колонки: 1) із закінченням -а, -я; 2) із закінченням -у, -ю.

1. Мармур, ураган, Дунай, Ужгород, квітень, рис, Омельченко, Інгул (ріка), старт, туризм, Гайдай (прізвище), Остріг (місто), ювілей, синус, електрон, Буг, Арарат (гора), Ромодан (місто), Алжир (державна), циферблат, ерг (міра роботи), Тибет (нагір'я), Ельтон (озеро).
2. Сніг, Нью-Йорк, Ерзурум (місто), Ліван (країна), обмін, Вашингтон (місто), Іртиш (ріка), вир, Амур (ріка), Вашингтон (штат), Дністер, Донець, інстинкт, Дніпрогес, Дагестан, інвентар, листопад (місяць), ідеалізм, листопад (опадання листя), явір, йорж, алюміній, міліметр, ом.

К л ю ч . Із перших букв слів складіть і прочитайте: 1) початок вислову А. Малишка, який закінчується словами «...тому глибини всякі перейти»; 2) вислів М. Коцюбинського.

Завдання 2.

Усно дайте відповідь на запитання:

- Чому кажемо «історія Стародавнього Риму», але «історія Рима»?
- Чи однакове значення мають вислови: «поїхав до Алжиру» і «поїхав до Алжира»?

Завдання 3.

Перекладіть українською мовою. Порівняйте правопис закінчень іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини в російській та українській мовах.

1. День вытекает из ночи, как из темного **леса** река. (М. **Пришвин**.)
2. Ветра нет, и нет ни солнца, ни света, ни тени, ни шума. (І. **Тургенев**.)
3. На той стороне **Дона** в лесу наперебой высвистывали соловьи. (М. **Шолохов**.)
4. Казалось, что собор выстроен не из камня, а из разнообразно и бледно окрашенных воздушных масс. (К. **Паустовский**.)

Завдання 4.

(Робота біля дошки і в зошитах.) Дайте відповіді на запитання.

- На яке питання відповідають присвійні прикметники?
- Як творяться присвійні прикметники від іменників I відміни, II відміни?

Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники, поставте їх у формі називного відмінка жіночого роду і запишіть у 3 колонки: 1) із суфіксом **-ин-**; 2) із суфіксом **-ов-**; 3) із суфіксом **-ев-** (**-ев-**).

Прикметники із суфіксом **-ін-** (**-їн-**) не виписуйте.

Джеря, Назар, панич, Едмунд, учень, Ольга, Боруля, Сень, Стецько, Терентій, Раїса, Ася, Галя, Ігор, Олекса, Леся, Кирило, сторож, Лазар, Марія, Оксана, Андрійко, Олексій, Варка, Жук (прізвище), Віталій, Аріадна, Андрусь, електрик.

К л ю ч . Із перших букв складіть і прочитайте прислів'я.

Завдання 5.

Перепишіть. Числа і скорочення запишіть повними словами, поставивши числівники у потрібному відмінку.

Земля, разом з 8 іншими планетами рухається навколо Сонця. Відстань її до Сонця змінюється від 147,1 мільона кілометрів на початку січня до 152,1 мільона кілометрів на початку липня. Період обертання Землі навколо нашого світила дорівнює 365,242 доби, а навколо своєї осі — 23 годинам 56 хвилинам 5 секундам. Довжина земного екватора вимірюється 40 075 704 метрами. Уся поверхня Землі становить 510 мільонів квадратних кілометрів, причому на 361,1 мільона квадратних кілометрів її, тобто на 71 проценті, розіллявся Світовий океан.

Завдання 6.

Перекладіть українською мовою. Складіть діалог, який би закінчувався одним із запропонованих прислів'їв.

1) Сумеєшь взятъся за дело — и снег загоритъся, не сумеєшь — и масло не вспьїхнет. (**Народна творчість.**) 2) Слово — не воробей, вылетит — не поймаєшь. (**Народна творчість.**)

Завдання 7.

(Творча робота.)

Складіть невелику розповідь про свої захоплення, використовуючи дієслова у формі минулого, теперішнього та майбутнього часу. Поясніть їх правопис.

Завдання 8.

Дайте відповіді на питання:

— Які прислівники пишуться разом?

— Які прислівники пишуться через дефіс?

Поясніть правопис складних і складених прислівників. Утворіть від підрядних словосполучень прислівники.

У різні боки — (**врізнобіч**), обома руками — (**обіруч**), на швидку руку — (**нашвидкуруч**), на самий перед — (**насамперед**), має бути — (**мабуть**), не сам хотів — (**несамохіть**), мимо ходити — (**мимохідь**), в один час — (**водночас**).

Складіть речення з прислівниками **споковівку**, **чимраз**, **натщесерце**, **чимдуж**.

Завдання 9.

Розподіліть сполучення слів у три колонки, враховуючи те, як пишуться прийменники: 1) разом; 2) через дефіс; 3) двома і більше словами.

(За) ради миру, (на) перекир незгодам, з (по) за хат, (із) за лісу, (на) зустріч бурі, (по) серед жита, (з) за дерев, (залежно) від обставин, (з) перед носа, (по) під вікнами, (на) прикінці відпусток, з (по) під воріт, (з) над річки, (по) за село, у (напрямку) до мене, (під) час бою, (в) наслідок чвар, (з) під коліс, (по) над хмари, (за) для вас, з (по) між гілля.

К л ю ч . Підкресліть останню букву в останньому слові кожного сполучення. Із цих букв складіть і прочитайте закінчення вислову давньоримського оратора Цицерона: «Треба не тільки опанувати мудрість, а й ...».

Завдання 10.

Запишіть під диктовку подані слова. Поясніть правопис сполучників.

Отож-бо, тим-то, тільки-но, тимчасом як, незважаючи на те що, затим що, адже ж, хоч би, коли б то, немовби, начебто, неначебто, абощо, тощо, притому, причім, зате, затим, дарма що, таж.

Наведіть приклади з художніх творів, де використовуються сполучники з частками; з підсилювальними частками.

Завдання 11.

Прочитайте діалог Допитливого і Кмітливого. Складіть подібний діалог для пояснення правопису часток через дефіс.

Допитливий: Я зовсім заплутався з часткою *то*...

Кмітливий: Воно й не дивно, бо є аж три частки *то*: вказівна — пишеться окремо (що *то* за краса), підсилювальна — пишеться через дефіс (отака-то погода) і словотворча — пишеться разом (тобто, немовби*то*, начеб*то*).

Завдання 12.

Проаналізуйте узагальнений матеріал уроку, усно складіть рецензію, даючи характеристику культурі мовлення однокласників.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

1. Відзначення навчальних досягнень.
2. Висвітлення пізнавальних здібностей учнів.
3. Коментування оцінок.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Користуючись підручником та додатковою літературою, складіть зв'язну розповідь на тему: «Складні випадки правопису різних частин мови».
2. Випишіть із твору художньої літератури уривок (0,5 друкованої сторінки), підкресліть та усно поясніть складні випадки правопису різних частин мови.

Основні пунктограми у простому реченні

11 клас

С. А. Омельчук

Мета:	систематизувати и узагальнити знання про основні пунктограми у простому реченні; удосконалювати вміння обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою правил, правильно вживати розділові знаки при однорідних, відокремлених членах, звертаннях, вставних словах, словосполученнях, реченнях; підвищувати пунктуаційну грамотність старшокласників; засобами мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу привернути увагу учнів до загальнолюдських моральних норм; формувати особисті переконання старшокласників щодо відповідальності за свої вчинки, систематизація й
Тип уроку:	узагальнення вивченого, лабораторний практикум.
Форма уроку:	узагальнюючі таблиці; картки; пам'ятка «Пунктуаційний
Обладнання:	аналіз речення».

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОКУЧНІВ I

Складання лінгвістичної розповіді на основі запропонованих запитань.

- 1) Який розділ науки про мову вивчає систему правил вживання розділових знаків?

2) На яких принципах ґрунтується вживання розділових знаків?

Зразок розповіді.

Пунктуація спирається на граматичну структуру (граматичний принцип), інтонацію (інтонаційний) і зміст речення (смісловий). Провідним принципом української пунктуації є логічно-граматичний, або синтаксично-смісловий, який забезпечує синтаксичну (граматичну) і логічну (сміслову) організацію висловлювання на письмі. Цей принцип виявляється в тому, що розділові знаки ставляться на межі речень або самостійних чи відокремлених частин складного і простого речень.

Інтонаційний, або ритмомелодійний, виявляється в тому, що розділовий знак визначається інтонацією висловлювання (підвищення голосу — знак оклику, довша пауза — тире).

3) Які функції виконують розділові знаки? Наведіть приклади.

У сучасній пунктуаційній системі української мови розділові знаки мають закріплені за собою функції. Вони або відділяють одну частину тексту від іншої, або виділяють якісь частини всередині речення. У зв'язку з цим розділові знаки поділяються на віддільні і видільні (відокремлюючі).

До віддільних належать крапка, знак питання, знак оклику, крапка з комою, двокрапка, три крапки. До видільних розділових знаків належать дужки і лапки. Кома і тире при одноразовому вживанні виступають як віддільні розділові знаки, а при парному — як видільні.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ Й ЗАВДАНЬ УРОКУ

На матеріалі проаналізованих речень учні з'ясовують, що урок присвячено систематизації й узагальненню основних пунктограм у простому реченні.

III. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Диктант-приклад для взаємоперевірки.

а) Учні підтверджують теоретичні положення вчителя прикладом речення з конкретною пунктограмою.

- 1) Тире ставиться між підметом і присудком, якщо останній виражений іменником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає.
- 2) Кома ставиться між однорідними членами речення, не з'єднаними сполучником.
- 3) Кома ставиться для виділення вставних слів на початку речення.
- 4) Кома ставиться для виділення вставних слів у середині речення.
- 5) Кома ставиться для виділення порівняльного звороту, що вводиться сполучником **як**.
- 6) Тире ставиться на місці пропущеного члена речення.
- 7) Зворот, що вводиться в речення за допомогою сполучника **як** і має значення «у ролі кого, чого», комою не виділяється.
- 8) Кома ставиться для виділення відокремленого означення.
- 9) Коли сполучник **і** між однорідними членами речення не повторюється, кома перед ним не ставиться.

1) Одні для заповнення духовного вакууму заводять духовий оркестр інші агітмузей у приміщенні храму. 2) ХХ вік визрів як епоха глобальних доктрин експериментів винаходів. 3) Воно вже стало легким як полова. 4) Людина змаліла і заплуталась у надпродукції речей ідей та арсеналів зброї. 5) Звичайно ми в авангарді людства у сфері революцій руйнування традицій самознищення. 6) Духовна криза людства нині найбільша тривога світу. 7) Напівдикун засліплений блискітками напівцивілізації зневажив свій справжній скарб. 8) На вітрині мод безсумнівно зарясніло слово «духовність». 9) Суєтні люди і сірі воли науки підхопили легенду про всемогутнього ідола і запишались.

(За Є. Сверстюком)

Ключ для взаємоперевірки

Номер запитання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Номер речення	6	4	5	8	3	1	2	7	9

- б) Уважно прочитайте записані речення. Перевірте розставлені розділові знаки, обґрунтуйте їх вживання.
- в) Доведіть, чи становлять ці речення зв'язне висловлювання.

- г) Висловіть власні думки з приводу порушеної автором проблеми. Свої міркування запишіть.

2. Завдання «Попрацюй із текстом».

- а) Визначте межі речень. Перепишіть, поділяючи текст на абзаци і розставляючи розділові знаки. Дослідіть структурну організацію простих речень: чим ускладнена більшість із них. Доберіть до тексту заголовок.

Звичайно час вносить свої корективи але такі поняття як дружба любов завжди залишатимуться найвищими цінностями вони являють собою якийсь таємничий процес наповнюють життя радістю спілкування взаєморозуміння емоційно збагачують його розвиток дружби передбачає слідування її неписаному «кодексу» що стверджує необхідність взаєморозуміння відвертості та щирості вона передбачає довірливість активну взаємодопомогу взаємний інтерес до справ та переживань іншого щирість та безкорисливість почуттів серйозні порушення подібного кодексу ведуть до її припинення або до поверхових приятельських стосунків або навіть до перетворення дружби на її протилежність ворожість.

(Л. Сохань)

- б) Визначте стиль, тип і жанр мовлення.
в) З'ясуйте тему й основну думку тексту.
г) Знайдіть у тексті іменники з абстрактним значенням і поясніть їх правопис.

3. Редагування тексту.

- а) З'ясуйте суть пунктуаційних помилок і виправте їх.

Добро і Зло: міфологічні персонажі, що виступають як правило у міфах, які базуються на протиставленні двох символів — корисних і шкідливих.

Між Добром і Злом постійно точиться боротьба, яка за народними устремліннями бажаннями повинна закінчитися перемогою першого. У християнській літературі Добро часто виступає у вигляді Бога, Зло — сатани.

За свідченням В. В. Колосова: у давнину на Русі слово **добрий** мало значення «міцний», «сильний». У народі поняття Добра і Зла пов'язувалися з такими важливими категоріями: як людина, рід, діло, розум, доля, душа, серце, та ін. У стародавніх іменах Доброслав, Добромисл теж не випадково є перша частина. Називаючи так дітей батьки вірили, що у них буде добра; світла доля.

(Із журналу)

- б) Перебудуйте друге речення останнього абзацу так, щоб:
— узагальнююче слово стояло перед однорідними членами;
— узагальнююче слово стояло після однорідних членів. Поясніть пунктуацію в обох варіантах. Накресліть схеми речень.

IV. ПІДСУМОК УРОКУ I

Бесіда.

- 1) Які розділові знаки вживаються у простому реченні?
- 2) Назвіть основні пунктограми у простому реченні:
  - між головними членами речення;
  - при однорідних членах речення;
  - при відокремлених членах речення;
  - при звертаннях, вставних словах, словосполученнях, реченнях.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Складіть узагальнюючу таблицю «Система розділових знаків у простому реченні».
2. Випишіть із творів художньої літератури приклади речень на вивчені пунктограми.
3. Використовуючи речення з вивченими пунктограмами, напишіть твір-мініатюру на тему: «Чи вважаю я себе справжнім другом?».

С. А. Омельчук

Тип уроку:
Форма уроку:

систематизувати й узагальнити відомості про пряму мову і діалог, удосконалювати пунктуаційні навички учнів щодо вживання розділових знаків у реченнях із прямою мовою і діалогами; розвивати вміння зіставляти і порівнювати мовні явища; моделювати, реконструювати й конструювати речення з прямою мовою і діалоги відповідно до комунікативного завдання і ситуації мовлення; засобами мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу зосередити увагу старшокласників на загальнолюдських етичних орієнтирах, їх ролі в житті людини, систематизації й узагальненні вивченого, лабораторний практикум.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ

1. Робота з текстом.

- а) Прочитайте уривок із «Легенди про Золоте Зернятко Істини» В. Сухомлинського. Визначте основну думку висловлювання. З'ясуйте, як передано в тексті чуже мовлення.

У батька було два сини. Коли вони вирости й могли вже тримати в руках заступ, батько сказав їм: «Беріть заступи, підемо копати поле».

Копають вони й копають, і видалася праця братам важкою і незрозумілою.

— Для чого ми копаємо? — питають вони.— І взагалі, для чого ми живемо на світі?

Батько ї каже синам:

— Бачите цю велику гору? — І показав рукою на величезну гору, вершина якої вкрилася хмарами.

— Бачимо,— відповіли сини.

— У цій горі — Золоте Зернятко Істини. Можливо, десь у глибині, можливо, на поверхні — ніхто не знає. Кажуть люди: хто знайде це Зернятко, той зрозуміє, для чого людина живе на світі, для чого працює, для чого копає землю і сіє хліб, споруджує будинки і думає про зірки. Ідьте, сини, шукайте Золоте Зернятко Істини.

(В. Сухомлинський.)

- б) Зверніть увагу на розділові знаки при прямій мові і діалозі.
- в) Випишіть речення з прямою мовою. Накресліть його схему. Перестройте це речення відповідно до поданих моделей. Поясніть розділові знаки.
- «П», — а.
«П, — а, — п».
- г) Знайдіть у тексті зразок речення з непрямою мовою, з'ясуйте його вид. Реконструйте речення з прямою мовою у речення з непрямою мовою. Визначте вид синтаксичної конструкції.
- д) Проаналізуйте діалог. Яка його будова? За допомогою яких розділових знаків він оформлюється? Чи завжди у діалозі повинні бути слова автора? Наведіть приклади з тексту.

Зразок висновків учнів.

- 1) Особливості речень із прямою мовою. Розділові знаки при прямій мові (схематично зображуються учнями моделі речень на дошці).
- 2) Діалог, його структурно-граматичні ознаки. Репліка як компонент діалогу.
- 3) Інтонація і пунктуація при діалозі.
- 4) В яких стилях мови використовуються речення з прямою мовою і діалоги?

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ Й ЗАВДАНЬ УРОКУ

III. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Виконання вправ на закріплення вивченого. В п р а в а

1.

Прочитайте уривок із «Притчі про білий мармур». Розставивши розділові знаки, запишіть текст: 1) у формі речень з прямою мовою; 2) у формі діалогу.

... Після довгих мандрів у диких горах знайшов юнак брилу білого благородного мармуру. Поглянув на неї і побачив свою Кохану — постала вона перед ним мов жива, втілена в холодному камені. Вогнем натхнення спалахнуло серце юнака, загорілися руки жадобою діяльності. Але не було в нього різця. І пішов він до коваля.

Добре сказав коваль але за це ти повинен рік відпрацювати у мене підручним.

Рік надто довго зітхнув юнак.

Тоді сказав коваль зроби із свого мармуру ошийник для мого улюбленого собаки.

Подумав юнак і вибрав не рік праці, а ошийник для собаки, бо дуже поспішав до своєї Коханої.

Усно перекажіть текст, дотримуючись форми третьої особи дієслів (замінюючи пряму мову на непряму).

В п р а в а 2 .

Вкажіть, кому з відомих поетів належать наведені рядки. Оформіть їх, як речення з прямою мовою так, щоб слова автора займали різну позицію по відношенню до прямої мови.

- 1) Ця дівчина не просто так, Маруся, Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа!
- 2) Ти знаєш, що ти людина. Ти знаєш про це чи ні?
- 3) Два кольори мої, два кольори, Оба на полотні, в душі моїй оба, Два кольори мої, два кольори: Червоне — то любов, а чорне — то журба.

З'ясуйте спосіб передачі чужого мовлення у першому реченні. Чи належать ці слова самому автору?

В п р а в а 3.

Замініть речення з непрямою мовою реченнями з прямою. Накресліть схеми, поясніть розділові знаки.

1. Недаремно говорять, що люди — ніби дзеркало. 2. За словами Шота Руставелі, розум, почуття й свідомість тісно пов'язані між собою. 3. Життя прожити, говорять у народі, — не поле перейти. 4. Ми часто запитуємо у себе, що таке щастя, і чіткої відповіді дати не можемо. 5. В. Сухомлинський в одному з листів до дочки писав, що любов — це вічна краса і сила людська. 6. Великий Платон сказав, що думки керують світом.

В п р а в а 4.

Трансформуйте поданий монологічний текст у діалог, уявивши ситуацію: ви запитуєте у батька, а він відповідає.

Чи хотіли б ви, щоб люди виявляли до вас зацікавленість? Для здійснення такого бажання існує єдиний шлях. Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхньою роботою, турботами та радощами, і вони, у свою чергу, цікавитимуться вами.

Є люди, які за 50, 60, 70 років свого життя не зрозуміли цієї істини, зачерствіли й озлилися на весь світ, який, на їхню думку, недобрий і якому до них нема ніякого діла. А насправді саме їм нема до світу ніякого діла:

вони думають і говорять лише про себе, про те, що їх цікавить. Однак кожній людині, мабуть, подобається, щоб нею, її роботою та справами цікавилися. Тому-то люди цінують доброго слухача. Чому ж не задовольнити їхньої потреби в цьому?

Але слухати з ввічливості і виявляти зацікавлення до розповіді — не одне й те саме. Адже розумна людина завжди відчує, чи цікавить вас те, про що вона вам говорить. Дуже зближують людей розмови про спільні інтереси й заняття. Психологи

висловлюють із цього приводу переконання, що нашу прихильність викликають люди, які поділяють наші інтереси. Така людина відразу ж припадає вам до серця.

Згодом ви переконаєтесь: яка ж то радість, цікавлячись знайомими, співпереживаючи їм, робити людям приємне!

(За *І. Томаном*)

В п р а в а 5.

Складіть діалоги відповідно до тональності, заданої першою реплікою. Поясніть розділові знаки. Схарактеризуйте ситуацію спілкування, визначивши:

- 1) офіційність / неофіційність ситуації спілкування (ділова сфера спілкування, дружнє чи сімейне спілкування);
- 2) рівність за віком, соціальним положенням учасників спілкування.

З'ясуйте тему і зміст діалогів.

Варіант 1

— Дружба не тільки неоціненна, а й прекрасна — ми уславлюємо того, хто любить своїх друзів, мати багато друзів — це чудово, а деяким навіть здається, що бути хорошою людиною і другом — це одне й те саме,— почав дискусію словами Аристотеля на тему «Дружба як цінність» наш класний керівник.

Варіант 2

— Моє потаємне бажання — передати тобі ту життєву мудрість, яка називається вмінням жити. Хочеться, щоб із кожного батьківського слова, як із маленького зернятка, народжувалися ростки твоїх власних поглядів і переконань,— схвильовано почав відверту розмову батько зі своєю чотирнадцятирічною дочкою.

Варіант 3

Одного разу Сашко запитав у свого товариша:

— Дмитре, що для тебе є справжня свобода?

IV. ПІДСУМОК УРОКУ I

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Підготуйте опорний конспект із теми: «Пунктуація при прямій мові і діалозі».
2. Складіть діалог дискусійного характеру на одну із тем: «Що дає інтелігентність?», «Що забезпечує душевну гармонію і щастя?»

Українська література

На урок приходить казка

5 клас

/./ Білоус

Мета: виявити вміння учнів читати і переказувати казки; поглибити, узагальнити і систематизувати знання учнів про народну казку; поповнити знання про фольклор; розвивати творче мислення учнів, їхнє усне мовлення; виховувати доброту, щедрість, пошану до працюючої людини, любов до усної народної творчості. **Форма уроку:** урок-вистава.

Обладнання: стенд «Моя улюблена казка», стенд «Юні художники», виставка казок.

ХІД УРОКУ

I. ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ УРОКУ I

(*Лунає дитяча жартівлива музика.*)

1. Вступне слово вчителя.

Наш урок присвячено народним казкам. Коли ми беремо в руки книгу, читаємо її, то завжди можемо із цієї ж книги дізнатися, хто і коли написав її. Такі дані подаються на обкладинці й у передмові.

А є твори, які не мають вказівки ні на автора, ні на точний час свого створення. Ви вже здогадалися, що це за твори? Так, це казки. Деякі з них написані десятки чи сотні років тому — їх називають «новими». Інші живуть тисячоліттями — це давні казки. І жоден учений не може точно визначити,

коли і хто розповів таку казку дітям чи онукам уперше. Є словосполучення, котре якнайточніше характеризує ці твори — народна казка. Прості чи дивацькі, мудрі чи простодушні, ці вигадки належать народові, що їх створив, зберігає і передає від покоління до покоління протягом багатьох століть.

Часто ми відмічаємо, що сюжети казок різних народів подібні. Але це різні казки. Їх герої мають несхожі імена, поводяться так, як прийнято у тих місцях, де вони народилися.

Слухаючи незвичайні, смішні історії, створені фантазією різних народів, ми віднаходимо зміст, прихований під дивовижним вбранням казки. Ми повинні навчитися розуміти, про що говорить казка: про гарне чи погане, про розумних чи дурнів, про чесність чи хитрість, про те, до чого треба прагнути в житті і чого треба уникати. У цих «небувальщинах» розкривається нам душа народу, його потаємні мрії. Вигадка і правда зв'язані в них так міцно, що ми часто себе ставимо на місце казкових героїв і міркуємо, як би ми самі вчинили у подібній ситуації.

Отже, пропоную вам познайомитися із чарівними жителями країни Казковії. Сьогодні їх привів до нас на урок Дідусь-лісовичок. **(Виходить до дошки.)**

Вони прийшли до нас, щоб дізнатися, що діти про них знають і чи люблять вони читати народні казки.

Дідусю-лісовичку, познайомте нас, будь ласка, зі своїми друзями. **(Дідусь-лісовичок називає казкових персонажів (їх ролі виконують задалегідь підготовлені учні), котрі по черзі виходять до дошки.)**

2. Казкове інсценування.

Дідусь-лісовичок. Діти, по дорозі у нас виникла суперечка, і без вашої допомоги нам не розібратися. Чомусь кожен персонаж вважає себе найпопулярнішим.

Пан Коцький. Дідусю, я впевнений, що казки про мене діти люблять найбільше.

Лисичка. А я переконена, що в цьому класі немає жодного учня, який би не читав казок про мене.

Ведмідь. А ну, хто тут сперечається?! Найбільше у світі казок про мене! Це я вам говорю — ведмідь! От мене найбільше й люблять.

Баба-Яга. Та навіщо нам сваритися, краще давайте запитаємо у дітей, кого вони найбільше люблять. Ну, звичайно ж, мене!

Пан Коцький. Ні, мене!

Лисичка. А я говорю, мене!

Ведмідь. Будьте впевнені — саме мене!

Вовк. Ні, ні, мене!

Дідусь-лісовичок. Так ми ніколи не з'ясуємо істини, давайте краще запитаємо у учнів. Скажіть, діти, кого ви найбільше любите? **(Учні відповідають.)**

А тепер розкажіть, які казки ви читали про нас і хто їх створив? Чим вони вам запам'яталися? Чим сподобалися? Хто з героїв вам сподобався найбільше? Чого ці казки навчають? На кого з героїв вам хотілося б бути схожими?

(Учні відповідають.)

1) Конкурс «Угадай казку».

Учитель. Діти усіх люблять. Та ти подивись, дідусю, як наші учні багато знають. Зараз прозвучать уривки з казок, і ми попросимо учнів визначити їх назву.

(Лунає магнітофонний запис уривків із казок різних народів світу (на вибір учителя). Діти дають відповідь на раніше поставлене запитання.)

Учитель. Молодці! Ви назвали всі казки правильно. Дідусю, а чи немає у тебе складнішого завдання?

Дідусь-лісовичок. Зараз я таке загадаю, що ніхто й ніколи цього не відгадає. Ану, Зайчєнята, Білочко, Мишко, онучатка мої любі, підійдіть до мене. Ми зараз проведемо наукову вікторину.

2) Вікторина «Найрозумніший».

— Який народний твір називається казкою?

— Кого в казках називають дійовими особами?

— Розкажіть про особливості побудови казки.

— Назвіть засоби виразного читання казки.

— Чому казки вивчаються у розділі «Фольклор»?

(Учні по черзі відповідають на кожне із поставлених запитань.)

3) Міні-вистава «Лисиця та їжачок».

Дідусь-лісовичок. Раз діти так багато знають, то в подарунок ми покажемо їм казку «Лисиця та їжачок». Друзі, на сцену.

(Міні-виставу можна поставити на основі будь-якої відомої учням казки.)

Учитель. Молодці! Дякуємо вам! Ми зрозуміли, що життя в лісі, хоч і казкове, але дуже небезпечне.

Дідусю, а пам'ятаєш, ми з тобою розіслали листівки в різні закордонні держави. У цих листівках ми запрошували до нас у гості казкових героїв.

Дідусь-лісовичок. Так, пам'ятаю.

Учитель. Так от, з оцих телеграм стало відомо, що приїхали тільки чотири персонажі. Просимо їх на сцену.

4) Інценівка «Казкові гості з різних країн».

Снігуронька. А я прийшла, друзі, до вас із народної казки «Снігуронька». Це одна із багатьох російських казок. Я раджу всім, хто ще не прочитав їх, зробити це обов'язково. У них ви познайомитеся з Іванком, Оленкою, Василисою Премудрою й багатьма іншими цікавими персонажами. Чекаємо всіх вас у гості. Ми даруємо вам скатертину-самобранку, щоб завжди на вашому столі було все, що ви побажаєте. **(Дри цих словах Снігуронька роздає дітям цукерки.)**

Андрійко. А я прийшов із білоруської народної казки «Андрійко-мудрійко». Я теж запрошую вас до нас у гості. Мої друзі — Іванко Простачок, Крамаренко, Хведір Набилкін — передають вам палкий привіт і дарують ось цю книгу. Ми впевнені, що вона вам сподобається. А ще ось вам — чоботи-сороходи, щоб ви завжди встигали робити добро у різних куточках нашої планети, і шапка-невидимка, щоб ніхто вас не побачив і не перешкодив, коли ви будете поспішати на допомогу людям. А до вашого столу — дарунки лісу. **(Додає мішечок з горіхами.)**

Асан. Салам-алейкум! Вітання вам із Середньої Азії. Мене послали до вас герої наших казок Турги, Клич-Батир, Алдар. Вони шлють вам низький уклін і запрошують до себе в гості всіх, хто не боїться труднощів, чаклунів, страховиськ, хто хоче допомогти людям, з якими сталася біда.

Ми даруємо вам килим-самольот, який допоможе потрапити в наші казки. А ще просимо поласувати дарами наших полів і садів. **(Додає на підносі виноград, кавун.)**

Учитель. Ми запрошували в гості і багатьох інших героїв із Чувашії, Литви, Молдови, Туркменії, Афганістану, Англії, Чехії та Словаччини. Хоч приїхати до нас вони і не змогли, але книги для нашої виставки надіслали. Ми щиро вдячні їм. Ці книги в нашу країну надійшли вже давно, і ви їх, безперечно, читали. А хто ще не встиг цього зробити, може надолужити це найближчим часом.

(Виставка книг чарівної країни Казковії.)

Учитель. Ну що ж, дідусю, мабуть, настав час ознайомити всіх із книжковою виставкою нашої чарівної країни Казковії. **(Стенд «Моя улюблена казка».)**

Дідусь-лісовичок. Зараз мої помічники допоможуть мені.

Білочка. А я хочу показати роботи наших юних художників, які намалювали героїв своїх улюблених казок. А ви, любі діти, скажіть, до яких казок ці ілюстрації. **(Стенд «Юні художники».)**

(Учні відповідають.)

Учитель. У нас є ще один стенд, де розміщені казки, з якими ви ознайомитесь на наступних уроках. Це казки, автори яких відомі. Казки різних народів світу.

(Ознайомлення з виставкою казок.)

5) Вікторина «Чи добре ти знаєш казки»

Учитель. А тепер ми перевіримо, чи уважно ви читаете казки. Я читаю запитання, а ви даєте правильну відповідь. **З а п и т а н н я д л я в і к т о р и н и**

— Хто, кому і в якій казці говорить такі слова: «Битий небиту везе»? (Ці слова говорила Лисичка-сестричка Вовчику-братику у казці «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат».)

— Що було після того, як Крихітка кісточка коров'ячі в садку закопала і щоранку водою поливала? (Виросла яблунька. Їхав Іван-царевич, побачив дівчат і вибрав Крихітку. Забрав її із собою, і вони одружилися.)

— Із ким змагався їжак, повторюючи слова: «А я вже тут»? (їжак змагався із Зайцем у казці «Як їжак із Зайцем змагався».)

— Яка казка починається словами «В одного чоловіка був кіт старий, який вже не міг мишей ловити»? (Такими словами починається казка «Пан Коцький».)

— В якій казці герої співали таку пісеньку:

Ой у полі та на горі Кур
лежить, кур Та й не
дише,
Крильцями, лапками не колише.

(Цю пісеньку співали у казці «Як Курочки Півника оживили».)

— У якій казці Коза вигнала Зайчика з хати? (У казці «Коза-дереза».)

— Із якої казки ці слова: «От раз і випав йому з неба камінь — у вісім пудів. Та він було все грається тим каменем: оце причепить до батога та як кине угору, а сам ляже спати на цілий день; прокинеться — аж ось і камінь летить, а як упаде, то так було і в землю вгрузне.»? (Ці слова з казки «Чабанець».)

— Кого провчили сорок молодців із торби? (Багатія із казки «Скатертина, баранчик і торба».)

— Назвіть усіх друзів, які зібралися у рукавичці. (У рукавичці зібралися Лисичка, Жаба, Ведмідь, Заець...)

— Чий це портрет: «Вона у старенькому сарафані — наче маків цвіт: коси золоті, очі голубі, брови чорні. А мачушина дочка, як палиця, суха, як вугіль, чорна»? (Це портрет сестрички Оленки.)

— Назвіть російську народну казку, яка схожа на українську «Казку про дідову дочку і бабину дочку». («Морозко».)

— Хто так поділив розбійників: «Покладіть отут біля мене торбинку-волосянку, торбинку-дротянку й чоботи, і коня Гивера поставте, а самі йдіть на той кінець галявини. Тоді я махну рукою, а ви біжіть усі разом: хто перший набіжить, той бере, що найбільш до вподоби, потім другий — і собі візьме, далі й третій, а вже четвертому те, що дістанеться»? (Козак Мамарига в однойменній казці.)

(Учні дають відповіді на поставлені запитання.)

II. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Заключне слово вчителя.

Учитель. А зараз ми запитаємо лісових мешканців, чи задоволені вони вашими відповідями. Чи багато казок прочитали учні? Чи всі активно працювали? Хто ж із героїв казок є найважливішим? Чия відповідь на уроці була найкращою? Кого б казкові персонажі нагородили призом лісових симпатій?

(Казкові герої відповідають.)

Кожна казка має свій початок, і на жаль, свій кінець. Ось і наша казка добігла свого кінця.

Ми хочемо подякувати усім лісовим мешканцям, які до нас прийшли, усім гостям, які разом з нами здійснили подорож у країну Казковію. Прийміть же плоди нашого чарівного дерева.

Дідусю-лісовичку, допоможіть нам пригостити усіх мандрівників.

(Роздають гостинці всім присутнім.)

III. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Скласти казочку для «чарівної скриньки».

Подорож у країну літературних казок _____ **5 клас**
././ Білоус

Мета: поглибити знання учнів про літературні казки; виховувати доброту і порядність, чесність і чемність, старанність і наполегливість у досягненні поставленої мети; сприяти виробленню інтересу до читання художньої літератури. **Тип уроку:** урок позакласного читання. **Обладнання:** виставка казок, портрети авторів літературних казок, виставка ілюстрацій до казок.

ХІД УРОКУ

Що на світі є таке, чого нічим не наживеш і нічим не заміниш?
Що на світі не обміняєш і тим більше не продаси?
Що дорожче за рум'яні щоки та блискучі очі?
Це душевне багатство, чистота, краса думок і почуттів,
доброта і справедливість.

Д. Н. Мамін-Сибиряк

Я хочу навчити дітей слів «мир», «свобода», «праця»,
«дружба з усіма народами».

Джанні Радарі

Соль сказки, її намір — добрим молодцям урок.

А. С. Пушкин

I. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

1. Вступне слово вчителя.

Кожна казка — це перемога добра над злом, перемога справедливості, чесності, мужності, хоробрості. Героїв рятує взаємодопомога, дружба. І ми почнемо нашу подорож піснею з казки.

(Звучить магнітофонний запис пісні з літературної казки (на вибір учителя).)

Ви вже ознайомилися і з народними казками, і з літературними. Наш сьогоднішній урок ми присвячуємо саме літературним казкам.

Щоб перевірити, як ви засвоїли теоретичний матеріал про літературні казки, ми проведемо вікторину.

2. Бесіда.

- Які казки називаються літературними?
- Назвіть літературні казки, які ви прочитали.
- Чим літературні казки подібні до народних і чим вони відрізняються?
- Назвіть особливості виразного читання казок.
- У чому полягає відмінність між темпом як засобом виразного читання і темпом техніки читання?

3. Продовження слова вчителя.

Споконвіку діти любили і люблять казки. Та й не тільки діти.

Ще з давніх-давен народи всіх країн світу складали казки, у яких містилася життєва мудрість.

Казка розповідала про навколишній світ, окрилювала людей фантазією, збуджувала мрії про краще життя, про перемогу добра над злом і закликала до участі в одвічній боротьбі правди проти кривди.

Можливості казки безмежні. Вона розважає і тішить, схвалює добре і гостро висміює зле, повчає і виховує, примушує замислитися над життям, інколи й посумувати. Вона допомагає пізнати навколишній світ — життя природи з її таємницями, буття і взаємини людей.

Ще з перших кроків письменства люди збирали й записували народні казки, а з виникненням літератури письменники почали створювати авторські казки, які пізніше стали називати літературними.

Усім відомі імена казкарів — Шарля Перро і Ганса Крістіяна Андерсена, братів Грімм і Джанні Радарі, Олександра Пушкіна і Миколи Бажова, Олексія Толстого й Івана Франка, Лесі Українки й Михайла Коцюбинського, Оксани Іваненко й Георгія Почепцова.

Справедливо говорять, що жодна наймудріша книга не може так влучно і правдиво розповісти про народ, як його казки. Кожна з них відкриває чарівні дверцята у величний, невідомий, непізнаний світ. Тут постає і природа, і характер, і звичаї людей, і певний історичний час.

Казки — неоціненний спадок кожної літератури. У них передано найзаповітніші думки й уподобання, розум і мудрість, велич і духовну красу багатьох поколінь.

Люди споконвіку думали про краще життя і свої мрії відтворювали у казках. Тому в казках завжди перемагають шляхетні і чесні, хоробрі і мужні, працьовиті і кмітливі борці за добро і справедливість.

У багатьох казках сюжети повторюються. Тому історії Попелюшки, Кота в чоботях, Вовка і сімох козенят, Білосніжки ми знаходимо і в Шарля Перро — відомого французького казкаря ХУІІ ст.,— і у братів Грімм — німецьких казкарів початку ХІХ століття.

Десятки разів ви бачили казку «Попелюшка». Відомими і улюбленими є створені на її сюжет мультфільм, кінофільми, вистави.

А зараз у нас є можливість дізнатися, як уявляють героїв казки «Попелюшка» учні нашого класу.

(Звучить музика до казки «Попелюшка».)

4. Інсценування казки «Попелюшка».

Перша сестра. Чому ця дурепа сидить з нами у світлиці? Як хліб їсти, то треба його заробити. Ану, гайда до кухні. Одягни робочий одяг. ***(Попелюшка переодягається.)***

Друга сестра. Ха-ха-ха, гляньте, як вирядилася горда королівна!

Перша сестра. Як ми поїдемо на бал, я вберуся в оксамитову сукню й одягну прикраси, що їх привезли мені з Англії.

Друга сестра. А я вберуся у буденну сукню, зате одягну накидку, гаптовану золотими квітами, й діамантове намисто — такого ні в кого немає!

Мати. Доні, мої любі! Ми сьогодні увечері їдемо на бал. Ми вже одержали запрошення.

Перша сестра. Попелюшко, розчеси нам волосся, почисть нам черевики, підпережи нас поясами, бо ми їдемо до королівського замку на бенкет.

Друга сестра. А чи хочеш ти, Попелюшко, поїхати з нами?

Попелюшка. Ой, сестриці, не смійтеся з мене! Чи ж мені личить там бути?

Мати. Як вона може поїхати, адже вона вся в сажі і в попелі. У неї немає ні гарної сукні, ні черевиків. ***(Попелюшка плаче.)*** Добре, якщо ти перебереш квасолю і гречку за дві години, то поїдеш із нами. ***(Зсипає все разом. Допелюшка плаче.)*** Доні мої кохані! Нам треба поспішати!

Попелюшка. Голуби біленькі, горлиці сивенькі, всі пташки на світі! Будьте мої помічниці! ***(Голубки перебирають зерно. З'являється чарівниця.)***

Чарівниця. Що тут сталося? Чому ти плакала?

Попелюшка. Я хотіла б... я хотіла б...

Чарівниця. Ти хотіла б поїхати на бал?

Попелюшка. Дуже, дуже хотіла б!

Чарівниця. Не плач, усе буде добре. ***(Чарівниця накриває Допелюшку накидкою, під якою та переодягається у святкову сукню.)***

Ну ось, тепер ти маєш у чому їхати. А на ноги взуй ці кришталеві черевички. ***(Звучить музика, з'являються пари, що вальсують. Допелюшка опиняється на балу. Дотім — знову у домі мачухи.)***

Попелюшка. Ой, як довго ви не поверталися.

Перша сестра. Якби ти була на цьому чарівному балу, ти б там не занудилася! Туди приїздила незнайома принцеса, найвродливіша у світі.

Друга сестра. Вона була дуже люб'язна і навіть нам посміхнулася.

Перша сестра. Наш принц не зводив з неї очей, він, мабуть, закохався. Але незнайомка зникла так швидко, що навіть загубила свій кришталевий черевичок. ***(Стукіт. Заходить принц і посланець.)***

Посланець. Я посланець його величності короля. У мене є наказ приміряти оцей черевичок усім незаміжнім дівчатам. Кому він підійде, з тією дівчиною й одружиться наш молодий принц.

Перша сестра. Я перша.

Друга сестра. Я старша, я перша.

Мати. Спочатку старша, а потім молодша. Попелюшко, іди сюди.

Допоможи, будь ласка, взути дівчаткам черевичок. **Попелюшка.** Ой, нічого не виходить.

Посланець. Дівчинко, міряй ще ти, адже ми вже були в усіх куточках нашого славного королівства, черевичок перемеріряли вже всі дівчата, і жодній він не підійшов.

Принц. О диво! Черевичок цій дівчині саме в пору. Оце і є моя справжня наречена.

(Доньки плачуть.)

Мати. Не сумуйте, мої любі. Я ще й вам знайду женихів. Король не одружений. Не сумуйте, я вас влаштую добре. *(Звучить музика. Усі танцюють.)*

5. Слово вчителя.

Ви подивилися казку, яка живе вже багато століть. І щоб у вас не склалося враження, що казки — це лише давні твори, ми поговоримо зараз про ті з них, які є вашими ровесниками. Це казки українського письменника Георгія Почепцова.

Пропонуємо вашій увазі казкову історію, що могла трапитися і в наші дні. Ця казка, як усі інші, має повчальний зміст. А чого вона нас вчить, ми скажемо, коли подивимося її.

6. Інценування казки Г. Почепцова «Цього ми не проходили».

Діювіособи

Саша.

Дідусь.

Учитель природознавства. Учи

тель англійською мови. Батько

дідуся. Хмиря.

(Саша йде, у нього розв'язується шнурок. Хлопець сідає на стілець, щоб зав'язати шнурок, поруч з'являється дідусь.) Дідусь. Добре ж як...

(Потягується.) Саша. Так-так. Дідусь. А ти хто?

Саша. Я? Як хто? Я учень п'ятого класу.

Дідусь. Ти учень п'ятого класу? Та як це може бути?

Саша. А що тут такого дивного? Чому ви думаєте, що я не можу бути учнем п'ятого класу? Що я малий такий? Так я на півроку раніше пішов до школи. Говорю чесно: я у п'ятому класі.

Дідусь. Ха-ха-ха. Учень п'ятого класу. Та хто тобі повірить?

Саша. Ось мій щоденник. Дивіться!

Дідусь. Учень п'ятого класу. Та як це може бути. Ти... і в п'ятому класі!

Не вірю.

Саша. Чому?

Дідусь *(бурмоче)*. Чому-чому... Тому що я у п'ятому класі.

Саша. Ха-ха-ха. Як же ви можете бути у п'ятому класі.

Дідусь. А я що, дурніший за тебе? Ти можеш, а я ні? Ти що думаєш, що учні в чарівному класі починають з першого, а закінчують десятим класом? Перший клас — випускний. Виходиш зі школи першокласним чаклуном. Слухай, а Кір'якій ще викладає?

Саша. Хто? Який ще Кір'якій? У нас Марія Петрівна.

Дідусь. Як? Жінка! У школі?

Саша. Так. Моя вчителька.

Дідусь. Ніколи так не говори. Треба говорити — мій учитель Марія Петрівна.

Саша. Ой, я запізнююсь.

Дідусь. Чому ти запізнюєшся? Ми запізнюємось. Я теж із п'ятого класу. Тільки мене Кір'якій провчив на тисячу років за один випадок. Я чарами викликав лицаря, який своїм мечем усі парти розбив. Смішно було... Тільки за це тисячу років спати довелося. Ну, добре. Пішли, говори куди.

Саша. Це ви серйозно, дідусю?

Дідусь. А, тебе борода моя турбує. Зрозумів. Я швидко. Раз ти такий молодий, то і я такий буду. *(Ідуть.)*

Саша. А як вас звати?

Дідусь. Євсей вісімнадцятий. Са
ша. А чому вісімнадцятий?
Дідусь. Тому що у мене весь рід чаклунів. Батько — Євсей сімнадцятий, дід —
Євсей шістнадцятий. Прадід...
Саша. Євсей п'ятнадцятий. Я все зрозумів.
Дідусь. А тебе як звати?
Саша. Іванченко Саша. Олександр Петрович.
(Саша і Дідусь приходять у школу на урок природознавства.)
Учитель. Добрий день, діти, сідайте. А це хто в нас? Новенький? Як тебе
звати?
Дідусь. Євсей вісімнадцятий.
Учитель. Дивно. Ну нічого. Так і запишемо... Сьогодні, діти, ми будемо
вивчати, звідки беруться вітри, бурі, завірюхи. Це цікаве і складне питання.
Дідусь. Хм...
Учитель. Що ти хочеш цим сказати, новенький? Якщо ти все знаєш.
Дідусь. Мій попередній учитель Кір'якій уже все розповів мені про вітри.
Учитель. Ну, розкажи тоді і нам.
Дідусь. Щоб викликати вітер, треба сказати чарівні слова «ахри-мухри» три рази.
Якщо сказати більше, то буде вихор, потім ураган! **(Лунає сміх.)**
Учитель. Хороший у тебе вчитель був. А чому «мухри» треба говорити три
рази? По-моєму, досить і одного разу.
Дідусь. Як це одного? Якщо один раз скажеш — це навчальні слова, а тричі —
тоді все вийде.
Учитель. Ну, досить. Ти нам заважаєш.
Дідусь. Так ви мені не вірите?
**(Несподівано починає думи вітер. (Це можна зробити за допомогою
прихованого вентилятора).)**
Саша. Досить, досить. Я тебе дуже прошу, заради нашої дружби. Учитель.
Ми продовжимо цю тему на наступному уроці. **(Лунає дзвоник.)** Саша.
Перерва!
Дідусь. Ну і школа у вас! Вікна — О! Коридори — О! Це Марія Петрівна
побудувала?
Саша. Як Марія Петрівна? А взагалі — так-так. Вона і не
таке може. А у нас математика. Підемо, подивимся на рахувальні машини —
мікрокомп'ютери.
Дідусь. Мікро... чого?
Саша. Мікрокомп'ютери. Рахують. Сам побачиш. Д і д у с ь. Наша школа менша.
Але вчили нас краще. Навіть вітру викликати не можете.
Х м и р я. Ти чого?.. Ти чого?
С а ш а. Ой, давай тікати. Він усіх б'є.
Х м и р я. Та я тебе (на **дідуся**). На
тобі! Д і д у с ь. А, так ти так. На тобі!
Х м и р я. Що це зі мною? Це твої штучки? Що з моєю рукою? **(Рука не
опускається.)**
С а ш а. Зараз, Євсею, у нас дуже складний урок. Англійська мова.
Д і д у с ь. А чому вона складна?
С а ш а. Усі говорять не по-українськи. І нічого не розуміють.
Д і д у с ь. А хто розуміє?
С а ш а. Ну, лише одна вчителька наша, Марина Володимирівна.
Д і д у с ь. Знову жінка? А хто ще?
С а ш а. Не знаю, Шекспір, мабуть. Був колись такий письменник. Тільки
він давно помер. Сам розумієш: говорити такою мовою — не мед. Д і д у с ь.
Помер, і ні з ким більше вашому учителю говорити? С а ш а. Ні з ким.
Д і д у с ь. Що у вас за науки?
У ч и т е л ь а н г л і й с ь к о ї м о в и. *ooC тогшп£.
Д і д у с ь. Що вона говорить?
С а ш а. Це вона вітається.
Д і д у с ь. А, так би і сказала. Доброго дня!
У ч и т е л ь. Це у нас новенький? Він що, англійської мови не вивчав?
Ну нічого, тобі допоможе твій сусід. Сапо, як там домашнє завдання?

С а ш а . Марино Володимирівно, я не можу. Я не встиг. Я готував і забув.

Д і д у с ь . «Ахри-мухри», «ахри-мухри», «ахри-мухри».

С а ш а . То Ёе ог **пої іо** Ёе.

ТЪаІ із Іпе ^иез1;іоп.

У ч и т е л ь . Діти, наш Саша вивчає мову Шекспіра. Слухайте.

С а ш а . "УУпгБег із \упгіе,

8pгip£ Ііте із

£гееп, Зшптег

із £0I(1еп Апсі

аійшші із

ii&іе.

У ч и т е л ь . Si1 Сочуп, ріеазе. Уегу

£ооС С а ш а . **(Дідові.)** Спасибі.

Д і д у с ь . Та що там... А що ти їй сказав, що вона так зраділа?

(Лунає дзвоник.)

С а ш а . Що? Я й сам не знаю.

Д і д у с ь . Ну що, уроки вже закінчилися?

С а ш а . Ох, ходімо додому.

(Приходять додому, де їх зустрічає Батько Дідуся.)

Б а т ь к о . Ах ти гультай. Ах ти негідник! Ти чому не в школі? С а

ш а . А ми були в школі.

Б а т ь к о . А що ти в школі накоїв? Мені все Кір'якій розповів. Мене викликають до школи, і що я дізнаюся? Ти гультай.

Д і д у с ь . Я не гультай. Мене покарав учитель, і я заснув на тисячу років.

Б а т ь к о . Учитель правильно зробив. А зараз нам час іти.

С а ш а . Ох, нема життя! Навіть у чарівників батьків у школу викликають. Значить, не треба розраховувати на чарівні сили. Треба вчитися самому і добре поводитися у школі, і тоді буде все гаразд!

(Звучить пісня «Чому учат в школе».)

7. Слово вчителя.

Наш урок казковий: на ньому ми не ставимо оцінок, а даруємо учасникам маленькі пам'ятні подарунки (казкових героїв). Останній етап уроку — вікторина — дає можливість отримати головний подарунок — іграшку — тому, хто набере найбільшу кількість балів.

8. Вікторина «У світі казок».

- Як називаються казки, створені письменниками?
- Назвіть автора «Казки про рибалку і рибку». (О. С. Пушкін.)
- Хто є автором п'єси-казки «Котигорошко»? (А. Шиян.)
- Хто написав казку «Снігова королева»? (Г. К. Андерсен.)
- Назвіть автора казки «Білосніжка». (Ш. Перро.)
- Назвіть автора збірки казок «Коли ще звірі говорили». (І. Франко.)
- Хто написав казку «Золотий горщик». (Е. А. Гофман.)
- Як називається казка про дерев'яного чоловічка? Хто її написав? («Золотий ключик, або Пригоди Буратіно». О. Толстой.)

II. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Заключне слово вчителя.

Ми всі переконалися, що ви любите цікаву, розумну, веселу й повчальну, хвилюючу й життєрадісну казку, яка завжди вчить добра, справедливості і чесності.

Тож наш урок ми закінчуємо доброю казковою піснею.

(Лунає грамзапис пісні «Голубо» вагон».)

Мета: ознайомити учнів із творами О. Олесья зі збірки «Княжа Україна»; навчити їх визначати основну думку віршів; розвивати навички виразного читання поезії; виховувати любов і повагу до Батьківщини, до її минулого. **Тип уроку:** вивчення нового матеріалу. **Обладнання:** портрет О. Олесья, збірка «Княжа Україна», ілюстрації до творів, фотографії з краєвидами рідного краю поета.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми, мети та завдань уроку I

II. СПрийняття I Засвоєння учнями навчального матеріалу I

1. Слово вчителя.

Олександр Олесь (літературний псевдонім Олександра Івановича Кандиби) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопільля (давня назва — Крига), що на Сумщині. Батьків рід походив із чумаків, материн — із кріпаків. Дід майбутнього поета — Федір Кандиба — торгував рибою, а батько — Іван Федорович — працював на рибних промислах в Астрахані. Коли загинув батько, Олександр, найстаршому з дітей, виповнилося 11 років. Мати, Олександра Василівна, згадувала, як вона «залишилась одна з трьома дітьми і трьома карбованцями в кишені». Ця проста жінка навчила сина в чотири роки читати, згодом прищепила любов до поезії Т. Г. Шевченка, до «Кобзаря», якого він ще малим «майже знав напам'ять і співав». Серед краси природи, серед працюючих і співучих земляків минало поетове дитинство. У рідному містечку він навчався у початковій школі, а потім — у двокласному училищі. Проте найкращими спогадами юнацьких років було перебування Олександра у «рідному селі» Верхосулля Лебединського повіту (нині — село Верхосулка Білопільського району Сумської області). Сюди він приїздив щоліта разом зі своїми сестрами Галею та Марусею до батька їхньої матері — Василя Пархомовича Грищенка. Саме дідусь переповідав онукам легенди, казки, наспівував пісні, прищеплював почуття щирості й доброти, людяності й справедливості, на які й сам був багатий.

Природа Верхосулля зародила в хлопчині поетичне почуття і натхнення. Жартуючи, Олександр порівнював себе із «жовтодзьобим горобцем», який тільки-но починає цвірінькати.

А зараз я пропоную вам переглянути фотосюжет, який підготували ваші однокласники.

2. Перегляд фотосюжету.

(Текстовий матеріал ілюструється фотографіями та слайдами.)

Учениця. Ми знаходимося у м. Суми біля будинку № 83 по вулиці Петропавлівській. Саме тут з 1893 по 1917 рік періодично проживав видатний український поет Олександр Олесь. Сюди після смерті батька переїхала із Білопільля Олександра Василівна, винайняла квартиру на першому поверсі цього невеличкого будинку. Щоб мати гроші на житло й утримання сім'ї, вона готувала їжу гімназисткам, прала їм білизну. Звідси О. Олесь виїздив на навчання в Дергачівську сільськогосподарську школу, а потім — у Харківський ветеринарний інститут. Тут він жив місяцями, коли працював статистом у Сумському повіті. В його оселі часто збиралася мистецька демократична інтелігенція Сум.

Учень. У грудні 1988 року на фасаді будинку, де проживав поет, було відкрито меморіальну дошку з його горельєфом (скульптор — Олег Прокопчук).

3. Розповідь про історію написання книги «Княжа Україна».

Учениця. Збірку «Княжа Україна» Олександр Олесь написав у Чехії 1920 року (з 1919 року до останніх днів життя митець перебував в еміграції), але з різних причин книга тоді не була видана і тривалий час пролежала в рукописах. Уперше її надрукувало львівське видавництво «Неділя» під назвою «Минуле України в піснях. Княжі часи» (1930), наступне видання було здійснено 1940 року в Празі під назвою «Княжа Україна».

Учень. До написання віршів про історичну давнину О. Олеся заохотив письменник Антін Крушельницький. Саме він переслав поетові до Відня один із популярних курсів історії України Івана Крип'якевича. Ось що писав у листі до редактора дитячого журналу «Малі друзі» сам Олександр Олесь: «„Княжу Україну" я написав випадково, за якихось 17—20 днів, перебуваючи у 1920 році в Марієнбаді на лікуванні. ...Я бачив, що і моя «історія» може бути корисною для декого, тому переписав її і видав».

4. Виразне читання учнями віршів зі збірки «Княжа Україна».

5. Словникова робота.

Дажбог, Волос, Стрибог, Перун — давньослов'янські язичницькі божества.

Пращур — далекий предок.

Слов'яни — група близьких за походженням і мовою народів (східні, західні, південні).

©ревні — рідні, родичі.

Князь — у давніх слов'ян — воєначальник племені або союзу племен, голова держави.

Віче — народні збори в Київській Русі, на яких обговорювалися і вирішувалися важливі громадські справи, обирались князі. **Ватра** — вогнище.

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Слово вчителя.

Київ... Русь... Україна... Ці слова з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо передають вони духовну близькість до землі батьків, родоводу українського, його славної і водночас трагічної історії.

Софія Київська, Золоті Ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська Лавра із руїнами Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Дніпро — усе це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутне.

Зі сторінок «Княжої України» дихає старовина, постає життя наших предків з їх вірою в язичницьких ідолів, мудрі й войовничі князі. Миготять у стрімкому леті коні, схрещуються списи, дзвенять шаблі...

Захоплюючи мандрівку шляхами історії здійснили ми разом із відомим українським поетом Олександром Олесем.

2. Підсумкова бесіда.

— Що нового дізналися ви з віршів О. Олеся про минуле нашого народу?

— Який історичний період відображено у книзі?

— Які почуття викликали у вас твори поета?

— Зверніть увагу на чарівність описів природи. Поясніть, за допомогою яких слів поет змальовує пейзажі, які художні засоби при цьому використовує. Як ви розумієте слова Ярослава Мудрого, сказані ним перед смертю:

«Не сваріться, жийте в
згоді: Тільки мир усе
збере, А незгода, наче
вітер, Все по полю
рознесе.»?

— Чим, на вашу думку, кожній людині дорога її Батьківщина?

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Прочитати вірші зі збірки О. Олеся «Княжа Україна».
2. Намалювати ілюстрації до прочитаних віршів.

Веснянки _____ 6 клас
В. Л. Кононенко

Мета: поглибити знання учнів про обрядовий фольклор; прищеплювати любов до прекрасного, до культурних надбань українського народу. **Форма уроку:** урок-діяство.

ХІД УРОКУ**ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ I**

(Клас прикрашений гілочками зі штучним яблуневим цвітом. Із таких самих квітів — віночки у дівчат. Звучить мелодія веснянки.)

Дівчата *(співають)*. Благослови, мати,
 Весну
 закликати,
 Весну
 закликати,
 Зиму
 проводжат
 и.

(Залишаються дві дівчини, чепуряться. З'являється Мати.) М а т и . А вам, доні, одне гуляння на умі. А тут у хаті не метено, в городі не копано, в підполі картопля поросла! *(З'являються хлопці.)*

Пер ш и й х л о п е ц ь . Ой піду я під віконце —
 Мати горох варить,
 Своїх дочок
 чорнобрових За
 вулицю сварить.

Д р у г и й х л о п е ц ь . Годі тобі, лиха жінко,
 Гороху варити, Пусти
 дочок на вулицю Хоч
 поговорити!

М а т и . Не для того, вражий сину,
 Я дочок ростила, Щоб
 з тобою на вулицю
 Гуляти пустила!

П е р ш а д о ч к а . Відпусти нас, любя мамо,
 На час, на часочок.

Д р у г а д о ч к а . Розпустити по ярочку
 Тонкий голосочок.

М а т и . Не пуцу!

П е р ш и й х л о п е ц ь . Що на нашій вулиці
 Та побиті тини! Ой
 виходьте на вулицю,
 Отецькії сини.

Д р у г и й х л о п е ц ь . Що на нашій вулиці

Побиті тиночки! Ой
виходьте на вулицю,
Отецькії дочки.

(Хлопці тікають разом із дівчатами. Мати, побачивши це, біжить ідом. Лунає музика. Вибігає гурт дівчат.)

Перша дівчина. Дівчаточка-вороб'яточка,
Радьмося!
Та виходьмо на
вулицю, Граймося!

Друга дівчина. Та виходьмо на травицю
В добрий час. Нема
таких співаночок, Як
у нас.

(Пісня-танок «Ой виходьте, дівчата».)

Дівчата. Ой виходьте, дівчата.
Та в цей вечір на
вулицю, Весну красну
стрічати, Весну
красну вітати.

Будем пісні співати Та
віночки сплітати, А віночки
сплетемо — Хороводом
підемо.

Зимували, не співали, Весну
дожидали, Весну дожидали.

Третя дівчина. Ой не з тих я багачок,
Що по десять сорочок, А я
маю одну, Та й тую всю
білую.

Четверта дівчина. Я з вечора намочу,
Опівночі полощу, На
досвітки одягаю, На
гаївці погуляю.

(Танець «Іванчику-білоданчику».)

П'ята дівчина. Ти, зозуленько сива,
Ти нас розвеселила,
Як почала кувати,
Повиходили з хати.

Шоста дівчина. Ой вийшла сестра з братом,
Ой вийшла мама з татом,
Повиходили всі дівоньки —
Виводити гаївоньки.

(Танець-гра «Подольночка». Після танцю виходить Мати. її дочки ховаються за дівчат, але Мати добродушно сварить їх.)

Мати. Ач, розтанцювалися! Колись і я так гуляла, і секрет один знаю.

Дівчата. Який, тітонько, скажіть!

Мати. *(Бере горщик з кашею.)* Якщо закопати на вулиці горщик каші, то хлопці до вас приманяться, як мухи до меду. *(Тихенько виходить.)* *(Дівчата «закопують» горщик.)*

Дівчата. Закопали горщик каші,
Ще й ракові клешні, Щоб ходили
до нас хлопці Далекі й тутешні!

Сьома дівчина. Як же хлопців зустрічати:
Чи вітати, чи прогнати?

Восьма дівчина. Та не хитра то робота,
Вчіться всі, кому охота!

(Пісня-гра «Нелюб і милий». Одна з дівчат грає «дівчину», друга — «нелюба», а третя — «милого». «Дівчина» виконує все, що співає хор: демонструє зневагу до «нелюба» і любов до «милого».)

Хор. Ой **ЯК** як нелюба зустрічати?
Ось так, так нелюба зустрічати!

(Аналогічно — «посадити», «пригощати», «цілувати».)

Ой як, як милого
зустрічати? Ось так, так
милого зустрічати!

*(Аналогічно — «посадити», «пригощати»,
«цілувати».) (Раптом з'являються хлопці.)*

Хлопці. Дивіться, дівчата гуляють. Нумо їх дражнити!

Перший хлопець. Ой нате вам, дівчата,
Пшеничн
ую булку,
Щоб не
були
схожі На
обдерту
курку.

Дев'ята дівчина. Ой нате вам, хлопці,
Часнику
гіркого,
Щоб не
були
схожі На
цапа
рудого.

Другий хлопець. На долині корито
Повне
води
налито.
Хлопці
ноги
мили.
Дівки
воду
пили!

Десята дівчина. Чого, чого парубки білі?
На обід kota з'їли!
А попелом посипаючи,
А дьогтиком поливаючи.

Третій хлопець. Хвалилася дівчинонька,
Що полотен
бочка, А як
вийде на
вулицю, То по
пуп сорочка.

Перша дівчина. Били жабу на доріжці,
Роздали усім по
ніжці А хлопчикам
— ціла жаба, Щоб
любила стара баба.

Четвертий хлопець. Та годі нам сваритися!

Друга дівчина. Справді, нумо разом весну зустрічати!

П'ятий хлопець. Зачекайте, дівчаточка! Весну зустрічаєте,
а Зиму не потопили!

(Виносять опудало Зими.)

Шостий хлопець. Зима, Зима біла,
Вже ти нам надоїла!

Усі разом. Зиму проводжаємо,
Весну зустрічаємо!

(«Топлять» Зиму, після чого стають у хоровод. Потім з'являється сама Весна — дівчина у блакитній сукні, завітчана цвітом пролісків, фіалок, молодим зеленим листям.)

Третя дівчина. Ой ти, весно, красна весно,
Що ти, весно, нам принесла?

Весна. Старим бабам — по кийочку,
А дівчатам по віночку.

Четверта дівчина. Ой ти, весно, красна весно,
Що ти весно, нам принесла?

Весна. Принесла я зіллячко,
Ще й зелене
житечко, Да
хрещатий барвінок,
Да запашний
васильок.

(Дівчата виконують танок навколо Весни.)

Хлопець. У довгої лози.
Пасли хлопці кози, А
дівчата — козенята, Та
й померзли ноженята.

П'ята дівчина. Ой, дівочки гожі,
Кидайте ті кози! В
кривім танці
походжаймо Та
ніженьки зігриваймо!

(Виконують «кривий танець», веде його Весна.)

Дівчата. А кривого танця
Та й не виведу
кінця. Треба його
виводити, Кінець
йому знаходити.

Весна. А хто знає, які пташки допомагають мені здолати Зиму і до вас дістатися?

Діти. Жайворонки!

Весна. Правильно! Подаруймо ж цих жайворонків нашим гостям, щоб радість і щастя були завжди разом із ними.

(Мати виносить випечених із тіста жайворонків, роздає дітям.)

Шоста дівчина. Ой чого ти, жайворонку,
Рано з вирію прилетів?

Сьома дівчина. Ще по горах криженьки стоять,
Ще у полі сніженьки лежать!

Восьма дівчина. Аяїїсніженьки
Ніженьками
потопчу, А я
тії криженьки
Крильцями
розтоплю.

(Діти обдаровують гостей жайворонками.)

М а т и . Співали дівочки, співали,
В решето пісні
складали, Та й
поставили на вербі.
Де взялися горобці,
Звалили решето
додолу — Пора
вам, діточки,
додому!

Дев'ята дівчина. Мила наша гаївко,
Чого тебе лиш стілько?

Десята дівчина. Цілий рік тебе чекали,
А за три дні відгуляли!

У с і . Будемо ж весну вітати,
Щоб і на той рік діждати!

(Усі стають у весняний хоровод (можна використати будь-яку з відомих веснянок). Цей танок виконується на завершення уроку.)

«Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття»

б клас

././ Момот, С. С. Кольман, О. А. Пономарьова

- Мета:** згадати найяскравіші сторінки життя і творчості Т. Г. Шевченка; висвітлити багатогранність його таланту; навчати учнів творчо виконувати поставлені завдання; сприяти виробленню навичок виразного читання; виховувати любов до рідної літератури, непримиренне ставлення до соціального гноблення, гартувати волю, узагальнення й систематизація знань, урок-вікторина.
- Тип уроку:** портрети Т. Г. Шевченка в різні періоди життя, репродукції картин (на вибір) (Т. Г. Шевченко «Хата батьків у Кирилівці», І. Іжакевич «І золотої, й дорогої», П. Носко «Тарас шукає залізних стовпів», І. Філонов «Чумаки і малий Тарас», К. Трутовський «Тарас із сестрою Катериною», М. Дерегус «Тарас слухає оповідання свого діда», «На могилі матері», «Тарас у дяка в науці», «Малий Тарас слухає кобзаря», «Заповіт Тарасового батька», Б. Бланк «Малий Тарас малює в бур'яні»); елементи костюмів для відтворення фрагмента повісті С. Васильченка «Дитинство Тараса»; вислови відомих людей про Т. Г. Шевченка; ілюстративний матеріал (грамоти відповідно до номінацій); картки з текстами поезій, аудіозаписи ліричної музики; роздатковий матеріал.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

I. Вступне слово вчителя.

Великий Кобзар Тарас Григорович Шевченко — це людина, яка стала справжньою легендою, символом нескореності духу, рідкісної творчої обдарованості. Ним по праву пишається Україна, його ім'я знане в усьому світі. У багатьох оселях є його портрети. Творчий шлях Шевченка опоетизований у повістях, оповіданнях і легендах. Сьогодні ми з вами проведемо вікторину і з'ясуємо, що знаємо і пам'ятаємо про життєвий та творчий шлях Т. Г. Шевченка.

Давайте визначимо найкращих знавців творчого доробку Т. Г. Шевченка за такими номінаціями:

- 1) Кращий біограф.
- 2) Найталановитіша акторська трупа.
- 3) Найерудованіший знавець Шевченківської спадщини.
- 4) «Детектив».
- 5) «Жива картина».
- 6) «Читець».

Кожний конкурс буде оцінюватися відразу після його завершення.

II. ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Конкурс юних біографів.

Умови проведення та оцінювання конкурсу.

Цей конкурс має визначити загальні знання учнів про життєвий шлях Т. Г. Шевченка. На запитання вчителя відповідає та команда, яка першою піднімає пелюстку, що лежить на столі, але не пізніше як через 30 секунд після озвучування запитання.

Якщо команда помиляється, право відповіді переходить до команди-суперниці.

За дострокову і правильну відповідь команда отримує три бали, за неправильну — нуль балів. Суперники за правильну відповідь одержують один бал, за неправильну — нуль балів.

З а п и т а н н я д л я к о м а н д .

- 1) Коли народився Т. Г. Шевченко, хто він за гороскопом? (9 березня 1814 року; Риба.)
- 2) Ким був його батько за соціальним статусом? (Кріпак.)
- 3) Де народився поет? (с. Моринці.)
  - 4) Коли і в кого почав Тарас Шевченко навчатися грамоти? (У школі дяка Павла Рубана в 1822 р.)
  - 5) Скільки братів і сестер було у Т. Шевченка. (У нього були два брати і п'ять сестер.)
  - 6) Хто був першим учителем малювання у Т. Г. Шевченка? (Майстер В. Ширяєв.)
  - 7) Як сталося, що Т. Шевченко потрапив до Академії мистецтв? (Його помітив відомий художник Сошенко, коли Тарас змальовував статую в Літньому саду.)
  - 8) Коли Т. Г. Шевченка було викуплено з кріпацтва і хто потурбувався про його визволення? (У 1838 році К. Брюллов намалював портрет Жуковського і за отримані гроші викупив Тараса. Про викуп Т. Шевченка турбувалися: Сошенко, Мокрицький, Жуковський, Григорович, Венеціанов.)
  - 9) На якому році життя помер Т. Шевченко і де його було поховано? (Т. Шевченко помер у Петербурзі в будинку Академії мистецтв, проживши 47 років і один день. Поховали його в Петербурзі на Смоленському кладовищі 28 лютого 1861 року (за ст. ст.) Через 40 днів труну перевезли в Україну і поховали у м. Каневі на Чернечій горі.)

2. Конкурс «Найталановитіша акторська трупа».

Умови проведення та оцінювання конкурсу. Кожна команда представляє сценку за повістю С. Васильченка «Дитинство Шевченка».

Інсценізація оцінюється за п'ятибальною шкалою.

Уривок для першої команди. Від слів:

«— Де ж ти був оце — питаю? Чому не кажеш?— почав суворо батько...» до слів:
«...— Я ж казав, що знайдеться,— обізвався сусід. — Такий лобатий не пропаде.»

Уривок для другої команди. Від слів:

«По вечері мати послала дітям на горбку коло сіней...» до слів:
«...Починалася знову розмова про Кармалюка, що саме гримів у той час на Поділлі. В селі затихало».

Уривок для третьої команди. Від слів:

«Ішов якимось дяк од титаря, косоокий, величезний, старі люди казали — на запорожця скидається, спинився, слухає...» до слів:

«...— Сто! Пора. Вже давно слід було посилати».

3. Конкурс «Літературна спадщина поета».

Умови проведення та оцінювання конкурсу.

Учитель для кожної команди зачитує по кілька рядків із різних творів Т. Г. Шевченка. Ученики повинні назвати твір та продовжити запропонований уривок.

За кожну правильну відповідь команда отримує два бали, за неповністю виконане завдання — один бал, за неправильну відповідь — нуль балів.

- 1) Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили!
А сестри! Сестри! Горе вам, Мої
голубки молодії, Для кого в світі
живете? Ви в наймах вирости чужії, У
наймах коси побіліють, У наймах,
сестри, й умрете! (**«Якби ви знали,
паничі».**)
- 2) А калина з ялиною Та гнучкою
лозиною, Мов дівчатка, із гаю
Виходжаючи, співають Повбирані,
заквітчані Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають, В'ються-
гнуться та співають. (**«Над
Дніпровую сагою».**)
- 3) Мені здається, що ніколи Воно не
бачитиме волі, Святої воленьки. Що
так Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа. (**«І золотої, й дорогої...».**)
- 4) Село! Село! Веселі хати.
Веселі здалека палати,
Бодай ви терном порости!
Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати.
(**«Зоре моя вечірняя».**)

4. Конкурс «Жива картина».

Умови проведення та оцінювання конкурсу.

Кожна команда (по черзі) створює «живу картину» за репродукціями полотен П. Носка «Тарас шукає залізних стовпів», К. Трутовського «Тарас з сестрою Катериною», М. Дерегус «Тарас у дяка в науці», «Заповіт Тарасового батька», які передають події, зображені у повісті С. Васильченка «Дитинство Шевченка».

Конкурс оцінюється за п'ятибальною шкалою.

5. Конкурс «Читець».

Конкурс на кращого читця уривка з поезії Т. Г. Шевченка «Якби ви знали, паничі...» оцінюється за п'ятибальною шкалою. Кожну команду представляє один учень.

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Учитель оголошує кількість набраних учнями балів, коментує роботу груп, виставляє оцінки.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати твір на тему «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття».

В. Винниченко. «Федько-халамидник» _____ **6 клас**
Т. М. Петренко

Мета: ознайомити учнів із твором В. Винниченка; розвивати навички виразного читання; виховувати почуття доброти, правди, справедливості.

Обладнання: портрет В. Винниченка, оповідання «Федько-халамидник», ілюстрації до оповідання, фотографії рідних місць письменника, картки.

ХІД УРОКУ

I. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

1. Опрацювання статті підручника «Про літературний портрет».

Складання плану статті.

2. Робота з картками.

(Проводиться з трьома учнями на місцях під час виконання класом основного завдання.) Достатній рівень

К а р т к а 1

Із якого вірша Т. Шевченка подані рядки?

І усміхнулася небога, Проснулася
— нема нічого...

- а) «Мені тринадцятий минало...»;
- б) «Сон»;
- в) «На Великдень на соломі».

Який опис називається пейзажем? З якою метою зображується пейзаж у літературному творі?

К а р т к а 2

Випишіть із вірша Т. Шевченка «Сон» співзвучні слова, поставте наголоси, підкресліть рими. Порівняння — це:

- а) художній засіб, за допомогою якого один предмет зіставляється з іншим, схожим на нього;
- б) частина (компонент) художнього твору;
- в) засіб виразного читання.

Високий рівень

К а р т к а 3

Які форми мови ви знаєте? Чим вони відрізняються одна від одної?
На основі власних спостережень складіть художній опис-пейзаж «Зимова казка».

3. Бесіда.

— Що таке портрет?

— Наведіть приклади портретних описів з відомих вам художніх творів.

III. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ І

1. Слово вчителя.

Довгий час на творчість українського письменника Володимира Винниченка — одного з найталановитіших українських прозаїків і драматургів першої половини ХХ століття, визначного політичного діяча — було накладено тавро.

Причина цього — політична біографія Володимира Винниченка. Він завжди мріяв про вільну, самостійну Україну, але, не знайшовши спільної мови з більшовицькою владою, 23 вересня 1920 року залишив рідну землю назавжди.

Давайте подивимося на портрет письменника. «Чарівна посмішка й ласкавий погляд темно-голубих очей, отінених гарними віями, робили його кремезну постать дуже симпатичною і навівали довір'я до нього». Так про Винниченка згадували друзі.

Будинок, у якому 28 липня 1880 року народився майбутній письменник, не зберігся. Стояв він на вулиці Солдатській, неподалік від Інгулу і старої фортеці святої Єлисавети, збудованої тут у середині ХVIII століття. Наступного дня після народження дитину хрестили в церкві,

яка й досі стоїть у центрі міста (місцем народження письменника є саме Єлисаветград). У графі, де зазначаються дані про батьків записано: батько — Кирило Василів син Винниченка, «селянин-власник із села Веселого Кута — Григорівки Єлисаветградського повіту; мати — Євдокія Снуфрієва дочка, законна його дружина. Сбоє — православного віросповідання». **(Учитель демонструє фото церкви.)**

«Маленька хата, власна, в якій жила родина, на нижній вулиці, у Єлисаветграді, й де народився Володимир, мала двір і садок. У дворі були будівлі, маленький павільйон, стояв амбар, де зсипався хліб та тримався коник Мальчик. Були дві собаки: Жулька та Кадон»,— згадувала мати письменника.

Улюблені місця дитячих розваг та ігор — річка Інгул, вали старої фортеці, великий міський сад... Грали в гудзики, цурки, запускали голубів, купалися в Інгулі, шукали пташині гнізда й скарби, каталися на ковзанах. Деякі з тих розваг були досить ризикованими. Перепливаючи якимось разом із дорослими широкий ставок, Володимир ледь не втопився, але був урятований старшими. Іншого разу мчав верхи на коні попереду табуна — кінь злякався чогось і скинув малого. Пощастило: коні, пролітаючи степом, не зачепили хлопчика копитами. Ще якимось була подорож на ковзанах по льоду річки аж до Новомиргорода — а це кілометрів із сорок.

Дещо зі спогадів про дитинство згодом лягло на сторінки прозових творів В. Винниченка.

Розповіді його матері дають підстави припустити, що в пору отроцтва Володимир був схожий на... Федька-халамидника з однойменного оповідання.

Чимось він виділявся з-поміж своїх ровесників. Мав надзвичайно чіпку пам'ять. Рано навчився читати — сталося це непомітно для його рідних. Сусідських дітей «тримав... трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й волевий, упертий». (Винниченко Р. Як писав свої літературні твори Володимир Винниченко // Україна.— 1992.— № 11.— С. 15.) Надзвичайно любив волю, повітря, рух. Був гордим, вигадливим, незалежним у вчинках і рішеннях правдолюбцем.

Сьогодні ми з вами ознайомимося з оповіданням В. Винниченка «Федько-халамидник». Воно розкриє нам різні дитячі характери, навчить, як у вчинках людей розрізнити добро і зло, правду і брехню, справедливість і несправедливість, милосердя і черствість, бездушність.

2. Виразне читання оповідання за ролями.

3. Переказ уривків з оповідання (на вибір учителя).

4. Робота по групах.

Завдання для першої групи.

Підібрати цитати до характеристики образу Федька та умов його життя.

Завдання для другої групи.

Підібрати цитати до характеристики образу Толі та умов його життя.

(Після підбору цитат та їх порівняльного аналізу учні повинні зробити висновки про долю двох хлопців, визначити, як обставини життя впливали на їхні характери і поведінку.)

5. Робота з текстом оповідання.

Завдання для учнів.

Перечитати уривок, починаючи від слів «Толія взяв палицю і пішов на кригу.» до слів «...Толія, як стріла, вилетів з криги.»

6. Бесіда за прочитаним.

- Як Федько допоміг Толі врятуватися?
- Чому Толія не подав своєму рятівникові палицю?
- У чому виявляється кмітливість і мужність Федька?
- Чому Толія всю провину звалив на Федька?
- Що змусило Федька сказати неправду?
- Чий вчинок є благородним, а чий — підлим?

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

Підсумкова бесіда.

- Перечитайте прикінцевий епізод оповідання. Що нового ви дізналися про вдачу Толі?
- Яка людина, на вашу думку, могла б вирости з Федька? А з Толі?
- Чи сподобалося вам оповідання? Чим саме?
- Запишіть у зошити основну думку цього твору.

V. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Написати твір-мініатюру на тему «Справжня людина».

Нев'януха душа української пісні _____ 7 клас

К. І. Приходченко

Мета: ознайомити учнів з українськими народними піснями, їх витоками; формувати вміння і навички майстерного виконання пісень; виховувати любов до пісенних скарбів народу.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу. **Обладнання:** плакати з прислів'ями і приказками про пісню, аудіозапис українських народних і авторських пісень.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

II. СПРИЙНЯТТЯ I ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Вступне слово вчителя.

(Звучить запис пісні «Чом, чом, чом, земле моя...» (сл. ©.Малицької, муз. Д.Січинського). Учитель починає говорити, коли стихає музика.)

Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадує її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим.

Який митець не був натхненний її багатючими мелодіями, безмежною широтою і красою її образів, чарівною силою, що викликає в душі людській найскладніші асоціації, найглибші почуття, прагнення всього, що є кращого в людині, що підносить її до вершини людської гідності, до людяності, до творчості.

Нині, мабуть, мало хто може уявити, що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі в молоді літа, як підтримувалася спадкоємність народних традицій, як зберігалися вони впродовж століть. А починалося все з вивчення пісенних скарбів народу, прилучення до його обрядів, уявлень, вірувань.

Тож давайте, любі мої, здійснимо подорож у чарівний світ української пісні. Слово надається вам, юні шанувальники пісенного скарбу нашого народу.

2. Повідомлення учнів.

Перший учень. Віддавна пісня передавала радість, смуток, сподівання, мрії народу про майбутнє.

До пісні звертаються у будні і в свята, в радості і в горі, старі і молоді. У ній завжди можна почути рідний серцю голос батьківщини, знайти відлуння особистих почуттів та дум, золотий промінь надії, слово мудрої поради і тихого смутку.

Кожна пісня, мов іскра, викресана з душевних глибин, проникає в саме серце, бо, як сказав Михайло Шевченко, укладач збірки «Найкращі пісні України», «вона має те велике, єдине, що не вмирає, що гукає, об'єднує, паморочить жагучим почуттям духовності — має дух! І дух той будить, відроджує, плекає і живить пісня.»

Українські народні пісні — коштовне надбання поетичного генія народу, нев'януча окраса його духовної культури. Незліченними перлами, що виграють і відсвічують всіма відтінками людських почуттів та переживань, збагачує наша пісня слов'янську і світову скарбницю народної поезії.

Натхненно, від щирого серця, оспівав її Є. Летюк у своїх збірках «Рівнодення» та «Дівич-зілля». То вона весела, то тужлива, то дзвенить на повний голос, то завмирає у самих глибинах душі.

(Звучить запис української народної пісні «Чи я в лузі не калина була».)

Другий учень. Пісні наповнюють усе життя людини. Доки живе пісня, доти живе і народ. Тож нехай завжди наше життя прикрашає пісня, хай приносить вона у наш дім радість і щастя.

Багато прекрасних слів про українську пісню сказав Микита Чернявський у збірці «Проводжаю сина»:

І, може, здалося солдату, Що
мати До серця палкого Його
пригортала. А може, то пісня
Сльозою до рани Припала,
приникла, Бо хоче, щоб жив.

(Виконання під бандуру української народної пісні «Чорнарілья ізорана».)

Учитель. Доля української пісні сумна і героїчна. Але, незважаючи на численні перешкоди і лихоліття, вона, як і наш народ, все-таки вистояла. Пісня — основа культури нації, найбільший її скарб в усі віки для всіх поколінь. Тож плекаймо її. Хай вона розцвіте буйним цвітом навесні і рясними плодами восени. Щастя тобі, пісне!

Третій учень.

Ви почули б ту пісню —
Любов і війна... Ви побачили
б пісню — Одна сивина...

- Четвертий учень. В лісі десь на привалі,
В тіснім бліндажі, На
крутім перевалі, На
останній межі, У окопі
чи в доті, Як і перша
любов, Обірвалась на
ноті Й народилася
знов...
- П'ятий учень. їй довічно звучати
І приходити в сни.
Не забула ще мати
Як співали сини...
- Шостий учень. Тільки ж серце моє, і любов,
і слова щонайперші Тому діду, що
вийшов із лісу І ставив удосвіта
верші. Тільки ж серце моє, і любов, І
слова, що вже піснею стали,— Все до
бабиних рук, що для нас Десять зерен
останніх В ріллю висівали!..
- Сьомий учень. А дівчина у плузі
Все
бре
ла,
Та
й
бре
ла,
А
за
нею
,
За нею — все
діди-сівачі... Ні
зорі над землею,
Ані вдень Ні вночі
— Ні пісень, ані
ранку, ні крайця
з хлібин...

(Звучить українська народна пісня «Не руба» тополю...».)

- Восьмий учень. Ти його ніколи не забудеш,
За твое він щастя йшов до
бою, Щоб земля кохана
колосилась, Щоб дзвеніла з
краю в край піснями.
- Дев'ятий учень. Відлетіла б, пташко, ти у вирій,
Що отут тобі за
дивина! Ну навіщо
ласки тобі щирі, Як
немає пісні?..
Слово Мати в піснях заспіваю, що у
серце увійшло моє.

3. Підсумкове слово вчителя.

Чари української народної пісні... Хто з людей старшого чи середнього віку в силі забути неперевершену звабу ващу? Ви передавалися від покоління до покоління, від матері до сина, дочки й онука бережно, як найкоштовніші родинні реліквії. Минали роки, діти ставали батьками, та не знаючи ані старості, ані спочину, ви дарували людям живодайні незрівнянні за силою і красою мелодії вічної любові до рідного краю, його

мови, культури. Вони то пломеніли незгасним коханням, то плакали гіркою тугою, то вулканним гнівом клекотіли до чужинця, пашіли невгамовною пристрастю, пристрастю синовньої любові до Вітчизни.

Споконвіку пісня була вірним супутником, сестрою і другом людині. З її життєдайних джерел починалася наша література, вона зросила зерна добра й правди у творчих геніях кращих співців своїх — Тараса Шевченка та Івана Франка, Лесі Українки і Павла Тичини, у серцях продовжувачів їх творчої праці.

(Звучить українська народна пісня «Місяць на небі».)

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

Бесіда.

— Як ви розумієте вислів «Пісня — то душа народу»?

— На плакатах записані прислів'я і приказки про українську пісню. Які ще вислови про пісню, пісенну творчість ви знаєте?

— Назвіть українські народні пісні, слова яких ви знаєте. Заспівайте ту, яка вам найбільше подобається.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Заключне слово вчителя.

Отже, сьогодні ми здійснили уявну подорож у світ української пісні. Нехай вона вас супроводжує і в радості, і в горі, виводить на дорогу життя, хай вона буде для вас і любов'ю, і печаллю, і втіхою, і надією:

Нехай катраном розцвітає доля,
У ній усе: і нива, і земля,
І пісня та, що повертає з поля,
І мрія та, що лине на поля!
І руки матері, натруджені віками,
І слава та, що вслід іде за вами.

(Звучить українська народна пісня «Ой, роде наш красний».)

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Написати твір на одну із запропонованих тем:

- 1) «Мамина пісня колискова».
- 2) «Хто співає, той журбу проганяє».
- 3) «Піснею до серця, серцем до народу».

Підсумковий урок за темою

«Життя і творчість Т. Г. Шевченка»

7 клас

О. О. Тележкіна

Мета: узагальнити і систематизувати знання учнів про життя і творчість Т.Г.Шевченка; виявити рівень засвоєння вивченого матеріалу; розвивати в учнів логічне й аналітичне мислення; виховувати почуття патріотизму й любові до рідної землі. **Тип уроку:** узагальнення знань. **Обладнання:** портрет Т. Г. Шевченка, виставка творів поета, ілюстрації до вивчених творів, кросворди.

ХІД УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Слово вчителя.

Любі друзі, сьогодні на уроці ми з вами підсумуємо наші знання, отримані під час вивчення матеріалу про життєвий і творчий шлях Т. Г. Шевченка.

Відомий український поет Євген Маланюк так узагальнив образ Великого пророка української нації:

Не поет — бо це до болю мало, Не
трибун — бо це лиш рупор мас, І
вже менш за все — «Кобзар Тарас»,

Він, ким зайнялось і запалало.
 Скорше — бунт буйних майбутніх
 рас, Полум'я, на котрім тьма
 розтала, Карою за довгу ніч образ.
 Лютий зір прозрілого раба. Гонта,
 що синів свяченим ріже,— У
 досвітніх загравах — степа З
 дужим хрустом випростали крижі.
 А ось поруч — усміх, ласка, мати І
 садок вишневий коло хати.

- Які образи постали у вашій уяві, коли ви слухали ці рядки?
- Які почуття викликав у вас вірш?

II. ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Бесіда.

- Яким було життя Т. Г. Шевченка?
- Які здібності мав Т. Г. Шевченко? Як вони розкрилися протягом його життя?
- Чому царський уряд переслідував поета? Чому навіть після смерті його твори були заборонені?
- Які асоціації у вас викликає балада Т. Шевченка «Тополя»?
- Поміркуйте, яку роль відіграє пейзаж у цьому творі?
- Прослідкуйте, як перегукується цей твір із народною творчістю.

Відповідь підтвердіть прикладами.

- Як Т. Г. Шевченко створив «Заповіт»?
- Що є найголовнішим для поета? Відповідь підтвердіть рядками з тексту.
- Хто є головним героєм поезій Т. Г. Шевченка?
- Поміркуйте про наскрізні теми творчості Т. Г. Шевченка?
- Поміркуйте, яке значення має творчий доробок Т. Г. Шевченка для розвитку української літератури?

2. Бліц-опитування «Знаменні дати».

- 1) Рік народження Т. Г. Шевченка. (1814.)
- 2) Кількість видань «Кобзаря», що були надруковані за життя Т. Г. Шевченка. (2.)
- 3) Рік початку навчання у В. Ширяєва. (1831.)
- 4) Третя подорож в Україну. (1859.)
- 5) Рік присвоєння Т. Г. Шевченкові звання академіка-гравера. (1860.)
- 6) Рік виходу друком другого видання «Кобзаря». (1860.)
- 7) Рік, коли поет вирушив у другу подорож Україною. (1845.)
- 8) Рік арешту. (1847.)
- 9) Рік написання вірша «Заповіт». (1845.)
- 10) Рік, коли поет вирушив у першу подорож Україною. (1843.)
- 11) Рік викупу з кріпацтва. (1838.)
- 12) Рік виходу першої збірки. (1840.)
- 13) Рік смерті поета. (1861.)
- 14) Рік повернення із заслання. (1857.)
- 15) Рік написання балади «Тополя». (1839.)
- 16) Рік переїзду Т. Г. Шевченка із паном Енгельгардтом до м. Вільно. (1829.)

3. Конкурс на краще декламування улюбленої поезії Т. Г. Шевченка.

4. Диктант із теорії літератури.

- 1) Ритміка або ритмомелодика вірша — це.
- 2) Стопа — це повторювана у вірші...
- 3) Оживлення предметів, явищ природи, абстрактних понять — це...
- 4) Двоскладова стопа з наголосом на першому складі називається...
- 5) Віршовий розмір вірша «Заповіт» і балади «Тополя» — ...
- 6) Кільцеве римування — це...

- 7) Поетичний вислів, який розкриває особливість даного предмета чи явища через перенесення на нього ознак і властивостей іншого предмета або явища на основі подібності — це...

5. Робота з текстами поетичних творів.

(Робота здійснюється за двома варіантами.) Завдання для

учнів.

Визначіть образотворчі засоби, використані автором у запропонованих творах.

В а р і а н т I. Вірш «І небо невмите, і заспані хвилі».

В а р і а н т II. Вірш «Сонце заходить, гори чорніють».

6. Колективна перевірка роботи за варіантами.

7. Бліц-опитування.

Завдання для учнів.

За поданим описом визначіть назву вірша.

- 1) Відображення глибоких переживань дівчини, розлученої з коханим. («Тополя».)
- 2) Майстерне змалювання тяжкого життя кріпаків. Гнівне викриття й осуд жорстокості й бездушності панів-кріпосників. («І виріс я на чужині».)
- 3) Відображення думок і почуттів великого народного поета, викликаних важкими умовами життя на засланні. («Сонце заходить, гори чорніють».)
- 4) Заклик до боротьби за звільнення від невілнничих кайданів. Віра в світле майбутнє рідної землі. («Заповіт».)

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Заключне слово вчителя.

Сьогодні ви добре попрацювали. Нам вдалося закріпити той матеріал про Т. Г. Шевченка, який ми вивчали протягом кількох уроків.

А на завершення уроку послухайте молитву, котру присвятив Великому Кобзареві Д. Павличко.

Отче наш, Тарасе всемогутній, Що створив нас генієм своїм, На моїй землі, як правда суціль, Б'ючий у неправду, наче грім.

Ти, як небо, став широкоплече Над літами, що упали в грузь; Віку ХХІ предтечо, Я до тебе одного молюсь.

Язики отруйні і брехливі Вогняним мечем пообтинай. Проколи серця товсті й ліниві І гноївки випусти в Дунай.

Всіх вельмож — рабів німих і підлих — Скинь в геєну, а слова хули — Потурнацький безголовий мотлох — На вогнях оновлення спали.

Дай нам силу ідолів знімати З п'єдесталів чорної олжі, Бурити казарми й каземати, Де виймають душу із душі.

Не введи в спокусу мсти і слави, Вкинь в палючу хижку ненасить Мудрості і знамено криваве Дай нам не соромлячись носити.

Поклади нам сонце на зіниці —
Променем туди, де непроглядь. Хай
підносять очі люди ниці, Хай в
незрячих більма погорять.

Мислям нашим дай ясне поліття, А
поетам — спину, що не гнесь. Дай нам
пам'ять на тисячоліття, Непокору і
любов до днесь.

І не одпусти нам ні на йоту Борг,
забутий в клекотах забав; Сплатимо
його із крові й поту, Тільки од
лукавства нас позбав.

Да святиться слова блискавиця, Що
несе в космічну далечінь Нашу думу й
пісню. Да святиться Між народами твоє
ім'я. Амінь.

Сприйняття Михайликом навколишнього світу крізь призму особливостей мислення і світорозуміння підлітків. Ранній вияв творчих задатків. Багатство й поетичність мови повісті М.Стельмаха «Гуси-лебеді летять»

7 клас

Л. О. Фурсова

Мета: поглибити знання учнів про автобіографічну повість; навчати давати характеристику дійовим особам; вчити виразно читати прозові твори, досліджувати особливості мови твору; розвивати творчу уяву, вміння логічно висловлювати думки; розвивати; виховувати доброту, людяність, любов до природи, читацький інтерес. **Тип уроку:** комбінований. **Обладнання:** ребуси, декорації для інсценування.

ХІД УРОКУ

(*Запис на дошці:* Чи був Михайлик щасливою людиною?)

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Вступне слово вчителя.

Давно популярною стала пісня «Куда уходит детство?». А справді, куди? У чарівному світі дитинства нам усе здається надзвичайним, дивним. Ми чуємо турботливий голос матусі, відчуваємо дужі татові руки, примружуємо очі й ловимо теплі сонячні промінці... Ми віримо, що варто лише заплющити очі, підняти руки, відштовхнутися сильніше — і полетимо у високості, між хмар і лебедів.

Вірив у це і головний герой повісті «Гуси-лебеді летять...» — Михайлик. Тож продовжимо роботу над твором, який веде і дітей, і дорослих у країну Дитинства. Мова на сьогоднішньому уроці піде саме про дивного оповідача дитячих історій, хлопчика із простої селянської родини Стельмахів.

Завдання учням.

Продовжіть речення: «Я не хочу, щоб сьогоднішній урок закінчувався, тому що...». (*Метод «Незакінчене речення». Кожен учень повинен висловити свою думку, закінчивши речення. Таким чином діти ставлять завдання на урок.*)

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ I

1. Бесіда.

- Що таке символ?
- Який твір називається діалогією?
- Що означає поняття «автобіографічний твір»?
- Кому присвятив автор свою повість?

2. Вікторина між групами.

- 1) Закінчіть речення «На лебединих крилах летіла в майбутнє...» (моя дитяча душа.)
- 2) Яку книжечку купив хлопчик на базарі за п'ять крашанок? («Три торби реготу».)
- 3) Хто обіцяв йому дати почитати «Пригоди Тома Сойєра»? (Дядько Юхрим.)
- 4) Що принесли лебеді на своїх крилах? (Весну і життя.)
- 5) Фігури яких апостолів зробив дід Дем'ян для пана? (Петра і Павла.)
- 6) Ким була Мар'яна? (Попівською наймичкою.)
- 7) Що привіз дядько Себастьян із панської економії? (Піаніно.)
- 8) Яка «хвороба» прорізала у Шевчука? (Падуча до влади.)
- 9) Із скількох розділів складається повість? (Із дев'яти.)
- 10) Коли герой відчув такі почуття: «І острах, і передчуття радості одразу охопили мене»? (Коли приїхав батько.)
- 11) Хто висловив Михайликові таке побажання: «І вчися, Михайлику, та так учися, щоб усі знали, які то мужицькі діти»? (Мар'яна.)

III. СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Бесіда.

— Від якої особи написана повість? Чому? (Від першої. Це дає змогу краще відчутти, зрозуміти оповідача.)

— Хто є головним героєм твору?

— В якій сім'ї він зростає? (Бідна селянська родина, дід — ремісник.)

— Яке захоплення має хлопчик? (Любить читати. «Та є в мене, коли послухати одних, слабість, а коли повірити іншим — дурість; саме вона завдає найбільшого клопоту та лиха. Яюсь я швидко, самотужки, навчився читати і вже, на свої дев'ять років, немало проковтнув добра і мотлоху, якого не встигли докурити в моєму селі».)

— Як герой описує враження від читання? («І ось тепер до мене починали стікатися царі й князі, запорожці й стрільці, чорти й відьми».)

— Де Михайлик брав книги?

— Що просив дядько Юхрим?

— Чи згодився на це хлопчик? Що було сильніше — заборона матері не чіпати насіння чи бажання почитати цікаву книгу?

— Чому він так і не отримав омріяну повість? Зачитайте епізод зустрічі із жінкою-жебрачкою. Яка риса Михайлика виявляється в ньому? (Милосердя, здатність співчувати чужій біді.)

— Як мати сприйняла звістку про те, що її син пригостив бідних гарбузовим насінням? («Бо хто й пособить у світі бідному чоловіку, хто дасть йому скибку хліба чи ложку борщу? Ніхто, тільки такий самий злидар».)

— Виразно прочитайте розмову вчительки з Михайликом, коли тато привів його до школи. Чи хотів хлопчик вчитися? Які риси вчительки ви помітили?

— Що підштовхнуло героя до написання власних п'єс? (Читання книг, драматичних творів, гарне навчання, вистава у сільському театрі, прагнення висловити свої думки.)

— Хто був гарним другом хлопчикові у школі? (Люба.)

2. Інсценізація уривка.

(Уривок із першого розділу — Люба показує борсучу нору.)

3. Бесіда.

— Як даний епізод характеризує Любу і Михайлика? (Вони дуже допитливі, уважні, люблять природу, вміють радіти і сприймати прекрасне навколо себе.)

— Що ще любить хлопчик?

4. Колективне складання плану характеристики Михайлика.

О р і є н т о в н и й п л а н

- 1) Михайлик — хлопчик із бідної селянської родини.
- 2) Велике бажання вчитися.
- 3) Любов до читання.
- 4) Милосердя, здатність співчувати.

- 5) Ставлення до рідних.
- 6) Любов до природи.
- 7) Здатність сприймати красу.
- 8) Ранній вияв творчих здібностей.

5. Лінгвістичне дослідження.

Михайло Стельмах писав повість, коли був дорослим. Але повинен був передати думки, почуття, переживання, емоційний стан дев'ятирічної дитини. Чи вдалося це йому?

— Чим відрізняється сприйняття світу дитиною і дорослим? (Діти вірять у незвичайне, дивне, а дорослі нічому не ймуть віри.)

З а в д а н н я у ч н я м .

Випишіть фразеологізми, прислів'я, приказки із тексту. **(По три розділи для кожного ряду, на виконання роботи — п'ять хвилин.)**

(Учні зачитують виписане, пояснюють його значення.)

(Фразеологізми: «розсихались обручі», «баняк не варив», «губились ключі від розуму», «у голові літали джмелі», «натрушувати сміх на ворота», «щука хвостом лід розбиває», «печу раки».)

Приказки: «де перець не росте», «куди Макар телят не ганяє», «собаки не мали спочинку», «сльози на підході».

Прислів'я: сто друзів — це мало, один ворог — це багато; завжди на ярмарку знайдеш двох дурнів: один дорого просить, другий дешево дає; за спання не купиш коня.)

6. Бесіда.

— Про що свідчить використання такої кількості фразеологізмів, прислів'їв, приказок? (Хлопчик, виходець із народу, добре знає його поетичну мову, виявляє дотепність, кмітливість і спостережливість.)

— Чи був Михайлик щасливою людиною?

— Який момент був для нього найщасливішим? (Батько купив йому чоботи.)

7. Робота в парах.

З а в д а н н я у ч н я м .

Розкажіть один одному про найщасливіший момент у вашому житті.

8. Учнівські монологи «Щасливий стільчик».

У м о в и .

Один учень сідає на стільчик і розповідає найщасливішу історію свого сусіда по парті.

9. Робота в групах.

(Учніам дається 6 хвилин на обговорення.) З а п и т а н н я д л я першої групи.

- 1) Як вплинув на Михайлика батько? Чому син не впізнав батька, коли той повернувся з війни?
- 2) Що розповідає автор про діда й бабу? Як Михайлик сприйняв смерть діда?

З а п и т а н н я д л я д р у г о ї г р у п и .

- 1) Яке ставлення було у малого до дядька Себастьяна?
- 2) Про які події із життя українців розповідає письменник?

З а п и т а н н я д л я т р е т ь о ї г р у п и .

- 1) Кого з героїв змальовує Стельмах негативно? Чому?
- 2) Що розповідає автор про дядька Миколу? Які риси його характеру відзначає?

10. Захист відповідей.

(На захист відповідей відводиться по дві хвилини.)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Заключна бесіда.

- Чи можемо ми вважати наш урок завершеним?
- Чи всі завдання, поставлені на початку уроку, ми виконали?
- Чому ви не хотіли, щоб урок закінчувався?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

Перша група . Написати листа Михайлику.

Друга група . Написати «Послання моїм батькам».

Народній пісні – жити!

8 клас

Л. О. Фурсова

- Мета:** закріпити знання про народну пісню, навчати розуміти й відчувати зміст пісень, поглиблювати знання учнів про побут, традиції, звичаї рідного народу; розвивати музичний слух, естетичний смак, артистичні здібності; розширювати межі художньо-образних уявлень учнів; виховувати любов до народної пісні, поетичного слова, історії свого народу.
- Тип уроку:** інтегрований (українська література – музика), урок-концерт.
- Форма уроку:** виставка книг-пісенників, нот із записами народних мелодій;
- Обладнання:** аудіозаписи, фонограми; декорації; репродукція картини М. Зінов'єва «Роздача короваю».

ХІД УРОКУ

Наша дума, наша пісня Не
вмре, не загине. От де, люде,
наша слава, Слава України!

Т. Шевченко

I. ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ УРОКУ I

1. Інсценізація народної легенди «Україна».

(Беруть участь учні, що виконують ролі Автора, Бога, Дівчини.)

А в т о р . Якось Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи обрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, діти Росії — владність, Польщі — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики.

Б о г . *(Звертається до Дівчини)* То ти? Чого плачеш?

Д і в ч и н а . Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знуцаються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

Б о г . Чого ти не підійшла до мене швиденько? Я всі таланти роздав. Як же зарадити твоєму горю?

(Дівчина поривається йти.)

Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на увесь світ. Це — пісня.

А в т о р *(Говорить на фоні музики).* Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

2. Композиція «Народна пісня — літопис історії українців».

У ч и т е л ь л і т е р а т у р и . Відтоді наш народ береже цей неоціненний дар і передає його від покоління до покоління. Пісня несе смуток і біль, радість і щастя, любов і ненависть. Пісня допомагає працювати, боротися, будувати. І просто жити.

Відкріймо свої серця назустріч пісні — найбільшій цінності нашого народу.

(Звучить мелодія, на її фоні юнак читає вірш.)

В е д у ч и й .

Коли до мовчання твого прихилюся,
І стане густим воно раптом, хоч край, І душу
мою відіб'є, наче люстро, Я тихо тебе попрошу:
«Заспівай!» Так просто і вільно тектиме твій
голос, Мов стежка додому, як струмисько з глибин,
І ніжно прониже тепло мене: годі Пророчити
пісні народній загин. Тій пісні, якій не розкішні
палати, А хата і поле щодень до лиця. Тій пісні,
яку над колискою мати Співала, вливаючи в
наші серця.

(Шкільний ансамбль виконує українську народну пісню «Взяв би я бандуру».)

В е д у ч а . Українська пісня! Хто не був зачарований нею? Хто не пов'язує її з найсвітлішими спогадами про дитинство і юність, з мріями бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим? Який митець не був натхненний її розмаїтими мелодіями, красою її образів, її чарівною силою, що викликає в людській душі найтонші почуття, думки і прагнення творити красу? Українську пісню треба вміти слухати. Вона доходить до кожного серця, що відкривається їй назустріч.

В е д у ч и й . У мене вмить заб'ється в грудях серце,
Коли до болю рідна й чарівна Десь
українська пісня розіллється І
жайвором над нами залуна.

Так писав про українську народну пісню Ігор Муратов. А російський письменник Лев Толстой сказав студентові-українцю: «Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею... Хто має таку пісню, тому нічого боятися за своє майбутнє!»

В е д у ч а . І з ним не можна не погодитися. Адже слухаючи українські народні пісні, ми ніби гортаємо сторінки нашої величної і водночас трагічної історії. Рекрутство і солдатчина, чумацтво і козацтво, кріпацтво і стрілецьтво — усі ці історичні віхи передані у піснях.

(Лунає пісня «Було літо».)

Ця сумна пісня прийшла до нас із XVI століття, з тих часів, коли чумакування було засобом заробити копійку для своєї родини.

В е д у ч и й . Письменник Олександр Довженко говорив: «Тяжка була історія. Кривава, бодай не вернулась. І народ, якого позбавляли багатьох можливостей, у кривавій боротьбі вилив свою душу, свій поетичний геній в єдине, у що міг,— у пісню, безсмертну українську народну пісню. Українська пісня — це бездоганна душа українського народу, це його слава».

В е д у ч а . Пісня, яка зараз прозвучить, має свою давню історію. Її співали козаки в XVI—XVII століттях. Співають її й нині — українські військові. Існує думка, що склала цю пісню дівчина з легенди — Маруся Чурай.

(Лунає пісня «Засвіт встали козаченьки».)

В е д у ч и й . Є багато інших популярних українських народних пісень, які мали своїх авторів. Серед січових стрільців більшість старшин, рядових мали середню, а то й вищу освіту, наукові ступені. Зокрема, ви знаєте, що поет Богдан Лепкий був співавтором стрілецької пісні «Ой, у лузі червона калина».

(Лунає пісня «Роду козацького вірні сини».)

В е д у ч а . Кожну подію в житті людини прикрашає пісня. Саме пісні супроводжували обряди зустрічі весни, провідів на полонину, жнивування тощо. Особливо багато обрядових пісень звучало під час весіль.

3. Інсценізація весільного обряду.

(Молодий з почтом підходить до молодої. Його зустрічає молода, дружки, хлопці, дівчата, родина (ролі виконують учні класу).)

Х л о п ц і . На день добрий тому,
Хто є в цьому дому. І
старому, і малому,
Всьому роду чесному.

(Сваха молодого віддає коровайницям калач.)

К о р о в а й н и ц я . Наїхала до нас сваха
З дивнесеньким дивом, З
білесеньким сиром, З білими
калачами, З хорошими
панічами.

(Молодий із друзями і боярами кланяються нареченій.)

С т а р ш и й д р у ж б а . Добрий день, панно молода!
Ми принесли тобі вінця золотого
Від товариша свого.
Ти цей вінець приймай,
А нам пляшку горілки давай.

В е д у ч и й . Життя людини, її перші кроки в широкий світ неможливі без ласкавого маминого слова, без ніжної неньчиної пісні. Микола Син-гаївський сказав: «Той, хто не чув материнської пісні, зостався бідним на все життя».

Х л о п е ц ь . Я ще зовсім дитина і хочу бачити маму веселою, сонце в золотому капелюшку і небо в синій хустинці. Я ще не знаю, як пахне Підлість, якого кольору Заздроці, і як блимає Підступність, але я хочу, щоб ніхто ніколи не закривав очі від страху. Я хочу дивитися на світ розкритими очима.

Д і в ч и н а .

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві, Заглядає в
шибку казка сивими очима, Материнська добра
ласка в неї за плечима. Ой, біжи, біжи, досадо, не
вертай до хати, Не пушу тебе колиску синову
гойдати. Припливайте до коліски, лебеді, як мрії,
Опустіться тихі зорі синові під вії.

(Лунає «Коліскова».)

5. Конкурс «Відгадай мелодію».

Х л о п е ц ь . Ви знаєте, друзі, нещодавно підійшов я до вчительки музики та й запитую: «Як ви вважаєте, годиться на що-небудь мій голос?» А вона мені відповідає: «Звичайно! При пожежі або аварії ціни йому не буде!» А я ж так співати люблю!

У ч и т е л ь м у з и к и . Не треба засмучуватись, якщо у вас не виходить співати. Якщо ви любите пісню, візьміть участь у конкурсі «Відгадай мелодію».

В е д у ч а . Ці мелодії й пісні вічні, непідвладні часові. Їх співали ваші бабусі й дідуся, мами й тата. Любите їх і ви. Бо вони, дійсно, безсмертні.

(Завдання для цього конкурсу кожен учитель обирає довільно.)

6. Інсценізація вечорниць.

(Дівчата, вишиваючи, співають пісню «Ой, чий то кінь стоїть».) Д а р и н а . Та й сумну ж пісню затягнули. Аж плакати хочеться. М а р у с я . Не плач, подружко. Дівчата, а давайте-но утнемо веселої. **(Дівчата співають пісню «Ой, джигуне, джигуне». До хати заходять хлопці.)**

П е р ш и й х л о п е ц ь . Добрий вечір вам, дівчата,
Та ще й молодіці! Чули ми, що в
цьому домі Будуть вечорниці.

Д р у г и й х л о п е ц ь **(вискакує з-за гурту)**. А осьдечки і я! Добрий вечір, люди добрі. А кужіль для мене приготували? А вареників наварили?

М а р у с я . Оце намолов три мішки гречаної вовни. Скоріше місце вільне займай, поки є біля дівчат.

Д р у г и й х л о п е ц ь . Біжу, лечу, мої голубоньки.

(Намагається обняти і поцілувати одну з дівчат. Чути сміх, виск. Дівчата відбиваються від несподіваного кавалера. До хати заходять музики і танцюристи.)

М у з и к а . Добрий вечір, любі друзі.
Чи гостей не
чекали? Та
таких, щоб
музикою з
вами
розмовляли?

Г о с п о д и н я . Завітайте, любі друзі,
До нашої хати.
Будемо вам
дуже раді,
Будем
зустрічати.

(Грають музики. Всі танцюють гопака.)

Д а р и н а . Танцюєте ви добре, а от чи співати вмієте?

Т р е т і й х л о п е ц ь . Аякже. Можемо навіть посперечатися. Давайте покажемо, хто більше заспіває пісень із використанням чоловічих і жіночих імен.

Маруся. Добре. Ми про хлопців співатимемо, а ви про дівчат.
(Співують по черзі.)

Дівчата.   1) «Ой, не ходи, Грицю».
                                  2) «Іванку, Іванку».
                                  3) «Ой там Роман волів пасе».
                                  4) «Ой піду я до млина, до
                                  дірявого, Чи не найду
                                  Василя кучерявого».

Хлопці.   1) «Кучерява Катерина чіплялася до Мартина».
                                  2) «Несе Галя воду».
                                  3) «Маруся, раз, два, три».
                                  4) «Ой, Марічко, чичері».

Другий хлопець. Та годі, мабуть, я вже й програти згоден.
Якби тільки коло дівчат вже дозволили постояти.

Перший хлопець. Я до тебе прийду через доли і гори.
Тільки ти не розпитуй мене, не
хвилюй; Намалюй мені ніч, коли
падають зорі, Намалюй, я прошу,
намалюй. А сама ти яка: вечір,
день, а чи ранок? Що на серці —
чи промінь, чи лід? Намалюй
мені ніч, коли зорі багряні
Вирушають у путь, щоб згоріть.

(Лунає пісня «Ніч яка місячна».)

7. Розповідь про пісні літературного походження.

Ведучий. Ця пісня створена на вірші українського поета
Михайла Старицького.

Ведуча. Народні пісні, автори яких відомі, є піснями літератур-
ного походження. Крім згаданих Марусі Чурай і Михайла Старицького,
авторами пісень, які полюбилися народові, були Іван Котляревський, Богдан Лепкий,
Іван Франко, Степан Руданський, Олександр Олесь...

(Звучать пісні «Чуєш, брате мій», «Місяць на небі».)

Ведучий. Майже 200 пісень створено на слова Тараса Шевченка. Серед них
«По діброві вітер вие», «Думи мої, думи мої», «Зоре моя вечірняя», «Садок вишневий
коло хати», «Заповіт».

(Виконується пісня «Заповіт».)

II. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Композиція «Заключний акорд».

(Учні виносять запалені свічки, читають «Молитву за Україну».)

Світлу, пречисту, єдину — пір'ячко з
крилець весни, Боже, врятуй
Україну, Господи, сохрани. Вітром,
розмаяним віттям ненависть висуши
й гнів, розуму дай її дітям, розуму, а
не ножів. Дай не півмертвої мови,
Що благовістом луна, як
струмування Дніпрове, хай не
пощезне вона. Може, ця пісня
остання, Може, це грішно — прости!
Та німота і вагання — наші камінні
хрести. Ми загубили родину, стали
сліпі до краси. Боже, врятуй
Україну, Господи, якщо еси.

Ведуча. Українські народні пісні входили до репертуару відомих українських
співаків Раїси Кириченко, Миколи Гнатюка, Ніни Матвієнко, Назарія Яремчука, Лілії
Сандулеси, Оксани Білозір...

(Звучить пісня з репертуару Ніни Матвієнко «Ой, летіли дикі гуси».)

Учитель літератури. Нам усім слід уважніше прислухатися до української пісні, в якій звучить думка про мир, спокій, злагоду і порядність. Тож нехай нашим дороговказом буде ніжна і щира, смілива і мужня народна пісня.

(Усі співають пісню «Червона рута».)

Похід князя Ігоря Святославича на половців у 1185 р.

(уривки з літопису). Розповідь про боротьбу слов'ян

з кочовиками. Патріотизм літописного казання

8 клас

Ю. В. Кисіль

Мета: поглибити знання учнів про літописи; розвивати в учнів уміння аналізувати текст, висловлювати власну думку; виховувати розсудливість, відповідальність за свої вчинки. **Обладнання:** різні видання літописів, схема розміщення руських полків.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми, мети та завдань уроку I

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ I

1. Бесіда.

- Що таке літопис?
- Коли було завершено найвідоміше літописне зведення?
- Розкажіть про зміст і форму записів літописів.
- Чому літописи вважаються пам'ятками художньої літератури?

2. Історичний екскурс.

Повідомлення учня про похід князя Ігоря на половців як історичну подію.

3. Бесіда за текстом твору.

- Чи прийняли русичі до уваги важливий знак — затемнення сонця? Як вони відреагували на це?
- Що свідчило про нерозсудливість воїнів після першої перемоги?
- Знайдіть у тексті слова, які свідчать про побратимство і взаємодопомогу князів і простого люду. Як це характеризує полководців?
- Як ви думаєте, що найбільше вразило Ігоря після поразки війська?
- Прокоментуйте слова Київського Святослава про те, що своєю нерозважливістю князі «одчинили ворота на Руську землю».
- Чому Ігор довго вагався, перш ніж зважитися на втечу?
- Чи дорікали Ігорю його рідні за тяжкі втрати руського народу?

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Вікторина «Літературна загадка».

Пригадайте, хто і за яких обставин сказав наведені слова.

- «...Не на добро знамення оце». (Бояри і дружина.)
- «...Знаменню і всьому миру своєму творець — Бог». (Ігор.)
- «Вернемося додому, бо не наша є пора». (Сторожі.)
- «Якщо нам, не бившися з ними, вернутися додому, то сором нам буде гірше смерті». (Ігор.)
- «Бог силою своєю наслав на ворогів наших біду, а на нас — честь і славу». (Ігор.)
- «Якщо ми побіжимо, утечем самі, а чорних людей оставимо, то од Бога нам буде гріх». (Князі.)
- «Так бився, що навіть оружжя в руках його було не досить». (Про Всеволода.)
- «Як мені жаль було на Ігоря, але нині більше я жалю за Ігорем». (Святослав Київський.)

2. Бесіда.

- Висловіть свою думку про те, у чому причина поразки Ігорового війська і чи можна було її уникнути.

— Яку пораду ви дали б князям руським, котрі повинні стояти на захисті рідної землі від чужоземців-завойовників?

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Скласти план-характеристику князя Ігоря.
2. Написати твір-мініатюру на тему «Захист Вітчизни — справа честі».

Гомери України

8 клас
Л. І. Решодько

Мета:	ознайомити учнів із трагічною долею українських кобзарів, їх творчим доробком; розвивати естетичний смак учнів; прищеплювати любов до української культури, пісенно-художніх скарбів українського народу, літературно-музична композиція.
Форма уроку:	книга Миколи Литвина «Струни золотії»; серія картин художника Левка Воедила «Гомери України»; аудіозаписи бандуристів Віктора Мішалова, Василя Нечепи; діапроектор.
Обладнання:	

ХІД УРОКУ

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ I

Ведучий. В історії України є унікальне явище, що поєднує в собі невичерпну душу, незламну волю, співучий талант нашого народу, — кобзарство. Українські Гомери впродовж століть невтомно проповідували визвольні ідеї, оспівували героїку й незламний дух співвітчизників. Сліпі — вони випромінювали світло правди і свободи. Гнані, вони проповідували дух боротьби й незалежності. Поневолені, вони були провісниками волі.

Ведуча. Кобзарі — легендарні постаті в історії українського народу. Кобзарська доля була завжди драматичною, а часом і трагічною. Ці люди визначалися музичним і часто поетичним обдаруванням, а також виконавським хистом. Скалічені й сліпі, вони поневірялися світами. Стражденні мандрівники несли людям від хати до хати, від села до міста народну пісню, думу, мудрість, пам'ять — саму історію. Нерідко вони ставали геніальними літописцями.

(На екран проектується картина «Доля».)

Читець. Згадаймо «Тарасову ніч» Шевченка.
На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує —
Аж лихо сміється...

Ведучий. Мандрівні співці в Україні з'явилися в незапам'ятні часи. Згадайте хоча б відому на весь світ фреску із Софійського собору в Києві, на якій зображений музикант русин-українець із щипковим музичним інструментом.

Ведуча. Відомий арабський історик Ібн Фаблан описує обряд поховання русинського співця 992 року: русини поклали до могили співця і його музичний інструмент. Зафіксовано такий обряд і в народній думі.

Ч и т е ц ь .

Кобзо моя! Дружино вірная!
Бандуро моя
мальованая! Де ж мені
тебе діти? А чи в
чистому степу спалити
І попільце по вітру
пустити? А чи на
могілі положити?

Ведучий. «Божий чоловік», як з любов'ю називав істинних кобзарів народ, грав-співав свої тужливі плачі-голосіння, був посередником між простими, смертними людьми і Богом. А натхненні кобзарські імпровізації ми називаємо думами, адже вони примушували людей замислюватися над трагічною долею рідного народу.

Ведуча. Сам звитяжний лицар, щира козацька душа, «невмирака-невмирайло» характерник Козак Мамай, що й досі, мабуть, блукає Україною, теж співець і музика. Народна фантазія наділила невмирущого воїна-захисника, мандрівного запорожця цим божественним хистом.

А народні малярі найчастіше зображували його з кобзою чи бандурою, а ще з віршованими підписами, як-от:

Сидить козак й грає,
Що замислить, то все має.

Ведучий. Кобзарі були у великій шані на Запорозькій Січі. Саме там і з'явилися перші кобзарі-професіонали. Серед «уходників» за Дніпрові пороги, нескорених і гордих, були кобзарі-волхви, озброєні, на відміну від інших, двома мечами — бойовим і мистецьким. Не було такої битви за долю рідного краю, в якій би не брали безпосередньої участі кобзарі, щоб потім оспівати героїв цих битв у натхненних, високомистецьких думах і піснях.

Ведуча. Сьогодні ми напевне знаємо, що на Запорозжжі діяли музичні школи, де готувалися професійні музики для гетьманського, полкових та курінних оркестрів. Після зруйнування Січі мандрівні співці почали об'єднуватися в братства, цехи-школи.

Ведучий. Існує навіть легенда, що до запорозького війська приписувалися не лише окремі кобзарі, а цілі кобзарські сотні. В одному із затяжних боїв козаки ніяк не годні були здолати яничар, а ті — козаків. І тоді гетьман наказав виступити наперед кобзарській сотні. І вшкварили кобзарі з гиком, свистом, улюлюканням, під градом стріл та куль «Метелицю». І смертельно втомлених майже цілодобовою січчю козаків неначе хто підмінив. Де й сили взялися, та такі сили, що «турки-яничари» не витримали навального удару і в паніці кинулися навтьоки.

(Звучить аудіозапис танцю «Метелиця».)

Ведуча. А як кохався у кобзарському мистецтві славний гетьман Богдан Хмельницький! Це він поновив давньоруський звичай: під час походів кобзар мав їхати за першою особою у війську, тобто за гетьманом. Зберігся гетьманський універсал від 26 вересня 1652 року, в якому Хмельницький бере народних музик, «на Заднепру будучих», під захист козацької держави і наказує полковникам, щоб у ставленні до них «справедливість чинили і всего перестерігали».

Ведучий. Є припущення, що вмів грати на бандурі і сам Богдан. Та й не тільки він. Інший великий гетьман України Іван Мазепа грав на бандурі та komponував пісні й думи. Він залишив нашому народові своєрідний заповіт-думу «Всі покою щире прагнуть...» Гетьман усвідомлював, що співане слово впливає на душу й розум сильніше, ніж мова. Тому вклав у думу свої болючі роздуми про майбутнє України і наказав кобзарям рознести повсюдно.

(На екран проектується портрет гетьмана Мазепи з кобзою.)

Ведуча. Мелодія думи не дійшла до наших днів. Кочубей, який написав цареві донос на Мазепу, не знав нотної грамоти, а кобзарів за виконання цієї думи садили на палі. Але ми вдячні Кочубею за те, що він приклав текст думи до свого доносу на Мазепу і тим обезсмертив гетьмана не лише як громадянина-патріота, а і як талановитого поета. Послухайте уривок із цієї думи.

Ч и т е ц ь .

От всіх сторон ворогують —
Огнем, мечем руйнують; От всіх
нема зичливости, Ані слушной
учтивости. Мужиками
називають, А подданством
нарікають. Чом ти синів не
учила, Чом од себе їх пустила!..
Ліпше було пробувати, Вкупі
лихо одбувати! Я сам, бідний, не
здолаю, Хіба тільки заволаю: —
Ей, Панове Генерали, Чому есте
так оспалі? І ви, Панство
Полковники, Без жадної
політики — Возьмітєся всі за
руки, Не допустіть горької муки
Матці своїй більш терпіти! Нуте
врагов, нуте бити! Самопали
набивайте, Острих шабель
добувайте, А за віру хоч умріте І
вольностей бороніте! Нехай вічна
буде слава, Же през шаблі маєм
права!

Ведучий. Придивіться уважніше до цього портрета. Гетьман зображений на тлі Микільського собору, поряд на столі каламар і перо, бойова шабля та булава — символи гетьманської влади та високої освіченості Мазепи. Правицею він тримає кобзу — свідчення талановитості цієї людини.

Ведуча. Кобзарську пісню нищили, намагалися задушити, співців убивали разом із козацькими ватажками. Під час кривавої розправи над учасниками Коліївщини серед знищених польською шляхтою козаків у сумнозвісній Кодні полягло і троє кобзарів.

(На екран проектується репродукція картини «Реквієм (невинно убієнним співцям України присвячується)». На сцену виходить група читців.)

Перший читець. Та не могли скарати на горло люті вороги наші кобзарську пісню і думу — у кобзарів славних з'являлося багато послідовників. Не старців, обвішаних навхрест торбами, а лицарів духу, сумління і честі.

Другий читець. Вони виходять із п'ятьми минулих століть і простують до нас.

Третій читець. Крізь коденську і батуринську різню. Перший читець.
Крізь дими і попелища знищеної Запорозької
Січі.

Другий читець. Крізь Базар і Крути.

Третій читець. Крізь голодомор тридцять третього, криваву вакханалію тридцять сьомого.

Перший читець. Крізь Чорнобиль.

Другий читець. Пропалюють наші зневірені душі своїми пристрасними очима.

Третій читець. Простягають до нас свої руки.

Перший читець. За плечима у них побиті бандури, а далі — пшеничне поле.

Другий читець. Над їхніми простоволосими головами — небо і сонце.

Третій читець. А з кобзарських грудей рветься на волю сива пісня.

(Звучить аудіозапис пісні «Ой у лузі червона калина».)

В е д у ч и й . У лихі для України часи з'явилася в кобзарському репертуарі пісня «Про правду і неправду». Автором цієї пісні міг бути наказний гетьман Павло Полуботок. Адже з якою гідністю він тримався на допитах, вчинюваних йому царем Петром I!

Ч и т е ц ь .

Нема в світі правди, правди не зіскати!
Що вже тепер правда стала у неправді жити.
Тепер правда у панів у темниці,
А щира неправда з панями в світлиці!
Що вже тепер правда стоїть у порога,
А щира неправда — з панями в кінець стола!
Тепер уже правду ногами топтають,
А щирю неправду медом-вином напувають!
Тепер уже правда у панів у недолі,
А щира неправда — у добрій волі.

В е д у ч а . Кобзарську пісню любили і в царських палатах столиці Російської. Співав, соловейком заливався, приграючи на бандурці, городовий козак Олексій Розум, та так вдатно, що причарував серце майбутньої імператриці Єлизавети, став її фаворитом, графом, камергером і. перестав грати.

В е д у ч и й . Історія нам не каже, коли для двору Єлизавети виписали з України «сліпого рапсода» Григорія Любистка і хто його батько-матір. Ми знаємо лише, що був він городовим козаком родом із Прилук.

(На екран проектується репродукція портрета Григорія Любистка.)

В е д у ч и й . Ошатно вдягненим, але босоніж, на тлі пишної завіси та сільських хат, що мріють удалечині, постає перед нами улюблений співець цариці. Сліпий, уславлений і знаний, він не бажав сидіти у кам'яних палатах і тікав від самої правительки. Його розшукували, повертали, а незбагненна душа співця прагнула волі й спокою.

В е д у ч а . Зберігся текст царського указу «про втікача-бандуриста Григорія Михайлова сина». «Звелено,— писалося у ньому,— в котрих місцях він з'явиться, узяти під варту і приставити його до Москви, для відправки до двору її величності, де він і був. А оний бандурист зросту середнього, на очі сліпий, обличчя біле і чисте, чуб русявий...» Його затримали в Києво-Печерській лаврі, під вартою доправили до Москви, щоб він разом з братами Розумовськими та іншою старшиною козацькою «пудром осипались, і в цариці, мов собаки, патинки лизали»,— так скаже про них геніальний Тарас Шевченко.

В е д у ч и й . Любисток, розбагатівши від «доброхотних даяній» цариці, скуповував будинки в Петербурзі й хутори та села на Україні. А тим часом інший перебендя, на ім'я Остап Вересай, ніколи, навіть пухнучи з голоду, не наступав на горло своїй пісні.

(На екран проектується репродукція портрета Остапа Вересая.)

В е д у ч и й . Навіть виступаючи у столичних палацах, він співав «Нема в світі правди, правди не зіскати», лишень попереджав, щоб пани покинули залу, бо це пісня для бідних.

В е д у ч а . Якось отримав Остап від Пантелеймона Куліша такого листа: «Як написали ми до тебе, Остапе, листа, тут саме нагодився до нас у хату наш славетний на весь світ кобзар Тарас Шевченко та й каже: нате ж і од мене карбованця, бо я його знаю, читав про нього в одній книжці, де його пісні надруковані. От тобі ще карбованець прибавився на твою нужду, Остапе! Та ще посилає тобі книжку із підписом руки своєї власної!»

В е д у ч и й . В одному з концертів, окрім Остапа Вересая, співала відома російська вокалістка М. Каменська. Максим Рильський присвятив цьому концертові такі рядки.

Ч и т е ц ь .

Гомер наш польовий, славетний Вересай,
У Петербурзі мав співати на концерті. До
артистичної кімнати, мов ручай, Лілася арія
жіноча. У потертій Свитині сидячи, схвильований
україн, Він мовив (слово те убереглося смерті): «Ех і
співає ж бо! Чимало б я віддав, Аби лиш голосок, як
ця от пані мав!» Але прийшла черга співати і сіромі.

Студентом ведений, на сцену він пішов, Низький
оддав уклін громаді, Незримій, довгий час ладнав
він знов і знов Бандуру — і почав не в бурі і не в
громі, Ні! Тихим шелестом козацьких корогов!
Співачка скрикнула: «Я все ладна віддати, Щоб
почуття таке, як цей старенький, мати!»

(Звучить аудіозапис думи «У неділю вранцірано» (сл. ±Шевченка, муз М. Лисенка.)

В е д у ч а . Харків 1902 року. Дослідники старовини та народної творчості зібралися на свій XII з'їзд. Цього разу відомий дослідник кобзарства, письменник і етнограф Гнат Хоткевич підготував справжній сюрприз — виступ кобзарського ансамблю. їх було лише дев'ять: Терентій Пархоменко, Михайло Кравченко, Павло Древченко, Павло Гащенко, Іван Кучугура-Кучеренко, Грицько Нечеса, Іван Зозуля, Федір Холодний, лірник Ларивон. Охриплі від співання на ярмарках та в підворіттях голоси, надірване здоров'я, розхитані нерви, примітивні інструменти. Але ці сліпі старці співали настільки високохудожньо, що їхній виступ став справжнім тріумфом українського кобзарства. Після кожного виступу народних співців публіка шаленіла від захвату.

Ч и т е ц ь . Гнат Хоткевич пізніше згадував про це так: «В антракті зал годі було впізнати: товпляться біля сліпих, потискують їм руки, записують адреси, в гості запрошують. І сліпі схвильовані: могутнім почуттям повнилися їхні серця. Забувши про свою сліпоту, вони живуть повним життям, і так радісно дивитись на ці збуджені ошчасливлені лиця».

(Звучить аудіозапис танцю «Гайдук» у виконанні ансамблю бандуристів.)

В е д у ч а . Придивімося й ми уважніше до їхніх облич.

(На екран проектується репродукція портрета Терентія Пархоменка.)

В е д у ч и й . У білосніжному полотняному одязі, схожий на апостола, стоїть, мов на іконі, Терентій Пархоменко. Як ніжно і трепетно його руки тримають бандуру. Він знав більше десяти дум та історичних пісень, котрі вивчив самотужки з друкованих пісенників.

В е д у ч а . Іван Кучугура-Кучеренко на портреті виглядає зовсім інтелігентною людиною.

(На екран проектується портрет І.Кучугури-Кучеренка.)

В е д у ч и й . Ошатна вишиванка, коротко поголена голова, козацькі вуса — таким він нагадує швидше професійного актора або ж учителя. Він і справді вчителював у музично-драматичній школі Миколи Лисенка, де композитор відкрив клас бандури. У кобзаря було вісімнадцять учнів, хоча жоден з них не зміг перевершити свого вчителя.

В е д у ч а . Кобзаря Федора Холодного на портреті ми бачимо в повен зріст серед пшениці, у солом'яному капелюсі, що висвічує німбом над похилою головою співця із виснаженим, задумливим обличчям.

(На екран проектується репродукція портрета Федора Холодного.)

В е д у ч и й . Холодним його назвали через те, що жив він у нужді та холоді. Про нього складали легенди, люди розповідали, що бувало, як зігріється Холодний чарочкою-другою, то не лише рукою, але й пальцями ніг на кобзі зіграє. «По всьому видно, що з нечистим у згоді».

(Звучить аудіозапис парубоцького танцю.)

В е д у ч а . Двадцять століття, яке мало б, за всіма ознаками, принести розквіт кобзарського мистецтва, натомість подарувало народним співцям нові переслідування й гоніння. «Життя стало кращим, веселішим», — проголосив «батько всіх народів» Сталін і покликав кобзарів України на конгрес. Сліпі музики йому повірили і з'їхалися з маленьких містечок і сіл. Було їх кілька сотень. За словами Дмитра Шостаковича, «це був живий музей, жива історія України». Зібравши кобзарів усіх разом на з'їзді, їх заарештували, багатьох із них розстріляли — адже режимові не потрібні були постійні нагадування про вільне козацьке минуле України.

(На екран проектується репродукція картини «Доля».)

Ведучий. Згадує А. Парфиненко, харківський кобзар: «...Забирали всіх. Були облави на базарах. Були й кобзарі там. Повезли, повантажили в ешелон, де багато вже було нагружено кобзарів з інших міст України. За деякими підрахунками було їх триста тридцять сім... Доїхали до Москви, з Москви їх направили у Сибір...» Вивантажили кобзарів серед поля, на морозі. Там вони майже всі й загинули без харчів і теплого одягу.

(На сцену виходить група читців.)

Перший читець. За козацькі та гайдамацькі пісні. Другий читець. За мову та вишиванку.

Третій читець. Сиділи:

Перший читець. Олександр Корнієвський — десять років ув'язнення та п'ятнадцять років заслання.

Другий читець. Олег Басюк — двадцять п'ять років.

Третій читець. Микола Сурма-Соколовський — сімнадцять років.

Перший читець. Іван Галинський-Лопата — дванадцять років.

Другий читець. Федір Жарко — шість років.

Третій читець. Були репресовані чи зазнали переслідувань — Володимир Кабачок, Григорій Андрійчук, Іван Борець, Іван Бут, Іван Кучугура-Кучеренко... А ще десятки безіменних українських бардів, що своїм співом тривожили спокій сталінської антилюдської системи. Адже в їхніх піснях була сама свята правда.

Ведучий. Над роз'ятреними ранами золотих бандур хижо каркали чорні круки. Вони блискали крилами й червоними очиськами, закрили собою небо й ладні були вийняти душу з ніжного тіла інструментів. Але душа невмируща. І хоч кобзи спливали кров'ю, однак залишалися живими. Тепер вони відроджуються, як відроджується нині кобзарство.

(Звучить аудіозапис твору «Сримська фантазія» В. Мішалова.)

Ведуча. Морозяного січневого дня 1907 року в сім'ї бідняка на прізвище Китастих на Полтавщині народився хлопчик, якого назвали Григорієм.

(На екран проектується фотопортрет Григорія ©итастого.)

Ведуча. Дитині поталанило в житті. Обдарований хлопчик отримав музичну освіту, став учасником Державної зразкової капели бандуристів УРСР. Мав «честь» виступати перед «батьком» Сталіним. Та на початку війни капелу було розформовано.

Ведучий. Більшість музикантів відправили на фронт, де вони потрапили в полон. Китастих, як і інші капеляни, манівцями пробирається до Києва, кобзарі знову гуртуються. Розпочинають виступи, мандрують селами України. А згодом, змушені тікати від кари енкаведистів, покидають Україну. Назавжди. Та пісня не урвалася.

Ведуча. Вона лине до нас перелітним птахом з-за океану разом з австралійським кобзарем Віктором Мішаловим, нью-йоркцем Юліаном Китастих. І дзвенить у ній голос тисяч наших земляків, для яких евшан-зіллям пам'яті про рідну землю стали пісні торонтських, чикагзьких, монреальських кобзарів.

(Звучить аудіозапис твору «Гомін степів» Г. ©итастого у виконанні Віктора Мішалова.)

Ведучий. Безцінність української пісні визнана у світі давно. Фахівці переконані: у нашому мелосі прихована могутня енергетика. Кобзарські думи і пісні не піддаються запису на папір — не вистачає нот! Наступним поколінням їх можна передати лише з вуст в уста: спадкоємцям-кобзарям нашого часу.

Ведуча. Живе у славному місті Чернігові талановитий музикант Василь Нечепан. Його мистецтво знають і люблять більш ніж у двадцяти країнах світу. Він воскресив десятки стародавніх козацьких дум і пісень, чарує нас творами сучасних українських композиторів. Дослухаймося до його голосу, до співучої душі митця — і кобзарська дума про непроминушу славу наших предків оживе!

Ч и т е ц ь .

Торкнись мене своїм життям,

Торкнись теплом своєї віри, І я озвуся
з небуття До тебе в світлих звуках
ліри. І я озвуся з небуття!

(Звучить аудіозапис пісні «Вирушаю» (сл. і муз. М. Збарацького) у виконанні Василя Нечени.)

Григорій Сковорода – видатний український
письменник і філософ, перший український
байкар. Збірка «Байки харківські»

9 клас
О. О. Тележкіна

Мета: ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом Г. С. Сковороди, його філософськими, педагогічними, естетичними поглядами; з'ясувати особливості художнього вираження філософських ідей Г. С. Сковороди в його байках; розвивати в учнів уміння мислити логічно, зв'язно висловлювати свої думки; прищеплювати любов до художнього слова, вивчення нового матеріалу.

Тип уроку: портрет Г. С. Сковороди роботи невідомого художника,

Обладнання: виставка творів Г. С. Сковороди різних років видання, збірка «Байки харківські», критична і художньо-біографічна література про байкаря, таблиця «Основні ознаки байки як різновиду ліро-епічного жанру», картки для роботи у групах.

ХІД УРОКУ

Лавр и зимою зелен. Г.
С. Сковорода

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

Слово вчителя.

Піти, піти без цілі і мети. Вбирати в себе
вітер, і простори, І ліс, і лан, і небо неозоре.
Душі лише співають: «Цвіти, цвіти!»

Аж власний світ у ній почне рости, В якому
будуть теж сонця і зорі, І тихі води, чисті і
прозорі. Прекрасний шлях ясної самоти.

Іти у сніг і вітер, в дощ і хугу І мудрості
вином розвести тугу. Бо, може, це нам
вічний заповіт,

Оці мандрівки дальні і безкраї, І, може,
іншого шляху немає, Щоб з хаосу душі
створити світ.

Ці прекрасні рядки Юрій Клен присвятив українському любомудру — Григорію Савичу Сковороді. Сьогодні ми з вами перегорнемо сторінки творчості цієї славетної людини.

II. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Вступне слово вчителя.

Творча спадщина Г. С. Сковороди належить до визначних надбань вітчизняної культури XVIII століття. Ім'я Г. С. Сковороди посідає значне місце в галереї тих видатних діячів минулого, які збагатили філософську думку й художню літературу нашої країни. Митець виступав яскравим виразником ідей гуманізму та просвітництва.

2. Повідомлення учнів.

(Лід час виступів підготовлених учнів клас повинен записати основні положення пропонованих повідомлень.) 1) «Життєвий шлях Г. С. Сковороди».

Г. С. Сковорода народився 3 грудня 1722 року в сотенному містечку Чорнухи, що на Полтавщині. Його батьки були простого козацького роду — не дуже заможні, зате чесні, гостинні й набожні. Вони рано примітили схильність свого сина до наук та музики. Тож 1734 року Сава Сковорода з легким серцем віддав свого хлопця до славетної Києво-Могилянської академії. Григорію поталанило на вчителів: чого варта бодай наука в Михайла Козачинського — автора знаної «Аристотелевої філософії», у поліглата, перекладача та мандрівника Симона Тодорського, який навчав закону Божого й майбутню російську імператрицю Катерину II, у поета, філософа та богослова Георгія Кониського.

Сковорода легко опановував усі академічні премудрощі, переходячи із класу до класу. Щоправда, навчання в класі філософії було перерване —

1741 року юнак стає співаком придворної капели імператриці Єлизавети й вирушає до Санкт-Петербурга. Пробувши в столиці імперії близько трьох років, він повернувся до Києва та знову захопився філософією, а влітку 1745 року розпочав свою п'ятирічну мандрівку шляхами Європи. Разом із Токайською комісією генерала Федора Вишневського Сковорода вирушив до Угорщини. Перегодом йому вдалося побувати ще й в Австрії, Словаччині, Польщі, можливо, також у Північній Італії та Німеччині. Улюблений учень Сковороди Михайло Ковалинський казав, що в Будапешті, Відні, Братиславі та інших містах філософ продовжував своє навчання, приятелюючи з багатьма освіченими людьми. Ця мандрівка справила помітний вплив на його світогляд — принаймні, свої студії над Біблією він розпочав якраз на чужині.

Сповнений новими враженнями, але без копійки за душею, Сковорода восени 1750 року повертається додому, а невдовзі по тому стає викладачем поетики в Переяславській колегії. Його розуміння поетичного мистецтва по суті різнилося з узвичаєними у старій українській школі засадами поетики, тому тамтешній єпископ, під наглядом якого перебувала колегія, попросив Сковороду викладати так, як заведено, а коли той відмовився, сказавши: «Одне діло — пастирський жезл, а друге — пастуша сошілка»,— звільнив його з роботи.

Сковорода знову повертається до Києво-Могилянської академії та починає студіювати богослів'я. Він так і не закінчив цього останнього академічного класу, бо в 1753 році за рекомендацією Київського митрополита Тимофія Щербацького став вихователем сина переяславського дідича Степана Томари. Якраз перебуваючи в Ковряях, у маєткові Томари, Сковорода починає складати свої «божественні пісні».

У 1759 році доля привела Сковороду на Слобожанщину: білгородський єпископ Й. Миткевич запросив його на посаду викладача до Харківської колегії. Цілих десять літ — щоправда, з чималими перервами — Сковорода навчав слобожанське юнацтво «поетики, греки, синтакси й катехізису». У Харкові філософ привертав до себе пильну увагу не лише своїми незвичними думками. Саме його життя було незвичним: він одягався зі смаком, але дуже просто, їв лише плоди чи молочні страви, та й то після заходу сонця, спав не більше чотирьох годин на добу, завжди ходив пішки, мав «набожність без марновірства, ученість без гордощів, грічність без лестощів». А ще — Сковорода відмовлявся від кар'єри, від високих звань та почестей, і коли одного разу харківський генерал-губернатор Євдоким Щербінін запитав його, чому він, маючи великі здібності, не візьметься за яку-небудь звичайну справу, сказав таке: «Світ підхожий до театру: аби грати на сцені з успіхом та похвалою, треба взяти належну роль. Актора хвалять не за те, що він грає шляхетного персонажа, а за те, що його гра вміла. Я довго думав про це й, випробовуючи себе, пересвідчився, що на театрі світу не годен уміло зіграти нічого іншого, як тільки незначну, просту, безтурботну й усамітнену особу; саме цю роль я обрав, узяв її собі, та й буде з мене».

Так чи інакше, але 1769 року Сковорода назавжди облишить геть усі мирські клопоти. Відтоді сенсом його життя стає богомислення. Він вирушає у мандри дорогами Слобідського краю. Сковорода був бажаним гостем і під стріхами селянських хат, і в маєтках слобідсько-української шляхти — Донців-Захаржевських, Земборських, Каразиних, Квіток, Ковалинських, Мечникових, Розальйон-Сошальських, Тев'яшових,— і в келіях Курязького, Охтирського, Сумського, Святогорського чи Сіннянського монастирів. На Слобожанщині філософ написав і переважну більшість своїх творів.

Смерть спостигла Сковороду 9 листопада 1794 року у Вільшанській Іванівці. Філософ заповідав, аби на його могилі були викарбувані загадкові слова: «Світ ловив мене, та не спіймав».

2) Збірка Г. С. Сковороди «Байки харківські».

Жанр байки був відомий в Україні з фольклорних джерел. Проте дослідники з повним правом вважають саме Григорія Савича Сковороду родоначальником української літературної байки.

Протягом 1769-1774 рр. у Харкові та поблизу міста (в селищі Бабаї) Г. С. Сковорода написав 30 байок, які склали збірку «Басни Харківські». Її він подарував своєму другу Опанасу Панкову. Більша частина байок, як і філософські трактати Сковороди взагалі, подається у формі діалогів. Герої байок не діють, а розмовляють.

Байки Г. С. Сковорода писав прозою. Кожна байка складається з двох частин: фабули (розповіді) і сили (висновку, повчальної частини). Перша частина байки ближча до традиційної з короткою мораллю, а друга розтлумачує читачеві вірність філософських переконань автора і тому за обсягом вдвічі або втричі більша за всю байку. Більшість байок написано Г. Сковородою на оригінальні сюжети, і порушують вони ті ж самі проблеми, що і філософсько-педагогічні твори.

Найбільшу групу складають байки про необхідність життя «за природою»; займатися слід тією працею, яка приносить найбільше задоволення. Найкраще тему «сродної» праці розкрито в байці «Бджола та Шершень». Треба зазначити, що ця байка виражає погляди Сковороди щодо необхідності творчої праці на благо суспільства. Паразит Шершень насміхається з Бджоли, яка працює більше для інших, ніж для себе. Шершень — це образ людей, «живущих хищенням чуждаго и рожденіх на то одно, чтобы есть, пить и протчее. А пчела есть герб мудраго человека, в сродном деле трудящагося». Бджола засуджує тих, хто здобуває мед, крадучи його в інших, бо для неї «несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать».

На підтвердження свого висновку про життєву необхідність працювати Сковорода наводить цілий ряд прикладів, посилаючись на тваринний світ. Байкар переконаний, що не може бути нічого гіршого, як мати достаток, але не мати улюбленої справи.

Філософ різко засуджує дармоїдство, зневагу до інших людей. Багатіїв, які «живуть крадіжкою чужого і не хочуть бути корисними людству», він назвав шершнями, або трутнями суспільства, а людей працюючих — робочими бджолами, що трудяться в «природженому ділі», «по натурі».

Головний зміст байок Сковороди полягає не лише в осуді негативних явищ тієї епохи, а і в проповіді високих етичних істин. Так, у байці

«Зозуля та Косик» стверджується, що тільки поєднання своєї повсякденної праці з улюбленим заняттям може зробити людину щасливою: «Співати, пити та їсти — не робота, а лише крихітний хвостик з головного, призначеного нам діла. А хто для того їсть, п'є та співає, щоб охочіше після відпочинку взятися до роботи, як до покликання свого, тому ніколи нудьгувати... і се про нього приказка: „Добрій людині всякий день свято“».

Постійна праця Косика, який сам вигодує, доглядає і навчає своїх дітей — це і є справжнє життя. Зозуля ж, яка звикла жити тільки для задоволення власних потреб, а яйця підкидає у чужі гнізда, ніколи не зазнає щастя.

Узагальнюючи сказане, Сковорода звертається до вислову Сократа: «Дехто для того живе, щоб їсти й пити, а я п'ю та їм для того, щоб жити». Філософ стверджував, що щасливою людину робить і щира безкорислива дружба (байки «Пес і Вовк», «Соловей, Жайворонок і Дрізд»). Байки «Ворона і Чиж», «Алмаз і Смарагд», «Баба і Горшечник» ілюструють думку, що про людину треба судити не за зовнішніми якостями, а за вдачею. Близькі письменникові просвітительські ідеї знайшли свій відбиток у байках «Брусок і Ніж», «Голова і Тулуб», у яких Сковорода торкався теми освіти і науки. Викриття реакційних ідей можемо простежити у байках «Шершні», «Кажан і двоє пташенят: Горлицине і Голубине». На темні реакційні ідеї Кажана

пташенята відповідають: «Батьки наші кращі за тебе для нас навчителі. Вони нас родили у темі, але для світла».

У передмові до збірки своїх байок Г. С. Сковорода проголошує думку про те, що головне в людині — її внутрішні якості. Він закликає не зневажати байкарства, бо в байці просвічує істина, як іноді в лахміттях приховано коштовний камінь. Байка повинна повчати.

Отже, в байках та притчах Сковорода широко висвітлюються етико-педагогічні проблеми. Його по праву можна вважати основоположником української літературної байки, хоча цей жанр був відомий і з народної творчості, і з підручників поетики та риторики.

Байку Григорій Савич Сковорода порівнював із мудрою іграшкою, яка містить в собі силу.

3) Філософські погляди Г. С. Сковорода.

Сковорода — автор глибоких літературно-філософських творів. Їх ідейний зміст підпорядкований пошуку сенсу життя людини та визначенню шляхів до щастя. Розуміючи філософію як науку життя, письменник, аби найточніше виразити свої погляди, поступово переходив від літературних до філософських жанрів — діалогів, трактатів, притч. Свою поетичну діяльність Сковорода розпочав ще в 50-х рр. XIX ст., а в 70—80-х об'єднав раніше створені поезії у збірку «Сад божественних пісень». Це духовно-філософська лірика, навіяна переважно релігійними переживаннями автора. Найбільшої популярності набула десята пісня збірника «Всякому місту — звичай і права», де вічні людські чесноти — чисте сумління й мудрість — протиставляються марноті щоденних спокус. Значна частина поезій Сковорода залишилася поза збіркою. Серед них становить інтерес вірш «Бе ІБег^а^е» («Про свободу»), у якому автор визначає особисту свободу людини як одну з найбільших життєвих цінностей.

У своїх байках письменник звертається переважно до морально-філософських аспектів життя людини й суспільства. У збірці «Байки харківські» розглядається проблема індивідуального самопізнання та визначення людиною свого природного шляху. У байках «Бджола та Шершень», «Зозуля та Дрізд» автор обґрунтовує найважливішу ідею всього його творчого спадку — ідею «сродної праці». Він засуджує людей, які легковажать своїми природними нахилами. Людина повинна займатися тією справою, яка найбільше припадає їй до душі, справжня особистість обов'язково розкриє свої істинні таланти.

Серед філософських праць Сковорода складною побудовою та смисловою глибиною відзначається діалог «Алфавіт, чи Буквар світу». Автор звертається до важливих питань самопізнання, визначення людиною своїх природних нахилів, розглядає проблеми «сродної праці» та людського щастя.

Про що б не писав Сковорода, його думка повсякчас лине за межу видимого світу. У своїх філософських трактатах і діалогах він на манір Платона й неоплатоніків говорить про дві природи всього, що існує: видиму (матерію, тінь, ніщоту) та невидиму (ідею, форму, ество). Видиме та невидиме поєднано в будь-якій речі так само, як людська та Божа природи в Христі.

Таємничу єдність матерії та форми можна пояснити й інакше. «Стань же, коли твоя ласка, на рівній місцині та й звели поставити довкола себе віночком сотню дзеркал,— звертається герой «Діалогу про стародавній світ» до свого співрозмовника.— Тоді зразу побачиш, що один-однісінький твій тілесний бовван володіє сотнею залежних від нього образів. А як тільки прибрати дзеркала, усі копії миттю сховаються у своєму естві, або оригіналі, неначе гілля у своєму зернятті. Тим часом сам наш тілесний бовван є не чим іншим, як тінню справжньої людини. Це твориво, на манір мавпи, перекривляє невидиму й непроминальну силу та божество тієї людини, чиїми дзеркальними тіннями є всі наші боввани, котрі то з'являються, то щезають, тоді як правда Господня стоїть вовіки непорушна, укріпивши свій діамантовий вид — вмістилище незліченних піщинок наших тіней. . . ».

Окрім ідеї двох природ, Сковорода часто говорить про «три світи». Суть цієї думки, що йде від Філона та Климента Олександрійського, полягає ось у чому: Бог об'явив себе в (1) природі, (2) людині та (3) Святому Письмі (Біблії),— тобто природа, людське серце та Біблія є трьома «книгами-сві-тами», читаючи які, людина годна пізнати ество речей. Звідси випливає і славетне гасло Сковорода «Пізнай себе!», дуже важливе й прикметне для його поглядів — недаром Сковороду давно й цілком слушно охрестили «філософом себепізнання». Звідси ж таки — і повсякчасні спроби Сковорода

алегорично тлумачити Біблію. Не буде перебільшенням сказати, що геть усі твори Сковорода — це коментар до Святого Письма.

Чимало філософських питань Сковорода розглядає також у своїх листах. Особливо цікавими є його листи до Михайла Ковалинського. Написані пружною красивою латиною, пересипані численними барвистими образами, цитатами з грецьких та римських класиків тощо, ці листи належать до кращих зразків епістолярного жанру в українській літературі. Ще з академічного курсу риторики Сковорода пам'ятав, що лист — то мовчазна «розмова відсутнього з відсутнім», яка має на меті повідомити співрозмовникові про те, що йому варто було б знати про автора листа чи про себе самого. Утім, філософ зумів наповнити свої листи не лише мудрими повчаннями, але й справжнім, живим і трепетним, дружнім чуттям.

Філософський досвід Сковорода відчутно вплинув на розвиток нової української літератури. Його ідеї стали важливим духовним орієнтиром, що визначив особливу увагу вітчизняних письменників до морально-філософської проблематики.

(При підготовці повідомлень використано матеріал посібника із серії «Літературна крамниця» «Григорій Сковорода. Творча спадщина». Харків: Ранок, 2001, а також вступної статті Л. В. Ушкалова до книги «Григорій Сковорода. Вибрані твори в українських перекладах» із серії «Програма з літератури». Харків: Ранок, 2003.)

3. Опрацювання передмови до збірки байок Г. С. Сковорода.

Після самостійного прочитання передмови учням необхідно визначити основні теоретичні погляди Г. С. Сковорода на байку як літературний твір.

4. Колективна перевірка самостійної роботи.

5. Літературознавчий пошук.

Після опрацювання матеріалу з теорії літератури учні з допомогою учителя повинні знайти спільні і відмінні риси в сучасному визначенні байки як літературного жанру і визначенні Г. С. Сковорода.

6. Слово вчителя.

Ми з вами з'ясували теоретичні положення про байку як літературний твір у XVIII та XIX століттях. А тепер давайте наші знання застосуємо на практиці — попрацюємо над байками Г. Сковорода.

7. Виразне читання за ролями байки «Пчела и Шершень».

8. Бесіда.

— Чи відповідає твір Г. Сковорода теоретичним положенням про байку як один із різновидів ліро-епічного жанру та теоретичним поглядам самого письменника? Відповідь підтвердіть словами з тексту.

— Як би ви визначили тему байки «Пчела и Шершень»?

— Яка філософська теорія Г. Сковорода відтворена в цій байці? Підтвердіть свою відповідь словами з тексту: а) з оповідної частини; б) з повчальної частини.

— Через які художні образи Г. Сковорода розкриває філософську ідею «сродної праці»?

— В якій формі подана оповідна частина байки? Поміркуйте, як це впливає на сприйняття твору читачем.

— Чи є проблема, порушена письменником у байці, актуальною і в наші дні? Відповідь обґрунтуйте.

9. Самостійна робота над текстом байки «Кукушка и Косик».

Завдання для учнів.

Прочитайте байку Г. Сковорода «Кукушка и Косик». З'ясуйте, які філософські ідеї відтворює письменник у цьому творі?

10. Бесіда.

— Доведіть чи спростуйте думку про те, що Г. Сковорода у своїй байці розкриває: а) філософію щастя; б) філософію життя за натурою; в) філософію сродної праці.

— Поміркуйте, чому для донесення до читача певних моральних настанов письменник вдається до образів тварин.

— Чому автор зозулю засуджує, а дії дроздика схвалює?

— Що є найголовнішим у житті кожної людини?

— Чому, за переконанням письменника, кожна людина повинна жити за своєю природою?

— У чому, на думку Г. С. Сковороди, полягає щастя кожної людини?

— У чому ви вбачаєте щастя для себе? Чи збігається ваша позиція з баченням Г. Сковороди?

11. Робота у групах із картками.

(Для виконання цієї роботи клас необхідно поділити на дві групи.)

Завдання для першої групи.

Як ви розумієте слова Сократа «Деякі для того живуть, щоб їсти й пити, а я п'ю та їм для того, щоб жити». Завдання для другої групи.

Поясніть слова Г. С. Сковороди «Найкраща справа нудна без труднощів, а одне тільки неробство у сто разів нудніше».

12. Колективне обговорення результатів роботи груп.

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Бесіда.

— Кого вважають першим українським байкарем?

— Ким можна назвати Г. С. Сковороду за його уподобаннями, поглядами й життєвою позицією?

— Чи можна вважати байки Г. С. Сковороди суто літературними творами? Чому?

— Які філософські, естетичні та педагогічні погляди розкриваються у байках Г. Сковороди?

— За допомогою яких художніх засобів та образів Г. С. Сковорода відтворює у байках свої філософські ідеї?

2. Робота з епіграфом.

З а п и т а н н я д о у ч н і в .

— Як ви розумієте слова Г. Сковороди, взяті епіграфом до уроку?

— Які асоціації викликають у вас ці рядки?

— Чи можна назвати байки Г. Сковороди вічнозеленим лавром? Своєю відповідь аргументуйте.

3. Заключне слово вчителя.

Сьогодні на уроці ми з вами з'ясували й усвідомили незаперечну істину: твори Г. Сковороди і зокрема його байки — неоціненний скарб для української літератури та філософії, який вчить нас мислити, говорити і жити.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

1. Опрацювати конспект уроку.

2. Прочитати вірші (на вибір) зі збірки Г. Сковороди «Сад божественних песней».

Душі, відкриті добру I ЧИСТОТІ

(за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка») 9 клас

Н. В. Каратай

Мета:

Форма уроку: Обладнання:

користуючись текстом твору, схарактеризува ти персонажі п'єси, їхні дії та вчинки; розвивати навички	аналізу драматичних творів; виховувати в учнів доброту, щирість. урок-діалог. тексти п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка»; ком- плект картин до п'єси, створених художницею В. А. Улья- яновою; фотографії акторів, що виконували ролі у п'єсі, у постановці різних театрів України; платівки з піснями до п'єси-опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка.
---	--

ХІД УРОКУ

Відніміть у нашого серця любов до добра — ви
віднімете всю принадність життя.

Ж.Ж. Руссо

(Лунає у грамзаписі пісня Петра «Сонце низенько...»)

Учитель. Чудова мелодія Петрової пісні закликає нас у мальовниче село під Полтавою. Але поки ми не розпочали свою мандрівку, давайте дещо з'ясуємо.

ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ УРОКУ I

1. Бесіда.

- Що ви можете сказати про джерела створення п'єси «Наталка Полтавка»?
- Визначте тематику п'єси.
- Як діє в п'єсі «закон трьох єдностей»?
- Визначте жанр твору.
- Який основний конфлікт у творі?
- Простежте сюжет п'єси. *(Дри опрацюванні цього питання варто звернутися до ілюстрацій В.А. Ульянової.)*
- Які особливості композиції п'єси ви помітили?
- Що вам відомо про першу постановку п'єси?
- Хто написав оперну музику до п'єси?
- «Наталка Полтавка» — це данина І. Котляревського театральній традиції кінця ХУІІІ — початку ХІХ століття. Як можна це довести?
- Який художній метод застосовує І. Котляревський у змалюванні подій і розкритті образів п'єси?
- Як відгукувався про п'єсу «Наталка Полтавка» І. Карпенко-Карий?

2. Слово вчителя.

Що ж, мандрівка берегами Ворскли не була марною. Пропоную продовжити її і сьогодні на уроці, тема якого «Душі, відкриті добру і чистоті» (урок-характеристика персонажів п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка»).

(Учні записують тему уроку в зошити.)

Як не дивно, про «Наталку Полтавку» не так багато досліджень, як про «Енеїду». Найважливіші з них: І. Срезневського (1838 р.), стаття І. Карпенка-Карого «Наталка Полтавка» (1898 р.), стаття професора Шамрая (1955 р.), монографія Волинського «І. Котляревський» (1969 р.). Спираючись на ці праці видатних дослідників, українські літературні критики виробили певні стереотипи характеристики того чи іншого персонажа п'єси. А я пропоную сьогодні їх дещо порушити. Отже, мета нашого уроку — схарактеризувати персонажів п'єси, їхні дії та вчинки, ідучи від вашого безпосереднього сприйняття і розуміння твору. У п'єсі небагато дійових осіб. Щоб пригадати їх, ми звернемося до робіт художниці В. А. Ульянової. *(Учні називають героїв п'єси.)*

Давайте почнемо наші спостереження з образу головної героїні Наталки Полтавки. Чим він вас приваблює?

Учні.	1) Добра слава Наталки.
	2) Почуття гідності, працьовитість, глибокий розум.
	3) Вірність у коханні.

- 4) Любов до матері, готовність до самопожертви заради неї.
- 5) Рішучість у боротьбі за своє щастя.

Учитель. Якщо Наталка вірна Петру, то чому вона віддає рушники Возному? Який епізод п'єси виправдовує її перед Петром? **(Інсценування даного уривка п'єси.)**

Учитель. Як ще можна пояснити крок Наталки, який суперечив її власним поглядам?

Учні. Не було певності, чи повернеться Петро.

Учитель. Образ Наталки розкритий у динаміці, психологічне вмотивування вчинків героїні відрізняє її від традиційних «однотонних» образів селянок із комічних опер і сентиментальних повістей. Це був новий крок, що його зробив І. Котляревський до народності й реалізму в українській культурі. Ще за життя автора Наталка стала улюбленицею українців, чи не так?

Учні. Так. Розповідають, що під час однієї з мандрівок Полтавщиною Котляревський зупинився води напитися. І побачив жінку, яка гаптувала рушник. Звали цю жінку Наталкою. «Для кого така краса?» — запитав він і почув у відповідь: «Відвезу до Полтави, подарую тому, хто про мене таку пісню склав».

(Звучить пісня «Ой, я дівчина Наталка».)

Учитель. 185 років живе на сцені улюблена народом героїня Котляревського.

Учень у ролі мистецтвознавця. Драматургічний образ Наталки Полтавки має багату сценічну історію. Роль Наталки виконували найвидатніші актриси українського театру: Марія Заньковецька, Марія Садовська-Барілотті, М. Литвиненко-Вольгемут, Оксана Петрусенко, З. Гай-дай. Першою ж виконавицею ролі Наталки у виставі 1819 року (Полтава) вважається популярна тоді актриса Катерина Нальотова. А ось уривок зі спогадів Оксани Петрусенко, заслуженої артистки України, виконавиці ролі Наталки у тріумфальній постановці Київського театру опери та балету ім. Т. Шевченка у Москві під час першої декади українського мистецтва (1936): «...У другому акті, у сцені сватання возного, в одному з найдраматичніших місць, я раптом не витримала і заплакала. Уперше на сцені я заплакала справжніми сльозами. Навколо мене плакали дівчата-артистки хору. Мій погляд упав поверх оркестру в залу. Багато глядачів плакали — простими, щирими сльозами, не соромлячись одне одного... Зала і виконавці злилися в одне ціле! Умовності сцени перестали існувати».

Учитель. Така дівчина заслуговує на повагу і приваблює до себе погляди чоловіків. Хто ж любить Наталку?

Учні. Возний, Петро.

Учитель. Розкажіть, що вам відомо про Петра, чому він став бурлакою? У чому своєрідність його характеру?

Учні. Хоч Петро з'являється на сцені тільки на початку II дії, про нього ми знаємо вже багато: він сирота, годованець сім'ї Терпилів, чесний і працьовитий, але бідний. Мати Наталки, на очах якої виростав Петро, з теплотою каже «добрий парубок... він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна». Коли Наталка і Петро виростили, то щиро покохались. Та батько Наталчин незлюбив його через бідність, і Петро пішов заробляти гроші, щоб одружитися з Наталкою. Став бурлакою, у важкій праці заробляючи гроші... щоб багатому Терпилові показатися гідним його дочки. У важких поневіряннях світило йому Наталчине кохання. Воно було єдиною відрадою. І ось через чотири роки повернувся з грошима, але застав Наталку засватаною.

Учитель. Як поводить себе Петро, довідавшись, що його кохана заручена?

Учні. Петро приголомшений страшною звісткою, проте вмовляє Наталку не йти проти волі матері: «Покорися своїй долі, послухай матері, полюби пана возного і забудь про мене навіки».

Учитель. Як ці слова характеризують Петра?

Учні. Потрапивши у складну життєву ситуацію, Петро відмовляється від боротьби за своє щастя. Лише твердість і рішучість Наталки врятовують його. Вихований на кращих традиціях патріархальної сім'ї, він боїться Наталці завдати неприємностей.

Учитель. Саме через образ Петра більшість критиків та істориків літератури не без підстав звинувачують І. Котляревського в наявності рис сентименталізму в п'єсі. Дійсно, Петро вийшов не ідеальним героєм, можливо, в автора не було

відповідного прототипу. Але працьовитість, доброта, шанобливість, вірність у коханні і побратимстві Петра відповідають нормам народної моралі і заслуговують на повагу.

Учень у ролі мистецтвознавця. У 1972 році п'єсу Котляревського актори Полтавського театру ім. М. В. Гоголя показали на сцені МХАТу з участю видатного оперного співака, що виконував роль Петра. В ХІХ столітті, у п'єсі, поставленій трупю «корифеїв», Петра найкраще виспівував Мова.

Учитель. Наталчина врода і добродійність привернули увагу і пана возного Тетерваковського. І ось немолодий уже парубок освідчується у своєму почутті.

(Звучить пісня-монолог возного.)

Який же він, цей «юриста завзятий»?

Учні. Возний — пан, освічений чиновник, знає дещо з історії України, очевидно, бував і в театрі. Сам Тетерваковський зізнається, що із часу своєї служби ще нічого корисного людям не зробив. Свою життєву філософію возний сформулював у пісні «Всякому городу нрав і права», переробленій з відомого вірша Г. Сковороди. Прохаючи виборного «пхлопотати» за нього перед Наталкою, возний знає, що за послуги треба платити. Він радить також йому «брехнути для обману», бо всі зараз так роблять. У возного свої критерії оцінювання людини. Себе він оцінює високо, як письменного, зверхньо ставиться до простих людей.

Учитель. Чому ж ми серйозно не сприймаємо його наміру одружитися з найкращою дівчиною у Полтаві?

Учні. Про своє кохання возний говорить сухими канцеляризмами, якими писали скарги, судові вироки та інші документи, досить дивними словами для закоханого. Смішно є і спроба силоміць здобути право «владіти» дівчиною, яка його не кохає.

Учитель. А в щирість кохання возного ви вірите?

Учні. Возний — людина при посаді, і якби він не любив по-справжньому Наталки, наміри його були б не серйозні.

Возний наважився знехтувати звичаями свого кола, взяти за дружину селянку, нерівню собі. Вже це змушує нас бачити в ньому порядне, добре. Любов Тетерваковського, при всій своїй незугарності, людяна.

Учитель. Образ возного найскладніший у п'єсі. Він не схематичний, не одноплановий, у ньому є позитивні риси, і ви правильно їх визначили. Людина, здатна на кохання, уже людина. Возний міг бути щасливим, але із жалю, із співчуття, навіть хай із хвилиної слабкості, не пішов до мети по головах, виявивши почуття людяності.

Учень у ролі мистецтвознавця. Виконавець ролі возного — Панас Саксаганський. Г. Григор'єв про це згадував так: «І ось на сцені Саксаганський-возний. Старезний, руки трусяться, очі пожадливо дивляться на Наталку. Інтоняції, рухи, хода, репліки — все це подавалося так, що сміх у залі не вщухав до кінця дії. Пригадую окремі місця. Возний умовляє Наталку стати його дружиною:

"Говори, кажи, відповідуй, могу лі бить — тее-то як його — мужем, угодним душі твоїй і тілу?"

Старий кожне слово тягне, смакуючи, коли говорить: «Мужем, угодним душі твоїй»; обличчя розпливається в широкороту усмішку, руки, що трусяться, тягнуться, тягнуться до Наталки, нетвердими ногами він робить два кроки ближче до неї, проказуючи: „і тілу...“».

У трупі ж Садовського зовсім по-іншому тлумачили образ возного. Він за віком був років тридцяти. Цим підкреслювалася твердість волі Наталки, яка не бажала поступитися своїм простим коханим заради гарного молодого пана.

Учитель. А тепер хочу звернути вашу увагу на ще один досить своєрідний персонаж твору — Миколу. Це допоміжний герой у п'єсі. Він виконує функцію резонера, який не бере безпосередньої участі у розвитку сюжету і конфлікту, а лише допомагає героям. Давайте попросимо Миколу розповісти про своє життя.

(Звучить монолог Миколи у виконанні учня.)

— Миколо, а чому ти вирішив допомогти Петрові?

Микола. Мене потягнуло до такого ж, як я сам, сироти-бурлаки, тому я одразу з ним побратався і взявся допомогти.

(Лунає запис пісні Миколи.)

Учитель. Які риси в характері Миколи імпонують особисто вам?

Учні. Микола любить рідний край, радіє навколишньому світу і хорошим людям, змінам, які відбуваються для загального добра. Він задоволений, що в Полтаві проходить велике будівництво: упорядковуються вулиці, зносяться старі будинки, а на їхньому місці споруджуються нові, прокладаються тротуари. У своїх піснях він висловлює патріотичні почуття.

Життєвий досвід дає змогу Миколі правильно оцінити людину. Він вгадує в Наталці чесну і рішучу натуру, правдиво і влучно характеризує возного та виборного. Дотепний, здатний на гостре слово й жарт, веселий, щирий і завзятий, він був би більше до пари «бійкій Наталці».

Учень у ролі мистецтвознавця. У статті «Наталка Полтавка» І. Карпенко-Карий писав: «Садовський витворив Миколу-бурлаку, поставив його на рівні з возним і виборним і дав такий викінчений зразок, по котрому всі сучасні актори грають».

Учитель. До речі, різні характери Петра і Миколи підкреслює і мова героїв: у Петра — схвильована, тужлива, повільна, розсудлива, а у Миколи — жартівлива, пристрасна, запальна.

Крім того, вустами Миколи автор висловлює своє ставлення до подій, доповнює характеристики персонажів.

Досить своєрідно Котляревський подає образ Наталчиної матері. Чи все вам зрозуміло в її поведінці?

Учні. Терпилиха дуже любить свою дочку. Але не зрозуміло, як може рідна матір віддавати Наталку за нелюба. І навіть коли Петро з'явився як сніг на голову, вона, як і возний, заявляє, що Петро тут зайвий.

Учитель. Давайте скористаємося тим приводом, що Терпилиха сьогодні наша гостя, і запитємо її про це особисто.

Учениця у ролі Терпилихи. Я уже немолода людина, прожила життя і багато чого бачила у світі. Залишившись без чоловіка, набідувалася, та й з ним попомучилася. Тому єдина мрія: щоб донька жила краще. Єдиний вихід із злиднів я бачила в її одруженні із заможною людиною. А люди «не без копійки» сватались до неї. Донька ні про кого чути не хоче: чекає Петра. Та його ж не було довгих чотири роки! Може, забув уже Наталку, може, на світі його вже немає. Скільки ще можна чекає? Адже дівочий вік такий короткий.

Учитель. Зрозуміло, що не для себе Терпилиха хоче достатку. Роблячи помилку, вона її усвідомлює, бо в душі не ворог своїй дитині.

(Звучить пісня «Ой, під вишнею».)

А що це за житель Полтавщини нагадує про себе своєю піснею? Учні. Виборний Макогоненко.

Учитель. Чим зумовлена допомога возному з боку виборного?

Учні. Справа в тому, що Макогоненко — представник сільської влади, для керівництва громадою його обрали селяни. Він знається із чиновниками. Запобігає перед панами. На словах виборний схвалює заходи щодо боротьби з хабарництвом, а насправді і сам з вигодою для себе погоджується «хожденіє іміти» по «сердечному ділу» возного.

Учитель. Хто з персонажів п'єси найвлучніше характеризує Макогоненка?

Учні. Микола: «...чоловічок добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається: де не посій, там і вродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже».

Учитель. Який епізод у п'єсі є найкращим підтвердженням тому, що виборний уміє «вернутись хитро, мудро, недорогогим коштом»?

Учні. Це сцена в хаті Терпилихи. То співчуттям, то лестощами, то звинуваченнями Наталки в безсердечності до матері він добивається згоди дівчини на одруження з возним.

Виборний — малоосвічена людина. Про п'єсу-комедію уявлення в нього дуже поверхове і смішне. Про відбудову Полтави він судить тільки з матеріального боку. Може бути і жорстоким, бо вже спробував влади:

намагається вигнати Петра, що повернувся, слідом за возним лякає жінок тюрмою.

Учитель. А позитивного у виборному ви нічого не помітили?

Учні. У Макогоненка глибоко в душі є совість. Побачивши, що заварилося з його допомогою, він починає рятувати становище: «Що не говори, а мені жаль Петра»; а пізніше: «такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!». Тактика виборного в кінці п'єси змінила погляд старої Терпилихи та поведінку возного. А для возного знаходить слова, щоб пом'якшити його: «Наталка по-своєму полтавка, Петро — полтавець, та й возний, здається, не з другої губернії».

Виборний влучно характеризує Наталку. Він добродушний, не позбавлений гумору, спостережливий, гострий на слово.

Учень у ролі мистецтвознавця. Роль виборного майстерно виконував М. Кропивницький. «Це типовий український заможний селянин, що вибився в дрібного сільського урядовця, він розумний, з хитринкою, яка час від часу іскриться в його прикритих повіками очах. Але свою хитрість і лукавство він приховує під машкарою добродушності, щиросердості й простакуватості, з кожним уміє повестись по-інакшому і вийти сухим із води. Тримається невимушено, поважно», — так писав І. О. Мар'яненко.

Учитель. Ми підійшли до завершального етапу нашого уроку. Багато сказано було про героїв п'єси «Наталка Полтавка». А тепер спробуємо визначити, яка риса характеру для всіх дійових осіб є спільною?

Учні. Мабуть, доброта.

Учитель. Так, доброта. Саме через це «Наталку Полтавку» полюбив народ. І якщо у Наталки, Петра, Миколи, Терпилихи цю рису помітити не важко, бо вона є визначальною, то у возного і виборного вона затінена, прихована, може, не зовсім зрозуміла з першого погляду. І те, що поруч із духовно багатими, добрими людьми хай хоч трішечки виріс духовно і возний — це прекрасно. І те, що в цій музичній п'єсі, де лунає 22 пісні, ви почули музику доброти і гуманності, якою твір так щедро наділений, це теж чудово. І якщо хоч частку тієї доброти, що «із серця І. П. Котляревського перейшла на його твір», ви винесете з нашого уроку і збережете в собі — це буде надзвичайно!

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати твір-мініатюру на тему «Чи змінилося моє уявлення про добро і зло, людяність і жорстокість після прочитання п'єси І. Котляревського „Наталка Полтавка“».

Українська література середини ХІХ століття.

Провідні жанри. Основні теми

9 клас
Ю. В. Кисіль

Мета: розкрити процес розвитку нових літературних напрямів після становлення нової української літератури. **Тип уроку:** вивчення нового матеріалу.

Форма уроку: урок-конференція.

Обладнання: виставка творів письменників періоду середини ХІХ ст., літературно-критичні матеріали, узагальнюючі схеми і таблиці.

ХІД УРОКУ

I. ОГолошення теми, мети та завдань уроку I

II. СПрийняття і засвоєння учнями навчального матеріалу I

1. Слово вчителя.

50—70-ті роки — це окремий період літературного процесу ХІХ століття. Важко переоцінити роль українського письменства в умовах бездержавності Наддніпрянської і Західної України. Адже митці хоча і

твори́ли у межах російсько-австрійських кордонів, однак істотно допомогли у формуванні свідомості західноукраїнського населення. Література середини ХІХ століття і творчість її чільних представників і сьогодні є благодатним, невичерпним джерелом насолоди і натхнення.

Для того, щоб ми збагнули і зрозуміли всю глибину і багатогранність творчості митців літератури цього періоду, до нас завітали дослідники — історик, оглядач, літературні критики, літературознавець **(ролі виконують задалегідь підготовлені учні)**. Саме вони й ознайомлять нас із цим періодом розвитку української літератури.

(Під час виголошення доповідей учні-слухачі повинні записати у зошити основні положення кожного виступу.)

2. Виступи підготовлених учнів.

1) Учень - історик.

Кардинальні зрушення у громадській думці почали відбуватися після скасування кріпацтва та проведення земської, судової і освітньої реформ. Прогресивно налаштована інтелігенція стала основною силою народницького руху.

Але Україна, розділена двома державами — Російською та Австро-Угорською імперіями,— перебувала в колоніальній залежності, а українці, роз'єднані кордонами, зазнавали фізичних і моральних утисків. Усе це гальмувало духовний розквіт нації і розвиток культурно-мистецьких процесів.

Визначальними реаліями життя українського народу було намагання вижити в умовах малоземелля: селяни переїжджали в міста, емігрували із Західної України до Канади і Бразилії, а зі Східної — в Сибір.

У таких несприятливих умовах доводилося існувати українській літературі. Але загалом громадсько-культурне життя позначене піднесенням. В Україні сформувався тип інтелігента, опозиційно налаштованого до російського царату й австрійської монархії. Львів стає центром української наукової й культурно-освітньої діяльності. Помітними культурними осередками українства 60—70-х років були «Старі Громади» у Східній Україні.

При цьому відсутність державності зумовила денаціоналізацію вищих верств українського суспільства, і література змушена була орієнтуватися головним чином на селянство як носія української мови. Тому письменники висвітлювали насамперед селянську тему.

2) Учень - оглядач періодики.

Важливою трибуною для літератури в усі часи були періодичні видання.

Єдиним органом періодики, що друкував літературні твори до 1876 року, стала газета «Киевский телеграф». У Західній Україні видавалися журнали «Правда», «Зоря».

Через цензуру вдавалося провести кілька неперіодичних видань — альманахів.

Важливу роль у розвитку українського письменства відіграла літературна дискусія 70-х років. Предметом обговорення були напрями розвитку рідної культури, мистецька перспектива, захист права української нації на розвиток рідномовної літератури.

Тому очевидно є важливість усіх друкованих видань, особливо західно-українських у зміцненні й функціонуванні українського художнього слова.

3) Літературний критик про українську поезію.

Розвиток поезії характеризується не лише кількісним зростанням, а й початком якісного оновлення. В цей час працюють представники різних поколінь: «запізнілі» романтики Я. Щоголів, П. Куліш, С. Воробкевич, В. Щурат, реалісти І. Франко, М. Старицький, Олена Пчілка, І. Манжура, Б. Грінченко.

Головне ліричне переживання поезії середини ХІХ століття пов'язується з неможливістю української людини самореалізуватися під тиском несприятливих національних і громадських обставин. Але поети зуміли віднайти громадянські

мотиви, дати читачам гарні твори «чистої» лірики, внести багато нового в змалювання природи і внутрішнього світу людини.

Творчість поетів цього часу позначена інтенсивними художніми пошуками жанрового збагачення лірики та ліро-епосу, використанням найрізноманітніших віршових розмірів.

4) Літературний критик про прозу.

Період 50—70-х років XIX століття позначений активним розвитком реалістичної прози, яка відігравала провідну роль у літературному процесі. В літературі інтенсивно культивувалася селянська тема.

Тему селянського буття після реформи висвітлювали Панас Мирний, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, О. Маковей, Б. Лепкий, Т. Бордуляк.

Життя народу прозаїки вважали залежним від стану та діяльності інтелігенції — суспільного прошарку, здатного просвітити, організувати простолюди до боротьби за гідне життя.

У сферу художніх спостережень письменників поступово входило життя міщанства, чиновництва, вчительства, офіцерства, хоча селянство залишалося основою української нації, що викликало неослабний інтерес митців до його життя, етики, моралі, мрій, сподівань. Форма komponування життєвого матеріалу в епічних творах збагачується й вдосконалюється: домінує розповідь, насичена внутрішніми монологами, діалогами, полілогами, запроваджуються широкі описи для панорамного показу дійсності.

5) Літературний критик про драматургію.

Нова українська драматургія розвивалася у двох напрямках: просвітницько-реалістичному і романтичному. Драматурги, звернувшись, до селянського життя, показували долю звичайної людини у морально-етичному аспекті, порушуючи і питання соціального характеру. Впродовж багатьох десятиліть Україна не мала професійного театру: існували лише аматорські театральні трупи. Певне пожвавлення в розвитку сценічного мистецтва розпочинається наприкінці 50-х років XIX століття. Репертуар театральних гуртків був обмежений, тому театральні діячі самі писали твори для їх подальшої постановки на сцені.

Ідея створення національного театру окрилювала передових діячів української драматургії. Українське слово, що залунало зі сцени, актуальні соціальні й морально-етичні проблеми, які порушувалися в інсценізованих творах, повнокровні характери набували значення естетичної норми для нових, оригінальних п'єс українських драматургів.

Український театр цього часу за своїм характером був переважно музично-драматичним. Корифеї театру боролися проти антихудожніх тенденцій «горілчаногопачної» театральщини, культивованої балаганними трупами.

III. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ |

Бесіда на закріплення.

— Назвіть основні історичні чинники, що впливали на розвиток української літератури в середині XIX століття.

— Які напрями і художні методи в українській літературі набули розвитку в цей період?

— Яку роль у поширенні українського художнього слова відігравали тогочасні періодичні видання?

— Поетичний таланти яких митців виявився найяскравіше у середині XIX століття?

— Назвіть основні мотиви тогочасної поезії.

— Якими є особливості розвитку прози середини XIX століття?

— Яким чином у середині XIX століття формувалася репертуар аматорських театральних гуртків? Як це вплинуло на розвиток української драматургії?

— Як творчість письменників середини XIX століття вплинула на подальший розвиток української літератури?

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ |

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Опрацювати конспект уроку.

2. Скласти хронологічну таблицю життя і творчості П. О. Куліша.

**Іван Карпенко-Карий. П'єса «Хазяїн» –
соціально-сатирична комедія нового типу,
гостра сатира на визискувачів, експлуататорів,
міщан. Особливості образу Пузиря-мільйонера. 10 клас**

Л. О. Фурсова

Мета: сприяти тому, щоб учні зрозуміли іронічно-сатиричний та позитивний зміст слова «хазяїн», дійшли відповідних висновків морально-етичного характеру, усвідомили художню правду п'єси; розвивати любов до рідного слова і театрального мистецтва; виховувати повагу до батьків, доброзичливе ставлення один до одного. **Обладнання:** портрет І. Карпенка-Карого, фотоальбом «Хутір Надія», тексти п'єси «Хазяїн».

ХІД УРОКУ

«Хазяїн» — це зла сатира на чоловічу любов до стягання без жодної мети. Стягання для стягання!

І. Карпенко-Карий

I. ОГолошення теми, мети та завдань уроку I

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ I

Вступне слово вчителя з елементами бесіди.

За оцінкою С. Єфремова, І. Карпенко-Карий досягнув найбільшої слави як драматург, що протоптав свою стежку в літературі, першим ступивши «за межі шаблону — етнографічної драми,— й дав початки серйозної комедії, цінної і з громадського, і з художнього погляду». Перу драматурга належать 18 оригінальних п'єс. Тематика їх сягає, образно кажучи, від землі до неба, тобто від осмислення конкретних суспільних процесів до філософських роздумів про мистецтво, людину і життя.

Постать драматурга, безумовно, має велике значення для української культури.

З а п и т а н н я д о у ч н і в .

— Що було життєвою школою для Карпенка-Карого?

Батьки не могли дати своїм дітям ґрунтовної освіти. Іван спочатку навчався у сільського дяка, потім — у повітовій школі Бобринців. Самостійно читав українську й світову класику. Сімнадцять років служив у поліцейському департаменті. Сумлінно ставився до праці, проте зберігав самостійність життєвих суджень, що не збігалися зі спрямуванням діяльності його департаменту. В об'єднанні елисаветградських українофілів перекладав українською мовою політичну народовольницьку літературу і займався її пропагандою.

З а п и т а н н я д о у ч н і в .

— В якій родині зростав Карпенко-Карий?

Батько Карпо Адамович і мати Євдокія Зіновіївна мали красиві голоси, в їхній сім'ї часто звучала народна пісня, що сприяла створенню атмосфери теплоти і взаєморозуміння. Діти цінували батьківську і материнську любов і підтримку. Брати Івана — Микола Садовський і Панас Саксаганський — обдаровані актори, театральні антрепренери — також мали неабиякі літературні здібності. До діяльності братів долучилася і їхня сестра, талановита актриса й співачка Марія Садовська-Барілотті. У сім'ю Тобілевичів увійшли чудові актриси Марія Заньковецька (дружина Миколи) та Софія Дітковська (дружина Івана).

Обираючи творчі псевдоніми, всі вони підкреслювали зв'язок із родинним гніздом.

З а п и т а н н я д о у ч н і в .

— Чому Карпенко-Карий вибрав такий псевдонім?

Іван Карпович дуже поважав і шанував батька. Тому перша частина псевдоніма — прізвище, утворене від імені Карпо. До неї він додав прізвище улюбленого героя п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля» Гната Карого.

— Якими є життєві принципи Карпенка-Карого? («Не забував ніколи високих ідеалів».

«Одним з найкращих лікарів є праця! Не дурна, без мети, аби утомить себе,— розумна праця, у котрої є мета „забезпечить... свободу і незалежність"!»)»

— Які п'єси Карпенка-Карого вам відомі?

(«Наймичка», «Безталанна», «Сто тисяч»...)

Найбільшою глибиною і правдивістю зображення дійсності, мистецькою довершеністю вирізняється серед інших його творів комедія «Хазяїн».

Сам автор сумнівався в тому, чи буде п'єса сприйнята читачами і глядачами. Своїми роздумами він ділився з братом, Панасом Саксаганським.

«Комедія ця дуже серйозна, і я боюся, що буде скучна для публіки, котра від комедії жде тільки сміху. „Хазяїн" — це зла сатира на чоловічу любов до стягання без жодної іншої мети. Стягання для стягання! Побачимо, як-то вона піде».

— Чи можна взяти ці слова епіграфом до нашого уроку? Чому?

III. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ І

1. Постановка проблемного питання.

— Що привело Пузиря до трагічного кінця?

2. Бесіда з елементами розповіді учителя.

Давайте ближче познайомимося з Пузирем.

Сценка I (ява УІІІ, дія I)

— Як він розмовляє з економами?

— Чому Пузир так одягнений?

— Яка історія вийшла з халатом мільйонера? Чому вона викликає сміх?

— Яку мету Пузир ставить перед Ліхтаренком? Як ви оцінюєте це з точки зору моралі?

— Чи багата людина Пузир? Які багатства він мав?

— Яким шляхом вирішив піти Пузир, щоб стати ще більш багатим?

— Як він цього досягав?

Сценка II (ява V, дія II)

Чудово написані сцени зіткнення мільйонера з різними людьми розкривають справжнє обличчя головного героя.

— Про що говорить цей епізод?

— Які наслідки втручання Соні?

— Чому Пузир поступається Соні?

— Чи справді капіталіст відчув свою провину перед робітниками, розпорядившись покращити харчування?

«Хазяїн» — художнє продовження «Ста тисяч». Пам'ятаєте слова головного героя Герасима Калитки: «Ах ти погань! Мужва репана! Давно лизала руки панам, за версту шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панам водить і зараз морду пиндрючить перед своїм братом! Ах ти ж, пузир з горохом!»

— Чому Калитка називає Пузиря «своїм братом»?

Пузир і справді є рідним по духу Герасимові Калитці: та сама ненаситна жадоба до збагачення, та сама дикість природи визискувача, та сама мораль, вірніше, антимораль.

— Чому Пузир, цей владний, самовпевнений чоловік стає смішним і жалюгідним?

Скнарність, доведена до абсурду, неосвіченість, безкультурність, често-люство Пузиря (епізод з медаллю, дружба із Золотницьким) роблять його огидним і смішним.

— Що спричинило зародження скнарості в характері мільйонера? Змолоду,

мабуть, Пузирю доводилося бути ошадливим. Витрачав гроші

тільки на те, що входило в коло його інтересів. Поступово ошадливість перетворилася на скнарність.

— Чи ж широке коло інтересів Пузиря? Що воно охоплює? Чи можна назвати Пузиря культурною, освіченою людиною?

Сценка III (ява XIII, дія I)

- Як характеризує Пузиря цей епізод?
- Які риси характеру Пузиря розкрилися в цій розмові?
- Чим спочатку був задоволений Пузир?
- Хто з героїв бореться з Пузирем?

Сценка I9 (ява X, дія III)

- Чому Пузир хоче віддати Соню за Чоботенка?
- Чому Пузир зневажливо ставиться до Калиновича?
- Чи має інтелігент Калинович моральну перевагу над Пузирем? Наприкінці твору з хазяїном трапляється біда. Погубили його... гуси!

Не старість чи хвороба, а безглуздий випадок.

Скнарість і жадібність, доведені до абсурду, нівечать не лише душу, а й саме життя. Чи ж варто втрачати його високий смисл у жорстокій, нечесній, дикій гонитві за надприбутками, які ти все одно залишиш, коли прийде твій смертний час. І гірко, коли тобі вслід кинуть прокляття, і не забринить щира сльоза жалю і вдячності людей, з якими ти жив поруч.

- Що найбільше турбує Пузиря під час хвороби?
- Яку характеристику дає Пузир Петру Михайловичу в останній яві?
- Що принесло радість Пузирю в тяжкий для нього час? Якої ви думки про це?
- Як економи називають систему господарювання Пузиря? Яка її формула?

«Хазяїське колесо». Воно «так крутиться: одних даве, другі проскакують!» Кого ж більше: тих, що проскакують, чи тих, кого давить? Других. їх тисячі лише на землях Пузиря, вони не можуть поки що оборонятись, протистояти хазяїнові.

- Чи є позитивні риси в характері Пузиря?

Хазяїн — діловий, обізнаний у фінансових справах, працьовитий, енергійний. Гарний аграрій.

- Який же смисл вкладає автор у слово «хазяїн»? Іронічно-сатиричний і позитивний.
- Чи є такі хазяїни у наш час?
- Чи можна назвати п'єсу актуальною?
- Так що ж привело Пузиря до трагічного кінця?

Скупість, доведена до абсурду; хижацькі методи господарювання; честолобство; нехтування громадськими інтересами; бажання наживи, незважаючи на незаконність ділових операцій; невігластво; нехтування почуттями дочки.

3. Підсумкове слово вчителя.

(Висновок може зробити й учень.)

Карпенко-Карий передає різке ставлення до експлуататора-хижака. Зі швидкісним розвитком економіки багатіють одиниці, а їх збагачення супроводжується стогоном сотень і тисяч людей. Це була позитивна сила, економічний рушій того часу, коли Україна ліквідувала пережитки феодалізму і переходила до капіталізму. Справа не в характері персонажів, а в самому «хазяїському колесі», у його закономірному історичному ході.

Однак цим закономірним процесом не можна виправдати хижацьку натуру Пузиря і подібних до нього.

Карпенко-Карий переконливо доводив, що не в багатстві щастя. Адже щасливим мільйонер не був. Його життєві принципи зазнають руйнації: хижацькі методи господарювання викликають бунт робітників; дочка хоче вийти заміж, не виконуючи волі батька; за участь у злочині його притягають до кримінальної відповідальності. Пузир став жертвою своїх же мільйонів.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Літературна вікторина.

- 1) Хто дає Пузиреві таку характеристику: «Ах ти... хазяїн та й більш нічого!»? (Золотницький.)
- 2) Яку посаду обіймає Куртц? (Шахмейстер (спеціаліст з вівчарства).)
- 3) Із ким зустрівся Пузир у місті: «Купувала своїй дочці на плаття і причепилася, щоб і купив такого самого. Вона тебе дуже любить.

- Найкраща і найрозумніша, каже, моя вихованка!» (Із начальницею гімназії.)
- 4) Хто така Павлина? (Кравчиня.)
  - 5) Хто тривожиться, поки не зробить «всіх розпорядків по хазяйству»? (Пузир.)
  - 6) Про кого Терентій Гаврилович говорить: «Розумна голівка»? (Про Соню.)
  - 7) Про яку справу йдеться?
«Пузир. Двісті дам!
Маюфес. Ні, Терентій Гаврилович, не таке діло.
Пузир. Триста.
Маюфес. Як я візьму за таке діло триста карбованців, ви самі скажете, що я дурень.
Пузир. Ну п'ятсот!» (Про твердження в суді на користь Пузиря.)
  - 8) Кому належать слова: «Не знаєте ви тата! Ніхто його не вдержить на ліжку, поки ноги дигають». (Феногену.)

2. Підсумкова бесіда.

— До якого жанрового різновиду належить п'єса «Хазяїн»? (Комедія — драматичний твір, у якому відображається смішне й потворне в житті, висміюються певні негативні риси людей, інколи і суспільний лад.)

— Про що свідчить використання І. Карпенком-Карим різних засобів комічного? (Про високу майстерність письменника.)

— Які засоби комічного використовує Карпенко-Карий у своїй п'єсі? (Засоби комічного: 1) комедійний контраст (навіть в образах:

Пузир — працьовитий, самовідданий, але скнара, збагачувався будь-яким способом); 2) прийом «фігового листка» (Пузир не їде із Золотницьким до міста, бо занедужав, але ми розуміємо — не хоче ставити шампанського. Феноген бере хабарі, а прикривається завісою порядності — ніби позичає їх); 3) одяговий комізм (травестія-фарс з орденом); 4) використання народних прокльонів поряд із грубими словами (Пузир проклинає Михайлова); 5) засіб чортівщини (хазяїн вважає, що його лихий поплутав); 6) на «бік» («Гуси врятували Рим, а хазяїна погубили»); 7) макаронімічна мова Куртца.)

— Отже, повернемося до нашого проблемного запитання. Що, на вашу думку, привело головного героя до трагічного кінця?

(Учні дають відповіді.)

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ I

Написати твір на одну із тем:

- 1) «Мое ставлення до Пузиря»;
- 2) «Чи можна вважати Соню й Калиновича позитивними героями?»;
- 3) «Що єднає Ліхтаренка й Феногена з Пузирем?»

Звуки радості й суму в поезіях І. Франка і П. Грабовського

10 клас
С. Р. Молочко

Мета: узагальнити здобуті учнями знання про поетичну спадщину І. Франка і П. Грабовського; провести паралелі в громадянській та інтимній ліриці І. Франка і П. Грабовського; навчати учнів співвідносити поетичне і музичне, створювати асоціації; розвивати образне мислення, увагу; прищеплювати почуття прекрасного, естетичний смак.

Тип уроку:
Обладнання:

узагальнення знань з нестандартними елементами, портрети І. Франка та П. Грабовського, табличка словникових слів, поезії І. Франка та П. Грабовського, музичний інструмент, касета із записами музичних фрагментів, нотні тексти музичних творів, твори образотворчого мистецтва (І. Айвазовський «Ялта», І. Левітан «Після дощу»).

ХІД УРОКУ

В пісні те лиш живе, що життя дало.

І. Франко

Втіхо моя, пісне українська!
Мов дотик зачарованої істоти,
Ти зміцняєш мої сили, кріпиш почування,
Викликаєш жадобу життя...

П. Грабовський

I. ОГолошення теми, мети та завдань уроку I

1. Вступне слово вчителя.

(Учитель говорить на фоні музики.)

Діти, сьогодні на уроці ми потрапимо до музичної розмаїтої країни поезій Івана Франка та Павла Грабовського. Урок наш назвемо так: «Звуки радості і суму в поезіях Івана Франка і Павла Грабовського». А якщо говорити музичною термінологією, то наша тема буде такою: «Мажор і мінор у поезіях Івана Франка і Павла Грабовського».

2. Словникова робота.

Пошук аналогій у словах, звуках і кольорах: мажор — світлий, радісний; мінор — темний, сумний.

3. Продовження слова вчителя.

А нашою провідницею у поетичний світ митців буде, звичайно, музика. Дві постаті епохи середини ХІХ — початку ХХ століття, два співці українського народу, два мрійники, дві залюблені й закохані особистості.

І як у кожній людині є щось позитивне і негативне, так і в поетичній душі можуть лунаєти мажорні й мінорні ноти, випромінюватися звуки радості і суму.

Джерелом натхнення І. Франка та П. Грабовського була народна пісня. Із раннього дитинства в душу кожного з них влилася краса українських звуків, що стала чарівним талісманом на все життя. І тому не випадковими є слова, взяті для епіграфів.

(Учень зачитує епіграфи. Всі записують тему » епіграфи у робочі зошити.)

Отже, що для Франка є пісня? А для Грабовського?

Протягом роботи на уроці ми повинні відчуті нерозривну єдність музики і поетичного слова, а можливо, і самі створити його.

II. ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ УРОКУ I

III. РОБОТА НАД ТВОРАМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЛІРИКИ В МУЗИЧНО-

ПОЕТИЧНОМУ РОЗРІЗІ I

1. Слово вчителя.

Кожна людина для чогось покликана в цей різнобарвний, суперечливий світ. Письменник прагне виконати єдине завдання — служити народові. Це покликання входить у реальний світ через народжені митцями творіння. У них — радість і сум, надії та сподівання, чорне і біле українського народу. Доля уярмленого народу хвилювала І. Франка і П. Грабовського. Громадянсько-політичні твори цих поетів мають багато спільного.

2. Бесіда.

— Які ж звуки — сумні чи веселі — повинні залунати в цих творах? *(Учні висловлюють свої думки щодо характерності звучання поетичних творів митців.)*

— Пригадайте, в якій поезії І. Франка зі збірки «З вершин і низин» лунає впевнена мелодія, що найповніше розкриває ідейне життєве кредо поета — вічного революціонера. («Гімн».)

3. Словникова робота.

(Учитель підводить учнів до розуміння поняття «гімн» з музичного і літературного погляду.)

Гімн — це величальна урочиста пісня на честь якогось героя або визначної події, може бути символом державності або класової єдності.

(Учні визначають особливості інтонації твору: утверджувальна, оптимістична.)

4. Виразне читання поезії І. Франка «Гімн».

5. Короткий аналіз поезії.

З а п и т а н н я д л я а н а л і з у .

— Яким настроєм сповнена поезія? Це мажор чи мінор, оптимізм чи песимізм?

— Знайдіть у поезії рядки, які показують незламність духу борця.

— Які художні засоби використані при цьому?

— А якщо ми накреслимо партитуру (до речі, вона є і в музичних творах), то дуже виразно відчуємо музичний ритм:

«дух, що тіло рве до бою   —/—/—/—..... /
рве за поступ, щастя й волю»   —•/—•/—•/—•/

(Це чотиристопний хорей.)

— Якого відтінку надає часте акцентування перших складів? (Це створює настрій оптимізму, впевненості.)

— До речі, ви помітили, як змінився характер нашого музичного фону, коли ми заговорили про громадянську лірику?

Зазирнемо у поетичний світ П. Грабовського — митця, який усе своє життя дивився на світ Божий крізь ґрати, страждав за «тюремними царськими мурами», але покликання вірно служити народові виконав чесно. Підтвердженням цього є слова з поезії «Гадка»:

Власне щастя та турбота, Власні
думки. кинь гадать. До
громадської роботи Слід своє
життя віддати.

Або вслухаємося в мелодію поезії «Я не співець чудовної природи». Я хочу, щоб ви відчули себе співцями на сцені театру життя. Ви — найкращі виконавці, а я — ваш диригент.

7. Виразне читання поезії П. Грабовського «Я не співець чудовної природи».

(Учитель відкриває поетично-музичну партитуру (читає першу строфу, своєрідну ідейну увертюру), а далі по одній строфі читають учні, на яких указала «диригентська паличка» вчителя.)

8. Короткий аналіз поезії.

З а п и т а н н я д л я а н а л і з у .

— Якою змальована природа у творі?

— Що побачив поет на фоні природи? *(Зачитування рядків поезії. Визначення контрастності зображуваного.)*

— До яких художньо-виражальних засобів вдається автор, щоб намалювати цю картину?

— Чому починає зникати краса благодатних куточків?

— У яких рядках вміщено ідею поезії? («Де плачуть, там нема краси».)

— Відшукайте у поезії рядки, які є відлунням поетичних звуків «Гімну» І. Франка: «І де в світі тая сила, щоб в бігу її спинила, щоб згасила, мов огонь, розвидняючийся день». (Останні рядки.)

— Музику якого характеру ви б дібрали до цієї поезії?

(Учні разом з учителем роблять висновки про співзвучність громадянських поезій І. Франка і П. Грабовського.)

9. «Художня хвилинка».

(Учитель демонструє учням картини І. Айвазовського «Ялта» та І. Левітана «Після дощу».)

— На якій із цих картин певніше відчувається настрій кульмінаційної музики, що рухається вперед? Який твір живопису найкраще передає боротьбу? **(Учні проводять паралелі між характером барв полотен, поетичним задумом і звуками.)**

10. Розповідь про кохання в житті І. Франка.

(Музичний фон — повільна мелодія.) 1)

Слово вчителя.

У життя кожної людини приходять кохання. Воно може тихенько підкрастися, а може увірватися в душу могутнім поривом.

«Тричі являлася любов» Іванові Франку, але вона була «ліричною драмою».

— Яку збірку поезій І. Франко назвав «ліричною драмою»? («Зів'яле листя».)

— Скільки жмутків охоплено у збірку-букет? Чому? (Три, як три кохання.)

(Одночасно учні повинні виконати аналіз поезії «Тричі мені являлася любов» із використанням матеріалів однойменної повісті І. Горіха.)

а) Виступ учня.

«Як лілея, біла» була любов до Ольги Рошкевич.

У листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 року Іван Франко писав: «Ще в гімназії я влюбився у дочку руського попа Ольгу Рошкевич. Наша любов тягнулась 10 літ...»

Ольга займала певне місце в житті поета. Перший раз І. Франко побачив її у 1874 році, тоді їй було 20. Разом із сестрою Ольга збирала етнографічні матеріали, частина з яких була надрукована. За порадою І. Франка сестри взялися до літературної праці. Ольга знала німецьку і французьку мови. Друкуючи свої записи, підписувалася псевдонімом «Наdejда». І. Франко присвятив їй першу свою збірку «Балюди і розкази», видану 1876 року. Він писав до неї багато листів. 12 червня 1877 року Франко і його товариші були заарештовані.

Батько так дорікав Ользі знайомством із Франком, що та вимушена була вийти заміж за богослова Володимира Озаркевича. Цей шлюб дуже пригнітив Франка. Зі своїм чоловіком Ольга була не дуже щасливою. А залишившись удовою, жила в дочки у Львові неподалік від будинку Франка.

Іван Франко присвятив Ользі Рошкевич свої найніжніші поезії.

А які теплі щирі листи писав він коханій: «При щирій любові наше щастя повинно рости, не зменшуватись! Нічого тужити за минулим, ми молоді, світ ще усміхнеться нам,— жити добре, любити добре! Прощай, моє серце! Цілую тебе з щирою душею. Твій Іван».

б) Бесіда.

— У яких словах поезії «Тричі мені являлася любов» І. Франко передає щирі почуття до О. Рошкевич? **(Учні зачитують відповідні рядки, визначають художньо-виражальні засоби.)**

— Хто вдруге запалив вогонь почуттів у серці І. Франка? (Юзефа Дзвонковська.)

— Які рядки поезії розкривають стан душі поета?

в) Виступ учня.

«Велике враження зробила на мене знайомість з одною полькою,— згадує Франко,— я хотів женитися з нею, то вона, чуючи в собі початки сухот, виправила мене».

Юзефа Дзвонковська була вродливою розумною дівчиною, в яку були закохані гуртківці, але вона нікому не відповідала взаємністю. Юзефа була хвора на туберкульоз (про це знав лише Франко), тому відмовляла всім. «І меркне світ довкола, і я лечу кудись в бездонну стужу й сльоту»,— пише І. Франко.

г) Продовження бесіди.

— «Явилась третя — жінчина чи звір?» про кого так говорить І. Франко? (Про Целіну Зигмунтовську (Журовську).)

Про неї читачеві стало відомо з книжки сина І. Франка Тараса «Про батька». Зигмунтовська була певною мірою жорстокою стосовно поетового кохання: холодно реагувала на поезії, які Іван Франко присвячував їй; не було в ній душевного тепла, тільки черстві розрахунки. Зигмунтовська завжди твердила, що Франко буквально переслідував її.

Але Тарас згадує, що під час хвороби матері, Ольги Федорівни, Целіна Зигмунтовська сім місяців жила в їхньому домі, доглядаючи за дітьми. «Вона замінила нам маму». Він говорить про неї дуже приязно.

Однак Івана Франка «страх бере, душа холоне, і сила розпливається в простір».

— Які рядки поезії передають темні кольори третього кохання І. Франка? *(Учні зачитують слова поезії, визначають художні засоби.)*

— Музикою якого характеру ви «озвучили» б душевний неспокій поета?

— Чи відчуваються мелодії в поезії? Які вони — мажорні чи мінорні? *(Висновки. Учитель, відштовхуючись від розуміння учнями ліричної*

драми І. Франка, проводить паралелі між назвою збірки і явищами навколишньої дійсності.)

— Чому в'яне листя? Що потрібно для того, щоб воно жило? (Волога, тепло, вода...) Перенесемо це на кохання... Тепло долонь, сонце серця, життєдайна енергія — усе це необхідно для того, щоб любов не зів'яла. А якщо цього немає, то настає лірична драма.

Ці переживання знайшли відлуння в поезіях збірки І. Франка «Зів'яле листя».

2) Читання учнями поезії «Ой ти, дівчино, з горіха зерня».

3) Гра «Музична асоціація».

Д о в і д к а

Асоціація — зв'язок між уявленнями, думками, почуттями, унаслідок якого одне уявлення, почуття викликає в пам'яті інше.

(Учитель пропонує для прослухування п'ять музичних фрагментів (виконує на фортепіано сам або запрошений на урок учитель музики), не називаючи їх:

— українська народна пісня «Дударики»;

— українська народна пісня «Ой на горі жито»;

— романс А.Кос-Анатольського «Ой ти, дівчино з горіха зерня»;

— Д. Ностакович «Клоуни»;

— Є.Гріг «Танець Анітри».)

З а в д а н н я у ч н я м .

Виберіть той музичний фрагмент, який, на вашу думку, найкраще відображає душевні настрої поезії «Ой ти, дівчино, з горіха зерня». (Третій.)

4) Евристична бесіда.

— У якому музичному фрагменті більше суму?

— Чому ви обрали саме цей музичний фрагмент? Як він передає душевні переживання поета?

— Чи відчувається у поезії контраст?

— Як це відображається в мелодії?

— Чи є кульмінація в музиці і поезії? *(Учні, відштовхуючись від кульмінації в поезії, знаходять її в музиці (поступовий рух мелодії вгору з підсиленням звуку).)*

5) Слово вчителя.

Знайшовши асоціацію у третьому фрагменті, ми наблизилися до образного світу композитора А. Кос-Анатольського, тому що саме він створив романс на слова І. Франка «Ой ти, дівчино, з горіха зерня».

6) Виконання вчителем романсу під супровід фортепіано.

11. Розповідь про кохання у житті П. Грабовського.

1) Слово вчителя.

Для Павла Грабовського кохання було і щастям, і нещастям. Так судилося, що поет не зміг прожити все життя із жінкою, що була для нього ідеалом. Але нам залишилися ті теплі, лагідні, іноді мінорні слова-звуки кохання, які ллються чарівною мелодією з поезій циклу «До Н. К. С.».

— Кому Грабовський присвятив збірку «Пролісок», до якої увійшли поезії циклу «До Н. К. С.»? (Надії Костянтинівні Сигиді.)

— Що ви знаєте про цю людину? (Надія Сигида — мужня жінка великої душевної сили і чистоти. Павло Грабовський називав її сестрою, музою. Вона звала його братом. Як у краплі води розкривався багатогранний різнобарвний світ людських стосунків.)

2) Виступ учня.

Навесні 1888 року з московської Бутирки Павла Грабовського з великою групою в'язнів під конвоем відправляють до Східного Сибіру. Тут, серед друзів-однодумців, він зустрічає споріднену душу — людину, яка назавжди залишилась у його палкому серці.

Надія Костянтинівна Сигида була засуджена за влаштування в Таганрозі таємної друкарні, зберігання снарядів на конспіративній квартирі членів партії «Народна воля». Н. Сигида — типовий народовець-

ідеаліст — вирізнялася винятковою чесністю, вірою в силу любові, добра і справедливості, готовністю до самопожертви і подвигу.

Під час заслання на Карі Сигида разом із Грабовським та іншими патріотами протестували проти кривавої розправи жандармських катів над в'язнями Якутії.

У 1889 році сувора доля завдала тяжкого удару П. Грабовському: до нього дійшла звістка про трагедію, що сталася з Надією. У каторжній тюрмі вона сміливо виступила з осудом деспотизму, свавілля самодержавних властей, пожертвувавши собою заради захисту товаришів від бруталного самодура-начальника в'язниці Масюкова. Вона вдарила його по обличчю, а за це отримала 100 різок. Це призвело до трагічної смерті жінки-борця.

Присвячені Н. Сигиді поезії Грабовського відзначаються ніжним душевним ліризмом («Посвята», «До Н. К. С.», «На спогад», «Квітка»). Надія Сигида була втіленням того ідеалу жінки, який змалку і до кінця життя проніс у душі П. Грабовський. Але їх розвели різними шляхами...

П. А. Грабовський помер 12 грудня 1902 року. За його заповітом у труну покладено найдорожчу реліквію — пасмо волосся Надії Сигиди, подароване нею в день їхнього останнього побачення.

3) Представлення вчителем книги М. Строковського «Життя у другому читанні».

Епізод останньої зустрічі П. Грабовського і Н. Сигиди «...Чи це його Надія? Його? Створена мрією? Вона була гірша, але ще дорожча своєю земною простотою. Він бере її руку. Вона дарує альбомчик. Зрізає ножицями пасмо волосся. Вона розстібає пальто, кофту, запускає руку глибоко, витягає хрестик — срібний, на ланцюжку.

— Брат... І одягає хрестик йому на шию. І він знімає свій: батько подарував, коли Павлуша пішов до школи. З тих пір носив як ладанку-пам'ять, не знімаючи.

— Сестра.

Навік минули вільні годи, В далекий край припало йти, І от, під тяжкий час пригоди, Мені сестрою стала ти...

— Пишіть мені, рідний. Так тяжко.

— Для мене — на все життя... Мов ангела, тебе я стрінув

В тюрмі, так доля розлуча: Мене в один край жереб кинув, Тебе до другого труча».

12. Короткий огляд інтимної лірики П. Грабовського.

1) Виразне читання поезій «До Н. К. С.» («Такої певної, святої...», «Зранку в холодну могилу»), «Квітка».

2) Порівняльний аналіз поезій з елементами диспуту.

З а п и т а н н я д л я а н а л і з у

— Якими словами поет звертається до своєї коханої? Визначте художні засоби.

- Які рядки передають ідеальність жінки у змалюванні Грабовського?
- В якій поезії відчуваються мінорні нотки і передається сум поета, а в якій звучить мажор?
- Проведіть паралель між віршами і фрагментами музичних творів.
(Учитель виконує на фортепіано дві теми вальсу «Бетена» В. Джоупліна — мінорну і мажорну.)
- Діти, а який у вас ідеал кохання?

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

1. Слово вчителя.

Сьогодні ми торкнулися до струн душі поетів, для яких основою життя була боротьба. Ми відчули радість і стогін закоханих сердець. Мандруючи музичними стежками поезій І. Франка і П. Грабовського, сповнювалися різними звуками і тонами, відчували біль і радість, мажор і мінор. А допомогла нам у цьому музика.

- Чого, на вашу думку, було більше — радості чи суму?

2. Гра «Мажор — мінор».

(Учні діляться на дві команди — мажорну і мінорну. Учитель зачитує рядки з поезій І. Франка і П. Грабовського.) З а в д а н н я
у ч н я м .

Якщо в рядках відчувається радість (мажор), піднімає руки мажорна команда, а якщо рядки пройняті сумом (мінором), — мінорна.

М а т е р і а л д л я

г р и М а ж о р

«До істини — світла дорога». (П. Грабовський. «Мета».) «Зелені скрізь травиця, цвіт бує по гілках». (П. Грабовський. «Мета».)

«В твоїм світлі, як у раю, з твоїх джерел щастя п'ю». (П. Грабовський. «Мета».)

«Рідна хата, мов та квітка, що скрашає весь квітник». (П. Грабовський. «Рідний краю».)

«Скрізь повіяло весною, все новим життям цвіте». (З елегій П. Грабовського.)

«Гріє сонечко! Усміхається небо ясне». (І. Франко. «Гріє сонечко...».)

М і н о р

«Свій біль, свій жаль, свої пісні у серці задавлю на дні». (І. Франко. «Чого являєшся мені у сні?»)

«Слуха: вітер із-за моря мчить оповідання про нечуте пекло горя, крові та кайдання». (П. Грабовський. «Пісня».)

«Сум, недоля — от і все, мій коханий краю». (П. Грабовський. «Співцеве нарікання».)

«Тільки гірко, як згадаю сумну доленьку твою». (П. Грабовський. «Рідний край».)

«Народе мій, замучений, розбитий». (І. Франко. «Народе мій...».)

3. Заключне слово вчителя.

Сьогодні на уроці ми з вами перегорнули сторінки поезії великих творців українського народу — Івана Франка і Павла Грабовського. Ми поринули в глибину відчуттів й високих поривань поетів. На жаль, так часто звучать в їх творах мінорні ноти, причиною тому — саме життя.

Нехай же в нашому з вами житті буде якнайбільше мажору, світла, тепла, не залишиться місця для «ліричних драм». А в душі буде горіти вогник гармонійної краси.

Симфонія людської душі й природи у новелі

М.Коцюбинського «Іпїгтегго».

Ідея служіння митця народові

10 клас

С. Р. Молочко

- Мета:** допомогти учням зрозуміти глибокий філософський зміст твору; розкрити особливості новели М. Коцюбинського, риси імпресіонізму в його творчості; вчити учнів відчувати музику і кольори у словах, знаходити паралелі в словесних, музичних, живописних образах; розвивати монологічне мовлення учнів, образне мислення, фантазію, вміння відстоювати власну думку; виховувати естетичний смак, любов до краси природи, рідної землі, засвоєння нових знань з нестандартними елементами, портрет М. Коцюбинського, новела М. Коцюбинського «Іп^егтегго», ілюстрації до твору (художник О. Івахненко), схема, музичні інструменти (фортепіано, гітара), таблиця словникових слів, нотні тексти музичних творів, магнітофон.
- Тип уроку:**
- Обладнання:**

ХІД УРОКУ

Він ходив полями і гаями,
Він любив, він жив, горів, творив.

М. Рильський

I. ОГЛОШЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

1. Слово вчителя.

(Звучить на фоні музики.)

Спочинь, душа моя, спочинь, Із
виру вихлюпнись на плеса
Розрайдужся до піднебесся,
Розвіявши собою тінь...

Ці величні слова чернігівський поет Василь Буденний присвятив невмирущому «Іп^егтегго». Вони допоможуть нам налаштувати струни нашої душі на необхідний лад, зазирнути у внутрішній світ великого художника слова М. Коцюбинського, відчутти гармонію і дисгармонію життя, які наповнювали серце письменника.

2. Словникова робота.

Гармонія.

(Учні добирають до цього слова синоніми: ідеальність, співзвуччя, краса.)

Дисгармонія.

(Учитель приставляє до слова «гармонія» префікс «дис», підводячи учнів до сприйняття антонімічності значення слова.)

3. Продовження слова вчителя.

Давайте пройдемося кононівськими полями і спробуємо відчутти те, що пережив ліричний герой новели М. Коцюбинського «Іп^егтегго». Назвемо наш урок так: «Симфонія людської душі й природи у новелі М. Коцюбинського „Іп^егтегго“. Ідея служіння митця народові». Так нехай зіллється в єдності людина, її внутрішній світ і природа у звуках, барвах, думках.

Д о в і д к а . **Симфонія** — співзвуччя.

(Учні записують тему й епіграф у зошити.)

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ I

1. Фронтальна бесіда.

— Відомо, що Коцюбинський був імпресіоністом. А що ви знаєте про імпресіонізм? (Це напрям у мистецтві останньої третини ХІХ — початку ХХ століття. Основне завдання імпресіонізму — ушляхетнення, витончене відтворення особистісних вражень та спостережень, мінливих миттєвих відчуттів та переживань.)

— Де зародився імпресіонізм? (У Франції, спочатку виник як напрям у французькому живописі.)

— Назвіть художників-імпресіоністів. (К. Моне, Е. Дега, О. Ренуар.)

— Що було об'єктом зображення живописців? (Вони обирали якусь мить і зображували її у найсуттєвішому вияві; головною була не сама дійсність, а враження від неї, її вплив на емоційний стан людини.)

— На які види мистецтва поширився імпресіонізм? (Скульптуру, музику, літературу.)

2. Слово вчителя.

У музиці імпресіонізм відчувся у створенні мозаїки різнотональних звуків, що лунали як різні настрої, враження композиторів від реальної мелодії дійсності. Це можна простежити у творчості К. Дебюссі, М. Равеля.

А якщо говорити про літературу, то зовнішній світ передається звуковими і зоровими образами; для таких творів характерними є лаконічні штрихи, неконкретизовані деталі, наявність внутрішніх монологів; враження від навколишнього світу матеріалізуються у почутті, настрої, переживанні.

Але хто б це не був — живописець, музикант, письменник — він сприйматиме світ (явища навколишньої дійсності) крізь призму свого внутрішнього світу, крізь свою душу.

Так створюються враження, що реалізуються у художника в барвах, у композитора — у звуках, у письменника — у думках-словах.

А у М. Коцюбинського злилися воедино слова, звуки, барви і створилася справжня мозаїка-симфонія. І залунала різнобарвними звуками новела «Іп^егтегго».

— Пригадайте основні ознаки новели. (Прозовий твір невеликого розміру, різновид оповідання про якусь незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом; персонажів — 1—2; значна увага приділяється показу не зовнішніх подій, а переживань, настроїв героїв.)

Давайте спробуємо відчутти звучання різнокольорової симфонії серця ліричного героя М. Коцюбинського.

III. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Пояснення змісту назви новели.

Сама назва новели — музична: інтермецо — невелика інструментальна п'єса, яку виконували між діями драматичного чи оперного твору. А для Коцюбинського — це перепочинок втомленого митця.

— Від чого ж втомився письменник (його ліричний герой)?

2. Розповідь учителя з елементами бесіди.

(Учитель зачитує цитати з першої частини новели, що передають втому («Я втомився. Мене втомилі люди...»)).

Це був 1908 рік. Час реакції, нестабільності, коли людина часто опинялася на роздоріжжі цього суперечливого світу. Коцюбинський мав бентежне хворе серце, яке переповнювало людське горе і журба, особисті переживання через кохання. Письменник хотів відпочити, піти подалі від людей, відірватися від «залізної руки міста». І відпочинок він знаходить серед природи. Коцюбинський іде в село Кононівку до друга Є. Чикаленка і серед широких степів, блакитного неба, теплого сонця знаходить своє інтермецо.

«В хвилини розчарувань та розпуки мене раз у раз рятувала моя незвичайна любов до природи», — говорив письменник.

— Чому присвячено твір «Іп^егтегго»? (Кононівським полям.)

— Якими є дійові особи автора? (Вони почасти символічні. Це Людське горе, Ниви у червні, Зозуля...)

— Чому в прозовому творі автор визначає дійових осіб? (Природа, абстрактні поняття — не фон, а те, що діє в душі ліричного героя.)

Усі частини новели зв'язані роздумами і переживаннями ліричного героя, які створюють внутрішній сюжет твору.

3. Робота з текстом новели.

(Учитель починає зачитувати перші слова другої частини новели «І поїзд летів...» Учні дочитують речення) 1) Евристична бесіда.

— Хто відірвав героя від «залізної руки міста»? (Поїзд.)

— Спробуйте розкрити образ «залізної руки міста». (Атмосфера часу, проблеми реального життя...)

— Чи відчув ліричний герой тишу і спокій під час руху? (Ні, «поїзд був сповнений людського гамору...»)

— Коли «залунала» велика тиша? **(Учні зачитують цитати.)**

— Ліричного героя оточували природні звуки (голос зозулі), а чому це — велика тиша? **(Учні доходять висновку про наявність повної бажаної гармонії людини і природи.)**

Але немає впевненості у безлюдді. Давайте зачитаємо рядки, в яких передаються переживання ліричного героя з цього приводу. **(Пошуки і зачитування цитат.)**

2) Словникова робота.

Внутрішній монолог — різновид монологу, в якому передаються внутрішні переживання персонажа замість опису зовнішніх реальних подій, ситуацій, що викликають ці переживання.

4. Творче завдання «Гармонія».

(Учитель пропонує учням прослухати три музичні фрагменти (виконує на фортепіано сам або запрошений на урок учитель музики) (Д. Іос-такович «Вальс-жарт», К. Дебюссі «Романтичний вальс», В. Джоуплін «Бетена-вальс»). Грі передую постановка завдання.)

Завдання для учнів.

Визначте, який музичний фрагмент краще передає втому ліричного героя, змальованого М. Коцюбинським.

(Учні визначають відповідний музичний фрагмент, знаходячи гармонійну асоціацію звуків і думок, доводять власну думку, характеризуючи темп, настрій, рух мелодії, силу звуку музичного твору: настрій ліричного героя знаходить відлуння у другому музичному фрагменті, створеному композитором-імпресіоністом К.Дебюссі. Учні разом з учителем роблять гармонію «імпресіоністичних» звуків і слів.)

5. Продовження роботи з текстом

новели.

Бесіда.

Прийом контрасту: автор переносить ліричного героя із «чорної кімнати» на «зелений двір»: «...Розплющую очі і бачу глибоке небо і віти берези...»

— Як ви думаєте, три крапки — це просто розділовий знак? **(Після заслуховування учнівських відповідей учитель підводить дітей до висновку, що три крапки у Коцюбинського — поетична фігура, яка розкриває складність переживань героя.)**

— Які істотні образи з'являються серед цього величного «кришталевого звуку»? (Три вівчарки.)

(Учні зачитують цитати-характеристики цих образів, визначають їх алегоричність. Учитель дає довідку: Трепов — тодішній міністр внутрішніх справ. Прізвисько «Трепов» — прозорий натяк на реальну постать діяча.)

Але дні минають серед степу... Як контраст світові людей звучить тиха мелодія долини, «налитої зеленим хлібом»...

6. Мелодекламація уривка «Мої дні течуть... Стою і слухаю».

(Музичний супровід — гітара.)

7. Аналіз уривка.

Запитання для аналізу.

— Що ви почули, слухаючи кольорову музику поля?

— Знайдіть зорові і слухові образи.

— Який музичний інструмент «гуде на всі струни»?

— Визначте художньо-виражальні засоби.

Висновок.

Отже, завдяки поєднанню слів, звуків, барв створилася єдина вражаюча картина. її намалював справжній імпресіоніст.

8. Усне малювання.

— Яка картина створилася у вашій уяві? Зверніть увагу, як О. Івахненко розфарбував цю картину.

9. Робота з ілюстрацією О. Івахненка.

З а п и т а н н я д о у ч н і в .

— Які тони переважають на картині? (Світлі.)

— Які звуки чуються? (Ніжні, тихі, спокійні.)

— Чи такого інтермецо прагнув ліричний герой?

М. Коцюбинський умів малювати фарбами. Але якщо художник фіксує один момент дійсності, то майстер слова малює його в русі.

10. Представлення учнівської ілюстрації.

(Один з учнів створив ілюстрацію на дану тему вдома. Він розповідає про власний пошук образних асоціацій. Інші учні висловлюють свої думки-асоціації, які виникають у них при спогляданні цієї картини.)

11. Продовження роботи з текстом новели.

З а п и т а н н я д о у ч н і в .

— Що порушило спокій ліричного героя? Який образ з'являється серед великого світла? Зачитайте відповідний уривок. ^марка.)

— Які два контрастні образи намалював письменник? (Сонце — хмарка.) А який із них посідає вагоміше місце в душі ліричного героя? (Сонце.)

(Учні дають характеристику сонцю, використовуючи рядки з тексту.)

— Де ліричний герой вловлює сонце? Із чого його збирає? («Повлю останній промінь..., збираю з квіток...»)

Михайла Коцюбинського називали великим Сонцепоклонником. «До сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се, що мені вже бракує товариства людей?» — міркує ліричний герой. Він починає усвідомлювати своє справжнє призначення — бути душею з народом.

Але «несе додому спокій», що єднає його з землею...

— Знайдіть рядки, що розкривають цю гармонію.

— Яка земля в місті? («Одягнена в залізо».)

— Який метафоричний образ ліричний герой «будив. свіжими ранками»? (Воду з криниці.)

— Які почуття викликала «сонна вода у криниці»? Прочитуйте відповідні рядки новели, визначте використані автором художні засоби.

— Від чого ще герой набирився енергії? (Від молока.)

— Як це зображено в тексті?

— В якому ще творі представлений цей метафоричний образ? («Тіні забутих предків», де «молоко спокійно спочивало у дерев'яному посуді».)

12. Самостійна робота.

(Учні повинні знайти у восьмій частині новели слова-звуки; визначити художні засоби, використані письменником.)

13. Перевірка самостійної роботи.

14. Робота над кульмінацією твору.

1) Слово вчителя.

Прекрасно протікали дні «іп^егтегго серед безлюддя, тиші і чистоти». Але серце митця повертається до людей: він не може бути самотнім.

— Кого зустрічає ліричний герой на ниві? (Мужика.)

— Що побачив митець крізь нього? **(Учні переказують епізоди новели, поєднуючи з розповіддю за ілюстрацією О. Івахненка до цього епізоду твору.)**

2) Виразне читання за особами.

(Ліричний герой (один учень) читає повторювану анафору «Говори, говори...», учні зачитують рядки, що передають людське горе.)

— Як ви думаєте, чи однаково ліричний герой промовляв слова «говори, говори...»? (Повинен відчуватися певний рух, посилення звуку як поступове заповнення душі реаліями життя.)

15. Слово вчителя.

Екскурс до творчого світу П. Тичини.

Ця «розмовляюча» мелодія дуже співзвучна з рядками П. Тичини «розкажи, розкажи» з поезії «Розкажи, розкажи мені, поле.»

На одному із суботніх вечорів у будинку М. Коцюбинського П. Тичина прочитав цю поезію. Цей твір відкрив Коцюбинському шлях у світ великого поетичного мистецтва.

М. Коцюбинський високо цінував поетичний дар П. Тичини. Можливо, він відчув споріднену душу, яка здатна вловлювати звуки, слова, барви навколишнього світу, що можуть і шепотіти, і говорити, і співати.

І ліричний герой востаннє говорить з нивами, прощається з ними.

(Учні зачитують відповідний уривок.)

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ |

1. Бесіда.

— Чи зарядився ліричний герой енергією від природи?

— До чого вже готова його душа? (Вбирати людське горе, служити народові.)

(Учитель підводить учнів до визначення ідеї твору: митець повинен служити народові.)

— Пригадайте поезію П. А. Грабовського «Я не співець чудовної природи». Чи відчуваєте ви ідейну спорідненість між цим віршем і новелою «Іп^егтегго»? (П. Грабовський «серед ясних, золочених просторів» бачить «люд без житнього шматка», а на фоні небесної блакиті чує «стогін мужика», який лунає і в новелі М. Коцюбинського. Учні пригадують кульмінацію твору.)

Отже, якою б чудовою не була природа, що дарує енергію, душа митця — з рідним народом.

— Діти, а чи сповнилася ваша душа життєдайною енергією? Що ви відчули, слухаючи мелодії природи, спостерігаючи за мінливістю кольорів навколишнього світу?

— Чи важливо для людини жити в гармонії з природою?

2. Заключне слово вчителя.

Багатство кожної людини — це душа. Нехай струни вашої душі завжди бринять щастям, відчувають пульс життя, випромінюють тепло і світло до людей, дарують сонце, перед яким схилився великий Сонцепоклонник М. М. Коцюбинський.

І так говорить Біблія: «Тільки стережися, і дуже пильнуй свою душу, щоб не забув ти тих речей, що бачили очі твої, і щоб вони не повиходили з серця твого по всі дні життя твого, а ти подаси їх до відома синам твоїм та синам твоїх синів». (Старий Заповіт, Повторення Закону, розділ 4, глава 9.)

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ |

1. Виписати із новели М. Коцюбинського «Іп^егтегго» слова-звуки і слова-барви.
2. Визначити художні засоби, використані письменником.

Микола Хвильовий – романтичний революціонер 11 клас

Т. П. Туруга

Мета: дати учням поняття прожиття і трагедію М. Хвильового в умовах складної епохи 20-х років ХХ століття; пояснити значення вислову «романтик революції», «теорія вітаїзм-му», «нова генерація»; сформувати власне ставлення до творчості М. Хвильового; навчати розумінню творів, написаних в стилі імпресіонізму. **Тип уроку:** вивчення нового матеріалу. **Обладнання:** підручник (за редакцією Р. Мовчан), тексти творів М. Хвильового.

ХІД УРОКУ**I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ**

1. Слово вчителя.

На попередніх заняттях було розглянуто питання про відродження української літератури 20-х років ХХ століття в контексті історичних і політичних подій цього періоду. Ім'я Миколи Хвильового в ряду імен таких митців, як Г. Косинка, В. Підмогильний, Ю. Яновський, Є. Плужник привертає особливу увагу, адже він був не тільки письменником — він був романтиком революції.

2. Бесіда.

- Чому М. Хвильовий у передсмертній записці поставив запитання: «За що? За те, що ми були найцирнішими комуністами?»
- Якими творами починає свій шлях у літературу письменник?
- Розкажіть, що ви знаєте про організацію ВАПЛІТЕ?
- Чому належність до ВАПЛІТЕ вважалася серйозним обвинуваченням?
- Що ви можете сказати відносно твору «Про сатану в бочці»?
- Що означають поняття «хуторянсько обмежена» і «провінційна» література?
- Що приваблювало М. Хвильового в європейській літературі?
- Які гасла проголосив М. Хвильовий на захист цивілізованих шляхів розвитку української літератури у своєму памфлеті та статті «Україна чи Малоросія?»
- Який стан душі описаний у новелі «Дорога й ластівка»?
- Чи був у М. Хвильового вибір, чи міг він виїхати за кордон, як зробили багато його співвітчизників, і залишитися там?
- Як ви вважаєте, фатальний постріл у скроню — це трагічний чи героїчний вчинок М. Хвильового?

(Учитель підсумовує, що М. Хвильовий був поетом, романтиком, «безумним мрійником»: «Я — мрійник із висоти свого незрівнянного нахабства плюю на слинявий „скепсис“ нашого скептичного віку» (із «Вступної новели»). Політичні переконання — український комуніст, що ніяк не поєднувалося з більшовизмом, який не допускав націоналізму для реалізації національної ідеї. Це призвело до внутрішньої роздвоєності особистості митця.

Учні записують у зошити поняття, пов'язані з особливостями творчої манери і способів їх передачі у творах М. Хвильового. Наприклад: епоха і людина, мрійник — утопіст, мрія і дійсність — химерна єдність, «розхристана», безсюжетна композиція.)

II. ОГолошення теми, мети та завдань уроку |

Слово вчителя.

(Учитель зазначає, що на уроці будуть розглянуті твори М. Хвильового, в яких показана складна революційна дійсність, котра перетворює героїв на свої жертви. Це новели «Кіт у чоботях», «Мати», «Я (Романтика)».)

Образ жінки у творчості М. Хвильового має особливе значення. Яку ж роль мусить вона виконувати на сцені цього «театру абсурду»? Яку ж місію визначає їй нове суспільство? Чому авторові «Кота у чоботях» сумно й боляче за долю жінки, зокрема «товаришку Жучок»?

Мету оповідання «Мати» автор визначає так: «Основна думка оповідання „Мати“: поділення людей капіталістичного суспільства на класові табори є така ж неминучість, як неминуча загибель світогляду „Старосвітських людей“». Почасті думку автора видно із епіграфа. Микола Хвильовий взяв епіграфом до оповідання прямолінійні слова П. Тичини, які відбивають народну трагедію:

Приїхали до матері та три
сини: Три сини-воляки, да
не 'днакі, Що 'дин за
бідних, Другий за багатих.

Новела «Я (Романтика)» — це спроба розібратися у психології «інсургента» — «главковерха чорного трибуналу комуні», який з ідейних міркувань вбиває власну матір. Усі ці твори позначені імпресіоністичною манерою письма: глибокий психологізм, постійний самоаналіз на межі нервового струсу, проникнення в найпотаємніші куточки людської душі, окремі сцени, контрастні кольори — це засоби, що мусять передати високу напругу психіки героя і ще більшу напругу часу, який творить «нову еру справедливості і щастя».

III. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ І

1. Аналіз текстів творів М. Хвильового.

(Робота у малих групах.)

Учні класу об'єднуються у чотири малих групи: по 4—5 осіб у кожній. Учасники повторюють правила роботи в групах, розподіляють ролі. Учитель пропонує кожній групі розглянути текст конкретного твору: перша група — новела «Кіт у чоботях»; друга група — новела «Наречений»; третя група — оповідання «Мати»; четверта група — новела «Я (Романтика)».

Учні мають ознайомитися з інформацією у підручнику про твір, що буде розглядатися, прочитати його текст (**бажано заздалегідь**), визначити основні сюжетні моменти, розкрити художні засоби творення образу героя і тих умов, у яких він перебуває, знайти в тексті відповідні цитати.

Результатом роботи має бути коротка доповідь, у якій необхідно розповісти про головного героя твору, про значення твору для характеристики певної епохи і тих проблем, які вона висуває; пояснити манеру творення образу в імпресіоністичному стилі; визначити роль автора та його позицію щодо висвітлення проблем твору.

2. Перевірка результатів роботи малих груп.

Доповідачі ознайомлюють із результатами своєї роботи увесь клас. При цьому учасники інших груп уважно слухають їх, разом із доповідачем ознайомлюються з текстами творів, беруть участь в обговоренні образів.

Учитель ставить додаткові запитання, допомагає робити узагальнення й висновки.

IV. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ І

1. Заключна бесіда.

— Чому М. Хвильового називають романтиком революції?

— Як назва новели «Кіт у чоботях» розкриває головну думку твору?

— Чи можна так сказати, що образ матері («Мати») — це символічний образ розп'ятої на хресті України?

— Розвінчує чи утверджує ідеали соціалістичної революції і громадянської війни новела «Я (Романтика)»? Поясніть, як автор досягає в цьому своєї мети.

2. Робота за методом «Мікрофон».

За допомогою методу «Мікрофон» учитель пропонує учням закінчити речення «Він свято вірив у можливість рідкісного шлюбу, у можливість неймовірного єднання... (суверенної держави України і червоного ленінського комунізму)»; «Небагато є у світовій літературі таких творів трагічного звучання, в яких із вражаючою художньою силою були б відтворені драматичне роздвоєння... (реальності та ідеалів, революціонера і людини, сина і чекіста.)».

V. ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ УЧНІВ І

Голодомор як випробування моральних
і духовних якостей українського народу
(за романом В. Барки «Жовтий князь») 11 клас
Т. П. Турута

Мета: опрацювати з учнями роман В. Барки «Жовтий князь»; виробляти вміння і навички аналізувати прозовий твір, виявляти особливості його композиції і художньої мови; досягти розуміння учнями трагедії українського народу – голодомору; сприяти усвідомленню того, що життя людини – найцінніше, сильна й незламна людина – непереможна і непереможена. **Форма уроку:** проблемний семінар.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

I. Слово вчителя.

Давайте почнемо наш сьогоднішній урок із повторення теоретичних понять «прекрасне», «драматичне», «трагічне».

У Василя Барки прекрасне утверджується через трагічне і драматичне.

Прекарасне — це відповідність реального ідеальному. В романі головні герої, сім'я Катранників, є носіями прекрасного. Вони працею і злагодою створили собі добробут. У них є достаток і хліб на столі. Цей добробут формує високі моральні основи, збагачує духовний світ. А тому в родині панує радість і взаємна турбота. Отже, Катранники є живим прикладом реального в ідеальному, вони — ідеал селян. У цьому їх краса.

А в драматичному ідеал утверджується через подолання супротивних обставин.

У прекрасний світ Катранників вривається потворна дійсність, яка руйнує ідеальне. Сім'я переживає трагічні моменти, над нею нависла загроза фізичного винищення. Нещадно руйнуються традиції українського селянина. Гинуть уявлення про красу і добробут.

А чи гине сама традиція, дух? Ні. Вічний дух спротиву, неймовірна сила волі живе і не вмирає в українському характері. Це та риса, яка протиставляється в романі найлютішому ворогові — голоду.

Здавалося б, що домінуючим у романі є трагічне, і драматизм обставин переходить у трагедію. Проте автор роману застерігає нас від страху та відчаю, бо в самій природі боротьба драматичного позитивного з негативним завжди наявна і велич людини, здатної протистояти обставинам, підноситься з гідністю. Герої В. Барки утверджуються у своїх переконаннях, але гинуть, хоча їхня фізична смерть не означає перемоги зла, вона, навпаки, показує неспроможність Жовтого князя запанувати над душами померлих від голоду селян. Вона розкрила ницість і неспроможність такої системи, її приреченість і утвердила тепер чіткий висновок: система Жовтого князя є ворожа селянину. А методи його — зло, яке треба знищити.

Отже, трагічне і драматичне в романі переплітаються і визначають ідейне спрямування твору, формують ідеал — взірець для морального і духовного наслідування, носіями якого є у романі сім'я Мирона Катранника.

II. ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ УРОКУ I

Катранники. їхній ідеал, джерело його формування

1. Слово вчителя.

Ідеал селянина — праця і добробут. Катранники створили собі добробут: у них є земля, хата, діти, віра, в родині панує атмосфера взаємної любові, турботи, висока моральність, яка визначається передусім красою взаємин між дітьми та батьками, старшим і молодшим поколінням.

У селянській родині існували особливі, високі виховні ідеали. Давайте зараз із вами визначимо, які саме.

2. Робота з визначення виховних ідеалів селянської родини.

(Учитель допомагає учням сформулювати відповіді.)

- 1) Селянська трудова сім'я, де панує атмосфера любові, поваги, взаєморозуміння. Працьовитий, рішучий та вольовий батько є головою родини. Мати — зовнішньо і внутрішньо красива, де вона — там тепло і любов. Бабуся у сім'ї — берегиня роду, домівки, що є запорукою життя, миру, тепла, душевної гармонії. Дух людини може вмерти разом зі спустошенням хати.

(Учні наводять приклад із роману про те, що Оленка навіть на небі боїться розлучитися з родичами.)

- 2) Традиційно в українських сім'ях виховувалося доброзичливе ставлення до людей, гостинність, привітність.

(Учні наводять приклад із роману — уривок, де йдеться про те, як ділилися Катранники останнім під час голоду зі своїми односельцями та зовсім незнайомими людьми, відгукувалися на людське горе.)

- 3) Виховний ідеал української сім'ї передбачає релігійні вірування як важливий чинник духовного розвитку особистості. Правила народної моралі діти Катранників сприймають через приклади бабусі та батьків.
- 4) Чільне місце в українській родинній педагогіці займає виховання шанобливого ставлення дітей до своїх батьків. Яскравим прикладом цього в романі є випадок, коли Дарія Олександрівна нагримала на Оленку і мало не вдарила її за низькі оцінки у школі: «Дитя сплотніло, затрусилося плечиками і, ледве не впавши непритомне, відступило в куток. Заридало та так гірко, в болючому плачі, тремтівши дрібною судомою, і хоч тоді кинулися всі втішати, проте було як потеряне і, здається, занедужало. Потім старалося і принесло найкращі оцінки. Раділо за маму, якій неодмінно треба бачити гарні знаки в зошиті». Дарія Олександрівна носила цей зошит із собою до смерті як символ святої любові доньки до матері.
- 5) Для досягнення гармонії в родинних стосунках надзвичайно велике значення має звичай прощати всілякі образи. Ідея всепрощення як суттєва ознака українського родинного виховання була яскравим виявом любові до ближнього. Ця ідея — наскрізна в романі. Головним її носієм є бабуся Харитина Григорівна, а від неї — увесь її рід. Причину людського горя навіть вона вбачає у самих людях і вважає це карою Божою. Вона слухає останню проповідь священика в церкві, і зі словами цієї проповіді збігаються її думки: «Без молитов горділи, що в нас родюча земля. От, відібрана. Без молитов згорділи, що багато хліба було. Віднявся. Бо з пирогами забули скінію духовну. Одумаймося! Сокира при дереві і огонь: пожерти, коли духовного плоду немає!»

3. Продовження слова вчителя з елементами бесіди. О б р а з

М и р о н а К а т р а н н и к а

А дійсність несла закономірну розв'язку у штучно створений світ «комуністичного раю». Бездушність влади особливо позначилася на наївно довірливому селянині. Автор вустами своїх героїв наголошує на тому, що всі, хто був учасником цих подій, причетні до того, що спричинило голод у 1932—1933 роках і повинні спокутувати свій гріх. Він бачить єдину можливість порятунку — в духовному очищенні, в любові один до одного. Ці священні поривання автор втілює в образах Катранників, особливо Андрійка, як шанс для нас — врятувати свої душі від найстрашнішого гріха — братовбивства.

Кращі твори класичної літератури вчать нас, що герої трагедії самі визначають свій вибір у житті.

Герой Василя Барки — Мирон Катранник — «індус», що пішов до колгоспу, зробивши вибір, який зразу поставив його в особливе уразливе становище. Барка випробовує можливості людської особистості, яка опинилася у трагічній ситуації. Його герої, не зважаючи на всі нещастя, що з ними відбуваються, володарюють над подіями, даючи їм іншу розв'язку.

Чому?

Тому що мають міцні духовні традиції, яких все життя своє не зраджували.

(На підтвердження цього учні пригадують сцену «спокушення» Катранника мішком зерна, потім борошном за видачу церковної чаші, місце заховання якої він знав. Наводять рядки з роману: «Катранник... дивився безвиразно... а вмить аж сіпнувся і втопив погляд у живий колір пшениці: ось — хліб, через хвилину можна взяти, тільки скажи, чаша де».)

Муки голоду такі сильні, але совість сильніша. Зради не спокутувати, пляма впаде на дітей — нащо тоді жити? Такий висновок зробив Мирон Катранник і відвернувся від принизливого порятунку.

(Учитель наголошує ще на одному епізоді роману, коли напівживий Мирон Катранник, повертаючись із безрезультатних заробітків додому, щоб померти на рідному порозі, ще раз зустрічається з рудим Отроходіним.)

Катранник лежав знесилений край дороги.

Отроходін хотів його минути, але зупинився і підійшов. Він переконався, що це той самий, хто знає, де чаша. «І тільки одне виринуло з глибини його чуття — в свідомість, як переконання, пройняте відразою: що селянин повинен просити його; так, просити, і в цьому була непохитна певність! ...просити прощення повинен у нього, Отроходіна, навіть стати на коліна. Тоді можна щось зробити в поміч. Інакше — ні! Але Мирон Катранник, упізнавши, хто перед ним, вимовив — без злості, без презирства, тільки з бажанням не бачити,— вимовив, злегка махнувши долонею від себе:

— Іди!»)

Таким чином Мирон Катранник сміливо протиставив злій волі партійця свою волю як вияв нескореної людської гідності та презирства до нищих «отроходіних», що стали зброєю в руках людоджерів.

(Підсумовуючи сказане, учитель залучає учнів до самостійного формулювання висновків. Для цього він ставить кілька запитань.)

— Разом із фізичним відбулося і моральне знищення українського села. Як саме?

(Учні записують у зошити:

- 1) порушуються вікові основи і засади людського співжиття:
- 2) знецінюються елементарні норми буття людини на землі:
- 3) кожен із Катранників зі своєю смертю ніби забирає частину того вічного духу, справжніх морально-етичних цінностей, які споконвіку належали українському народові і без яких життя людське втратило свою первісну сутність.)

— Гине уявлення людей про красу, добробут. А чи сама традиція, дух гинуть?

(Учні продовжують записувати у зошити, самостійно доходячи висновків.)

- 1) Герої В. Барки гинуть фізично, але вони залишаються непереможеними, в них повторюється багрянівське — «неупокорений мертвий залишається непереможеним». Його дух, як свідчить історія, відроджується в наступних поколіннях із новою силою.
- 2) Отже, це не трагедія, а драма, тому що герої вистояли, дух їхній не зламано, а ідеал утвердився через подолання ворожих обставин. Катранники не пішли на компроміс, дійсність їх не спотворила, не зробила підлими.

Учні зачитують кінець повісті від слів «Поспішив хлопець нерівною дорогою...», а учитель робить такий висновок: саме в тому, що живим залишився наймолодший із Катранників, і є головна ідея твору. Бо на нього тепер переходить відповідальність за продовження роду. Автор вкладає в цей образ найкращі риси, які хлопчик успадкував від своїх батьків та бабусі, він також подає нам його як власне сподівання і віру у відродження нації здорової морально і духовно. В. Барка вірить у незнищенність душі, яка вихована на красі, гармонії взаємин людини з природою й іншою людиною, на святості родинних традицій.

4. Робота з опрацювання образу Жовтого князя.

Жовтий князь — носій ідеї знищення і руйнації

Жовтий князь постає в романі в образі ящїра, який виник у віруваннях слов'ян ще у дохристиянський період. Ящїр був богом урожаю у наших далеких предків, і йому в ім'я майбутнього достатку приносили людські жертви. Цей персонаж трапляється в міфології багатьох народів, уособлюючи владу над підземними і підводними стихіями.

У християнстві він позбувся свого первісного дуалізму, став символом зла, звіром — це, звичайно, Сталін та його помічник — місцевий уповноважений товариш Отроходін. У цих образах автор утілює риси, притаманні режиму, владі людоморів. Серед них «партійці і сільрадовці з револьверами в кишенях», «смикуни з партквитками», «круки душоїдні». Такі характеристики дають їм селяни-хлібороби.

Григорій Отроходін є найяскравішим представником панівної системи, носієм зла, що втілюється в символічному образі Жовтого князя.

(Учні характеризують Отроходїна за самостійно складеним планом, зачитуючи підібрані з тексту твору цитати.)

О р і є н т о в н и й п л а н

- 1) «Рудун», «Жовтовид», «ящїр», «жовтар», «тисячник», «Ковач гріха», «окулярник» — імена Отроходїна.
- 2) Портрет.
- 3) Столиця — місце знаходження й «окріплення».
- 4) Несамовита ретельність загладження свого гріха перед партією.
- 5) Мета — просування вгору шляхом набуття досвіду «парткаверз».
- 6) Шлях до влади — вибити намічену жертву з лінії її існування.
- 7) Байдужість до людей, їхнього життя.
- 8) Остання зустріч з умираючим Катранником — доказ поразки Отроходїна.

(Якщо в учнів виникнуть труднощі при складанні плану, можна дати завдання: за поданим планом самостійно підібрати цитати з тексту.)

У романі образ ящїра проходить багато разів: він вгадується у поведінці й образі самого Отроходїна, про його присутність свідчать розповіді діда Прокопа, він спостерігається у містичних явищах, що відбуваються в природі. Важливим для з'ясування головної ідеї, яку несе роман «Жовтий князь», є 28 розділ.

(Учитель ставить перед класом запитання.)

— Яку жертву прийняв ненаситний звір? Як про це сказано у романі?

У 28 розділі як висновок подається широка панорама жнив 1933 року.

«Урожай видався небаченим. Таких важких жнив не було від створення світу і вже не буде: ...важкі колоски схилили стебло, і вітер ледве розгойдував їх».

А жати було нікому. «Зерно обсіпалося. Потім аж до Рїздва достоював, гинучи, той врожай. А хліборобів домучено. Не могли косу в руці вдержати. Хотїли чимось підкрїпитися і багато, багато повзло в лани: спожити стиглих колосків. так і мерли на місці! Скрїзь по нивах повно покїйників, але не видно з сторони; коли ж хто заглянув зблизька, повзучи між ними, робилося моторошно від скритого кладовища».

Ця картина символїчна, бо уособлює трагедїю 1933 року як одну з найстрашнїших жертв, принесених звіру, ім'я якому — кривава тоталїтарна система.

Нагодований звір повзе геть у своє лїгво. І врятована від варварів дорогоцїнна церковна чаша сяє небесною зорею над спустїлим селом, обїцяючи всїм, мертвим і живим, вїчне спасїння.

(Щоб з'ясувати роль художнїх засобів, мови роману у розкритті головного образу — голоду,— учитель проводить бесїду з елементами дискусїї.)

5. Бесїда з елементами дискусїї.

Специфіка мови роману як ключ до розкриття головного образу — голоду

Твір В. Барки специфічний у мовному плані. Пояснюється це насамперед тим, що цей роман створювався поза Україною. Важливим є те, що роман — один із перших творів про голод.

Образ голоду створюється цілою системою мовних засобів і виростає від простого голоду до «голодності», навіть «лютої», далї переростає у «страх», який лякає людей цілодобово, і набуває синонімічного значення — «чума», «государство», «руїна».

— Зачитайте виписані з тексту слова на позначення характеристики голодомору. На вашу думку, для чого автор використовує їх у творі?

(Учні дають відповіді.)

Звертаннями до Біблії пройнятий увесь текст. Автор як глибоко віруюча людина намагається пояснити причину біди через нешанобливе ставлення до віри, братовбивство, руйнування храмів Божих, байдужість один до одного. Тому символічного змісту набувають у романі назви релігійних предметів (чаша, церква, душа).

Люди у романі — «істоти», «півістоти», бо вони, як тіні, безсилі. Це — «мертваки», «живі трупи», життя поділило їх на «своєземців» та «чужоземців», на «своїх» та «гостей», «присланих», «водіїв», «хлібот-русів». Поняття «люди» майже не вживається у книзі.

— Як ви ставитесь до цього? Які почуття викликає у вас така страшна інтерпретація суспільства часів голодомору?

— Який зміст вложив автор у таку дещо символічну назву «Жовтий князь»?

Зверніть увагу, що важливим, ключовим для вираження ідеї роману стає жовтий колір: жовтий князь (голод, звір) — жовтолиций Отроходін, жовтий звір на малюнку Катранника, в місті «жовтий колір приміщення», двері райвиконкому сірчасто-жовті. Отже, жовтий — колір тривоги, колір голоду, колір згасаючої природи, колір казенщини.

Не менш важливою для розуміння назви є, звичайно, Біблія, саме 13-та частина «Откровення Іоанна», де йдеться про кінець світу через морення людей голодом.

У передмові до видання роману зауважується співвіднесеність назви з поняттям «голод». Словосполучення «Жовтий князь» можна пов'язати з нелюдським існуванням, якоюсь тяжкою карою. Слово «князь» у значенні «керівник високого рангу» символізує владу. Тому епітет «жовтий» підкреслює антилюдську сутність держави, де панує антихрист у людській подобі.

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Заключне слово вчителя.

Драма українського народу, спричинена голодом 1932—1933 років...

Традиційно твори, подібні тому, котрий ми сьогодні аналізували, читаються як трагедії: гинуть люди, вимирають села. Але в романі В. Барки закладена інша ідея, що впливає із сюжету і становлення характерів: народ ці трагічні моменти здолав, залишився нескореним, переміг силою свого Духа, силою традиції українського селянства.

Саме це і стало ґрунтом нескореності, бо потяг до краси вічний і все-перемагаючий. Таку думку утворює і сам В. Барка: «Народ витерпів один із найвеличніших іспитів в історії своїй — він подолав супротивника моральними силами.»

**Роман Уласа Самчука «Марія» – розповідь про жінку, яка
втілює визначальні риси**

українського менталітету

11 клас

Т. П. Турута

Мета: дослідити зміст, визначити центральні проблеми в романі, розкрити їх через одвічну боротьбу добра і зла, що точиться яку суспільстві, такі в душах людей; розглянути образ головної героїні, як втілення головних рис українського менталітету, виховувати щирість, доброту, повагу до рідного народу. **Тип уроку:** комбінований. **Форма уроку:** урок-дослідження.

ХІД УРОКУ

I. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ УРОКУ I

Вступне слово вчителя.

Марія — ім'я, що з прийняттям християнства стало традиційним в українській культурі, проте вживання його в літературі й релігійному фольклорі пов'язане з асоціаціями, які викликає у свідомості читача Мати Божа або Діва Марія, котра у східних слов'ян символізує матір, покровительку, заступницю.

В українській літературі образ матері неодноразово пов'язувався з іменем Марія. Не в кожному творі ім'я ставало символом, але сама його наявність, називання якоїсь жінки «Марія» вносило у твір щось святе, величне.

Згадаймо Марію, матір трьох січових стрільців, з однойменної новели В. Стефаніка, або новелу М. Хвильового «Я (Романтика)», де ім'я Марія функціонує потенційно і замінюється постаттю матері, втілюючи риси звичайної жінки. У новелі М. Хвильового Марія — це образ, з яким головний герой поєднує свою матір. Або повість І. Багряного «Огненне коло», де вся трагічна картина безвиході, смерті, апокаліптичності передається через символічний образ Матері Божої, яка з'являється на перехрестях зруйнованих сіл і людських долі.

Отже, в українській літературі образ Марії набирає символічного значення, що підноситься до символу України. Роман Уласа Самчука «Марія» є одним із таких зразків.

II. СПРИЙНЯТТЯ І ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ I

1. Бесіда з проблемними запитаннями.

— Чи правильним є твердження, що роман «Марія» — перший твір про голодомор? (Твір писався у 1932—1933 роках, коли в Україні лютував голод, штучно влаштований з метою винищення селянства, котре було першим носієм української ментальності. Роман має присвяту «Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932—1933». Це перший художній документ про небачений злочин сталінізму проти цілого народу. В СРСР роман було заборонено.

— Чи можна вважати, що проблема голоду в романі головна? (Звичайно, ні. Це розповідь про життя селянки, в якій автор втілює типові риси українського жіноцтва. Марія тяжкою працею і з великою любов'ю до землі, чоловіка і дітей збудувала міцну, по-селянськи заможну сім'ю, і вона б щасливо прожила своє трудове життя, якби не революція, не більшовики, якби не син Максим, котрий пішов до них, якби не голодомор.

Роман складається з трьох книг, остання «Книга про хліб» змальовує голод у колись багатому куркульському селі. Цей образ у романі — своєрідний кульмінаційний момент, що призводить до повного руйнування Маріїного роду як основи хліборобського селянства.)

— Чи виправдовує тема розповіді жанрову своєрідність твору? (Це підтверджує сам автор. У романі розповідається про життя селянки від народження до останнього подиху. За стилем роман «Марія» нагадує стиль життійної літератури, сповненої біблійно-життійним пафосом, який виявляється вже в назвах розділів: «Книга про народження Марії», «Книга днів Марії», «Книга про хліб». Він проглядається в узагальнено-піднесених описах життя Марії як конкретної селянки і жінки-українки взагалі, у міцному поєднанні цього образу з історією української землі, її природою, кліматом, перебігом часу.)

2. Творчо-пошукова робота.

1) Слово вчителя.

Було б неприродним уявляти головний образ як втілення всіх жіночих чеснот, як ідеалізований тип українки. Ні, це звичайна сільська трудівниця, котра однак відбиває тип українського жіночого менталітету.

Колись Олена Теліга у статті «Якими нас прагнуть?» журилась з приводу того, як зображують українок їхні ж земляки-письменники: рабіннями, Анти-Маріями або збідненими міщанками. Якою ж малює свою героїню Улас Самчук? Розглянемо це питання.

2) Виконання тестових завдань «Продовжіть фразу».

- 1) Для неї спів — це особливий стан душі, в якому розкривається ... (її натура, обдарована, природна, емоційна).

- 2) Палкі й щирі її сльози. Але плаче вона не від того, що сирота, а тому що ... (душа вимагає простору, хотілось дуже вчитися, як сини й дочки Мартина).
- 3) Головна її школа й університет — ... (невсипуща праця).
- 4) Маріїна праця — не лише її самовияв, її творчість, а й ... (боротьба за право зватися людиною).
- 5) Молодою припустилася Марія життєвої помилки — ... (вийшла за Гната Кухарчука).
- 6) Марія гнулася перед Корнієм лозою. Купини, лайки, стусани терпіла, бо вона таким чином спокутувала. (невірність, легковажність, бажання багатства).
- 7) Допомогли Марії стати на ноги, принесли їй гідність, заможність і справжню родину — ... (праця і любов).

(У ході роботи учні повинні з'ясувати і записати, що визначальними рисами українського менталітету в образі Марії є чуттєвість, схильність до мистецьких переживань і водночас здатність до дії, волевиявлення, усвідомлення свого місця в житті як селянки, прагнення взаємності в коханні як запоруки сімейного щастя.)

- 3) Продовження слова вчителя.

Продовжимо далі наше дослідження.

— Чи можемо ми стверджувати, що Марія врятувала Корнія, а Гнату дала насагу по-іншому утвердитися в житті? *(Учні наводять приклади із твору, де розповідається про бідного і ледачого Корнія, що лише й мав гармонію та «кльош», і нележку боротьбу Марії, вільної в почуттях і діях, за нове життя, про велику жертвовну любов Гната до Марії, що піднесла його над таким недосконалим світом — він став ченцем, щоб у тяжку хвилину випробувань прийти на допомогу односельцям.)*

У підсумках учні доходять висновку, що українська жінка не просто мати і дружина, це основа духовного життя суспільства.)

3. Робота з текстом твору.

Проблемні запитання

— Яка риса української ментальності проявилася в характері головної героїні в часи приходу до влади більшовиків?

«Книга днів Марії» завершує другий етап життя героїні, пов'язаний зі зростанням і зміцненням сім'ї, працею на землі, яка принесла достаток, злагоду, спокій у душу. Але нова влада забрала землю, знищила споконвічні традиції трударів.

Сцена першого знайомства Марії з новою владою запам'ятовується надовго.

(Учні читають уривок від слів «Дорогою через поле суне довжелезний обоз...» до слів «— Молчи, старая! Это война.»)

Життя Марії закінчується страшно і трагічно. Старий, знесилений голодом Корній жорстоко розправляється із сином-запроданцем. Дочка, онуки гинуть з голоду. Одинокa Марія, яка не може підвестися з ліжка, прощається з Гнатом. Вона помирає без страху і відчаю, дивлячись у темряву вічної ночі.

(Учні зачитують кінець повісті від слів «26258-й день...») — Чому ж не протистояла Марія та її сім'я, а разом з ними все українське селянство більшовицькому злу? (На основі здобутих знань з історії, літератури учні дають відповідь на це запитання. Згадують козацьку Україну, у якій жінки вели господарство, виховували дітей, а коли треба, ставали на захист своєї землі зі зброєю в руках. А в тривалі часи бездержавності українці звикли думати лише про землю, не розуміючи, що вільна праця вільної людини можлива лише у власній державі. Зачитуючи сторінки повісті, учні доходять висновку, що трагедія Марії як Матері, котра втратила своїх дітей, і є результатом низької національної самосвідомості, апокаліптичності, байдужості, адже життя постійно ставить вимогу: свої завоювання треба вміти захищати. Українці, як показує нам Улас Самчук у романі «Марія», вміють створювати блага, але не вміють їх захищати.)

III. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

Творча робота.

Завдання учням.

Прокоментуйте актуальність вислову Г. Костюка: «"Марія" — це не безнадійна розпука, не песимізм. Це трагедія, яка викликає в нас гнів і кличе до рішучої боротьби з тими, хто заподіяв і заподіює кривду мільйонам Марій».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати твір-роздум на тему «Специфіка українського національного характеру» (за творами У. Самчука).

Людина і час (за романом

I. Багряного «Тигролови»

11 клас

Т. П. Турута

Мета: ознайомити учнів із романом I. Багряного «Тигролови»; розкрити образи героїв твору як людей могутньої волі і незламного духу; формувати в учнів активну життєву позицію, бажання думати, фантазувати. **Тип уроку:** урок-конференція. **Обладнання:** для проведення уроку треба відповідно обладнати кабінет: перед партами слід поставити столи, на яких виставити візитні картки підготовлених учнів – учасників конференції. Це можуть бути: Олександр Шугай

(Україна) – письменник, дослідник життя і творчості I. Багряного, Анатолій Лисий (США), який очолює фундацію імені Багряного, Роксолана (Німеччина) – донька письменника, Микола Жулинський (Україна) – академік, літературознавець. До того ж по ходу конференції учасниками її стають самі герої роману «Тигролови».

ХІД УРОКУ

Щасливі завжди мають щастя.

I. Багряний

I. ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ УРОКУ I

1. Вступне слово вчителя.

(Вчитель говорить про мету і завдання цього незвичного уроку-конференції, присвяченого роману I. Багряного «Тигролови».)

2. Виступи учасників конференції.

Ведучий. I. Багряний — це людина, яку можна назвати Лицарем духу, а його роман «Тигролови» — одним із найцікавіших в українській літературі. Твір перекладали німецькою, голландською, англійською мовами. Книга була написана за 14 днів. На закритому літературному конкурсі 1944 року у Львові автор здобув першу премію.

«Тигролови» — це плід болючих спогадів про кількарічне заслання на Далекий Схід. Головний герой Григорій Многогрішний — сильна особистість. Це український інтелігент, бунтар, правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного, що став одним із перших політичних в'язнів і був висланий царем до Сибіру. «За ним пішли чередою безліч інших, більших і менших, відомих і безіменних каторжників. Серед них багато славних, оспіваних до того, а особливо після того, національних героїв цілої низки народів... Брязкаючи кайданами, вони вимощували кістками це гробовище, цю понуру „юдоль розпачу і сліз людських..."»

Учитель. Як ви вважаєте, чи випадково автор дає своєму героєві прізвище Многогрішний? Чи це закономірно?

Учень. *(Наводить історичну довідку про гетьмана.)* Микола Костомаров у своїй книзі «Галерея портретів» розповідає нам, що «... Многогрішний Дем'ян Гнатович — гетьман Лівобережної України (1668—1672), ставши спільником Дорошенка, почав неприязні дії проти Москви. Сам висловив великоруському гінцю Танєєву намір нізащо не віддавати Києва полякам і разом із Дорошенком воювати з Польщею. Перш ніж московський уряд вирішив, як вчинити з доносами на Многогрішного, проти останнього було організовано змову... 13 березня, вночі, змовники схопили Многогрішного і відправили до Москви, де гетьмана було катовано, Дем'ян відкидав звинувачення у зраді, але зізнався, що у п'яному стані говорив «несамовиті промови». Старшини від імені всього малоросійського народу просили стратити колишнього гетьмана і його брата Василя. 28 травня

1672 року засуджених вивели на страту в Москві, однак цар вислав гінця з повідомленням, що він «на прохання своїх дітей замінює смертну кару засланням у Сибір».

Ведучий. Роман «Тигролови» — це ще одна болюча сторінка історії України, її народу, який перетворювався поступово з вільних козаків на цілі армії каторжників. «Прокладали шлях, прокладали нову магістраль, вимощуючи її своєю розпукою, гатили собою прірви, баюри і провалля... А тепер ось стояли як на параді. Полтавці... Чернігівці... Херсонці... Кубанці. Нащадки Многогрішного і нащадки того Авакума вільнодумного. Каторжники». Минуло понад двісті літ. Йшли 30-ті роки ХХ століття. Кати розстрілювали відродження, яке тільки-но почалося, але переконливо заявило про себе. Україна перетворювалася на концтабір, де випробовувалися найвишуканіші методи масових репресій. Відбувається знищення інтелектуальної еліти нації. А далі — геноцид цілого народу. Поряд з такими проблемами І. Багрянний порушує ще одну, найболючішу, це — еміграція за кордон як засіб захисту, як протест проти зла і сваволі, як засіб слугувати своєму народові, а не стати знищеним, нулем. Роман закінчується перемогою Григорія Многогрішного, котрий переходить кордон із метою знову повернутися, але вже не як в'язень, а як людина з великої літери. Так сталося і в житті самого І. Багряного. Він повернувся до нас, і Батьківщина приймає його радо, як свого сина, що тяжко карався, несучи по чужих світах хрест за її долю.

Про символи і алегорії твору розповість у своєму виступі академік, літературознавець Микола Жулинський.

(Виходить підготовлений учень.)

Учень у ролі Миколи Жулинського. Перший розділ свого роману І. Багрянний називає «Дракон». «Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і нетрі, вогненным хвостом замітаючи сліди, летів дракон. Не з китайських казок і не з пагод Тибету — він знявся десь з громохкого центру країни „чудес“, вилетів з чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами...» Автор починає роман символом («дракон»), втілюючи в ньому трагічно-драматичну розв'язку. Це символічна картина паралельного, майже незалежного існування в одній державі двох світів — світу пітьми, пекла і світу плююваного вільного життя. І ці два світи уособлені у символічних образах двох експресів, котрі шалено летять крізь величезні простори — у невідоме, вперед, у чорну сибірську ніч, на край світу. В ці ешелони Іван Багрянний помістив спец-загін ОГПУ—НКВС, себе, свою долю, вивищуючи її до образу-символу непокірної і гордої, волелюбної і сплюндрованої України. Йому єдиному з українських письменників вдалося підібрати найхарактерніший образ для показу життя в режимі через зображення ешелону. «Зdezорієнтовані пасажери відчувають, що щось негаразд, що щось у світі чудне діється, щось з ним коїться. Вдень хочеться спати, а вночі — їсти. В обіді нерви стають мляві, а вночі нападає ентузіазм. Призвичаєні до певного укладу, вони відчувають, що зійшли з рейок. Створився хаос». Усі, хто в ньому перебуває, підвладні йому й мусять терпіти весь шлях і виконувати чітко

закони, диктовані стихійно «життям на колесах». Той, хто більше не витримує, мусить або повільно божеволіти, не противлячись, або стрибнути у безвість на всій швидкості без надії залишитися живим.

Саме другий вибір робить головний герой роману Григорій Многогрішний. Він утікає від смерті, усвідомивши для себе головне: ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи.

Поїзди у Багряного перетворюються на багатозначні символи. Це і народ з підтятим корінням, якого доля несе у безвість, і узагальнення божевільної системи, яка розчахнула суспільство на класово ворожі сили, і те психологічне середовище, в якому людина або божеволіє, або шукає вихід втікаючи, щоб стати «гордим соколом», «безумним сміливцем», щоб довести, що утримувати волелюбність і нескореність духу неможливо.

(Після цього виступу із протилежного кінця класу піднімається учень, одягнений у форму майора НКВС, проходить до трибуни.)

Учень у ролі Медвіна. Упізнаєте мене? Так, я начальник етапу Медвін. Мене вчили пильнувати, полювати людей, залякувати, катувати і принижувати непокірних. У моїй практиці траплялося небагато сміливців, але був один, який примусив мене задуматися, що знищити всіх неможливо. Він утік з ешелону, випав у безвість. Я, Медвін, назвав його подумки молодим тигром з України і вперше відчув страх.

Минуло два роки. Я отримав нове призначення і високу посаду. У розкошах «Тихоокеанського експресу номер один» прямував на нове місце призначення. Ніколи не сподівався, що доля мене зведе з ним ще раз. Я вважав його мертвим. Що я з ним робив! Мені уже не зізнання його потрібні були, я добивався, щоб він заскавчав і почав благодати мене, як то роблять всі... Авжеж! Дивиться виряченими очима — і тільки. Як каменяка. Це в моєму житті виняткова епопея — слідство над цим зоологічним націоналістом, над тим дияволом в образі людини.

Брр... Тії очі з кривавими росинками на віях, вони стоятимуть переді мною вічно... Після зустрічі з ним у мене відбувся психічний струс: я п'ю вино, але раптом воно здається кров'ю, у чарці бачу очі зі сльозами. Диявол, диявол... Я його знайду (б'є кулаком по столу) і знищу, ще нікому не вдалося втекти від майора Медвіна.

Учень у ролі Многогрішного (*говорить з протилежного кінця класу*). Ти ніколи мене не знищиш, Медвін, бо я дух, який живе в кожній вільній людині, бо я — народ, якого чим нижче гнеш, тим у нього більше спротиву. Ти думав, відбиваючи мені печінки, ламаючи кості, розчавлюючи мою молодість у катівнях два роки, що видряпаєш з грудей серце? Мріяв у божевільні упокорити мене, примусити забути, хто я, вирвати з розумом любов до батьківщини? Але я втік із божевільні. І тоді, Медвін, я поклявся іменем матері моєї відірвати тобі голову. Ти думав, що присудивши мені 25 років каторги за те, що я любив свій нещасний край, ти похоронив мене? Ти був переконаний, що стрибок з ешелону — смерть, але помилився. Ти думав, тайга — це нетрі, де панує світ хижих звірів, і випадково врятований там неминує загине, але і тут ти прорахувався. Я знайшов у тайзі земляків, друзів і навіть кохання. Згодься, Медвін, що я переміг, не визнавши себе нулем в історії, не озвірів, не перейнявся озлобленням і ненавистю до людей, як ти, а зберіг людяність, доброту, здатність співчувати і вірити, що людина може і повинна кинути виклик цілій системі, яку ти представляєш, і вистояти. Я, Медвін, твоя заплямована людська совість, яка не дасть тобі спокою до скону. Запам'ятай, ми неминує зустрінемося з тобою в тайзі, і я вб'ю тебе, як зло, яке ти породжуєш. Отам я тобі буду й рев, отоді я тобі й трибунал! Я присуд виконаю сам і розпишуся на снігу в цьому. А за що я тебе судитиму, ти, пес, знаєш сам.

(Так, після протиставлення Медвіна і Многогрішного, осмислення їх образів у контексті національної історії, в учнів формується своє ставлення як до героїв роману, так і до історичних подій. У них народжується почуття поваги до минулого нашого народу й усвідомлення свого «я» через образи. Цю мету уроку досягаємо і завдяки наступним виступам.)

Ведучий. Те, що Григорій уже почав забувати, знов навалилося на нього всім тягарем, коли він опинився у Хабаровську і побачив набитий співвітчизниками поїзд — світ на колесах, цілу трагедію свого народу.

Разом із названим братом Грицьком вони штурмом вдерлися в поїзд «номер 97» — «Владивосток — Москва» — напівреальний, напівфан-тастичний, жартома

названий експресом, «которий возіт дрова і лес». «Довжелезний — вагонів на 50. Половина вагонів „товарових“, а половина поштових — всі ж вони несуть функцію пасажирських. Ніяких „дров“ він не возив. Вся та валка вагонів була натоптана „пасажиром“ до отказу, так, що людські руки і голови, навіть ноги випиналися з вагонів і тамбурів. Темний і неосвітлений „експрес“ той гомонів і гудів, як вулик,— зойкав, співав, кашляв простуджено, матюкався віртуозно й розпачливо, лементував дитячим плачем...

Експрес... Не експрес, а ціла республіка на колесах».

На одній із зупинок назустріч цьому «експресу» підкотився ще один ешелон, крізь заготовані вікна якого дивилися бліді обличчя, поприлипавши до ґрат... то був етап. І з другого боку стояв такий самий етап, лише в другий бік.

Оцих три поїзди знову відкрили перед Григорієм цілу картину трагічної долі його народу, його країни, його власної маленької, та не менш трагічної долі у цьому жахливому світі.

«Хтось з'їхав з глузду в цій країні. З одного кінця землі гнав етапи в другий, а їм назустріч гнав такі ж етапи. І нема їм кінця-краю. А межі ними котив цей плач на колесах, цей неетапний етап, цей найдемократичніший „експрес“, ні,— цей ковчег горя, проклять і сліз материнських».

Учитель. Письменник створює психологічно складний і духовно багатий характер головного героя, в якому поєднуються ненависть і любов, тонке відчуття краси і непримиренне ставлення до всього, що породжує зло. Тому Григорій поряд з основною проблемою свого життя — не залишитися нулем в історії — ставить ще одну — знищити Медвина, щоб такі, як він, не розмножувалися, як пошесть, не отруювали своїм існуванням світ. Бо рано чи пізно всяке безглуздя, всякі злочини будуть оцінені справедливо, бо немає зла, яке не було б покаране. Суд, що його Григорій здійснює над Медвином, є кульмінаційним моментом роману. Підсвідомо головний герой постійно прагнув його здійснити. Це бажання рятувало його в найскрутніші хвилини життя: і коли був у тюрмі, і коли втік з ешелону, і коли долав дикі хащі без надії вижити, і навіть тоді, коли став тигроловом. Мета знищити Медвина як зло стала сенсом його життя.

Тому ми не можемо розцінювати перемогу Многогрішного як помсту. Це — виконання обов'язку, яким керується у своєму житті головний герой роману «Тигролови». Він, як молодий ізюбр, що, забувши про всяку обережність, мчить, ламаючи хащі, назустріч поклику. «Не від азарту, ні,— від почуття в тім реві сили стихії, мужності...», що його пристрасть та ревності доводять до самозабуття, до божевілля».

Ведучий. Другу сторінку трагічної долі українців відкриває рід Сірків, до яких після втечі потрапляє Григорій.

Учитель. Щоб розмова наша була змістовнішою і ви глибше збагнули долю Сірків, пригадаймо сторінки роману, де розповідається про тигроловів. Це дасть можливість передати зміст життя поколінь у часових вимірах, глибше осмислити долю героїв у взаємозв'язку часів.

Ведучий (продовжує). Із розповідей Сірчихи і старого Сірка стає відомо, що приїхали вони освоювати невідомий для них край у 1887 році з Полтавщини. Але про це краще розповість сама Сірчиха.

(Виходить учениця в українському національному одязі.)

Учениця у ролі Сірчихи. У сміливих завжди щастя є! От хоч би й ми. Приїхали сюди... Боже! Яка страшна і дика пуца була! І нудьга смертельна. І лихо скрізь навколо, і злидні, і смерть. Чужа чужина. А бач, оббулися. І дивись — зажили ж як потім! І пуці здолали, і край скорили, ще й залюдніли. І звикли, полюбили.

Спочатку ми поселилися в селі, тепер це містечко Києвом зветься. Хати білили, як на Україні. З нас тут за це сміялися, що от, мовляв, скільки лісу, а «хохли» з глини ліплять та білять. Колись, до революції, здорово жили тут наші люди. Довго борюкалися зі злиднями, але ж потім і жили добре. Тут край працю любить та й винагороджує її щедро. А народ наш робочий. То й ми жили колись! А сім'я у нашого діда була велика... Понад 50 чоловік сімейка! Синів сім мав, женив, не відділяв. Дочок заміж віддавав — на сторону не відпускав, зятів у прийми брав. Двір у нього був не двір, «економія». Сірків куток — то ціле село. Весело жилося. Трудилися щиро, то й мали. Хліб сіяли, промишляли звірину,

ходили з хурами в Манчжурію і в Китай, копали золото, ловили рибу, звіра живцем «пантували». Ми хліба сірого не їли. Жили ми тут ліпше, ніж вдома. Це була наша друга Україна, але щасливіша. І назви тут люди подавали свої, сумуючи за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка... По всій Уссурі і по всьому Амуру, як вдома... Жили! Ну, а потім пішло все шкереберть... Нові часи, нові порядки. Перевелися люди, і звелось життя ні на що... вже немає Сіркової держави, гай-гай... А ми плюнули на все те, та й перебралися сюди, щоб і не бачити, і не чути, та щоб по своєму таки віку доживати.

В е д у ч и й . Починаючи з XIX століття, мандрують світом українці у пошуках долі. І не дивно, що наша діаспора найчисельніша. Створений у романі світ тайги, нетрів і є символічним світом еміграції, де в образі сім'ї Сірків показані українці, які в несприятливих умовах сибірської тайги виживають, свято зберігаючи свої звичаї, мову, традиції. Вони жили з того, що живцем ловили тигрів і возили до Хабаровська, де здавали на базу за гроші або міняли на крам. Це був небезпечний промисел, але, щоб вижити, люди йшли на будь-який ризик. Під час одного такого полювання загинув старший син Сірка Микола. Але вони не зупинилися, бо цими людьми керував принцип: в умовах, де на тебе всюди однаково чигає смерть, виходь на неї перший. Ловити тигрів не кожний зважувався, крім Сірків та ще однієї сім'ї.

Хто ж він, цей легендарний Сірко, про якого знали майже всі в окрузі?

У ч е н ь у р о л і С і р к а . Походжу я зі старого козацького роду. Жили мої батьки на Полтавщині біля Переяслава. А діди-прадіди «в Запоріжжі козакували, на Крим і Туреччину ходили, в „ночвах" море перепливали та страху всім наганяли, та ще й на галерах не раз бували і звідтіля утікали... Не раз покидали рідну землю, мандруючи по світах у пошуках кращої долі. Були в Босфорі, і в Царгороді, коло Індії їх дощі обливали-мочили, біля Цейлону вітри пекли. У Бомбеї вони воду пили, в Сингапурі сльози лили... Китай обминали — на голому чердаку купою лежали, пальці гризли і сльозами запивали... Та віри в щастя своє щербате і в силу свою двожильну не втрачали». Так на цю дику землю і потрапили. Багато люду тут померло, аж поки не позвикали. А позвикали — то й зажили! Ого! Ще і як зажили! Потрапивши сюди в первісну державу, «стали хижим і гордим завойовником цієї ще незагнужданої стихії. Життя геть випекло... сентиментальні риси і вайлувату, ліниву млявість, насталивши, вигартувавши в безперервним змаганні за своє існування». Я маю сина й дочку, вчу їх однаково суворо. Бо за українським звичаєм жінка поряд із чоловіком і господарювала, і вправно володіла зброєю. Моя хата завжди відкрита, як колись козацька бурдюга, для гарної людини. Коли напівживого Григорія принесли ми додому, моя хата (за нашим законом) стала його хатою. Навіть якби він не був християнська душа, то й тоді цей закон на його стороні.

Життя навчило мене бути мудрим і щиросердним. Втративши старшого сина, я безмежно зрадив Григорієві, назвав його сином, подарував коня, гвинтівку. Бо хто, як не батько, навчить сина виживати за будь-яких умов, залишаючись при цьому людиною.

В е д у ч и й . Успадкувавши від батька найкращі риси, а потім ще загартувавши їх у диких і жорстоких умовах сибірської тайги, Сірко не втратив природної делікатності, яка притаманна характеру нашого народу. Тому не розпитував він Григорія ні про що, здогадуючись, яка доля могла занести хлопця в такі нетрі. Він уперто боровся за життя Григорія. Як потім сказала Наталка, що ніякі б лікарі не врятували, якби не батькові ліки. Знався й на цьому ремеслі старий Сірко, бо в жорстоких умовах треба самому вміти себе рятувати і від хвороб, і від ран, і від всіх напастей, які щедро посилала їм доля.

У таких батьків поганими діти не будуть. Послухаємо Гриця — меншого Сіркового сина.

У ч е н ь у р о л і Г р и ц я . Мене називають «ведмедем», бо я на батька схожий — кремезний, броватий, крутої вдачі. Я став тигроловом, бо пройшов суворо батьківську школу. Він для мене не тільки тато, а най-вимогливіший учитель, наставник, порадник і друг. Засвоїв я від нього науку побратимства. Згодилася вона мені і тоді, коли Григорія рятував від укусу отруйної гадюки, і коли на кішку ходили, і в Хабаровську... Вчив мене батько ходити «по грані між звичайним і небезпечним». Лаштуючись у далеку дорогу, на промисел, ми суворо виконували батькові накази: чистили зброю, набивали патронами набійниці, влаштовували стрілецькі змагання — стріляли на віддаль і в рухомі цілі. Здається на перший погляд, що то так ми

бавилися знічев'я. Ні, ми відбували муштру перед тим, як вирушити в тайгу на сувору і тяжку роботу. Коли на марші не було небезпеки, батько йшов позаду, а коли навпаки — очолював колону. Він навіть зумів собак із цуценятами вимуштрувати на тигрятників, бо без них на тигрів нічого ходити. Щоб панти не пропали, треба їх зробити твердими. Раніше їх заварювали по-китайському. Але батько винайшов свій спосіб у природних умовах, в печі. При цьому священнодійстві ми обов'язково були присутні, уважно спостерігали, а батько нас повчав.

Може, і не стали б ми тигроловами, але батько навчав нас бути дружними, стояти сміливо один за одного, як свій за свого. Тому ми й ходили лише рідні, чужих не брали, бо чужий не підставить голови. Григорія взяли, бо він мав багато нагод довести старому Сірку свою відданість найліпше, та й не кожен піде на ведмедя з ножом, рятуючи невідому людину.

Учитель. А як ставиться Григорій Многогрішний до Сірків? Що змусило його повернутися?

Учень. Сам Григорій розповідає Наталці під час прощання: «вистрибнув на ходу з скаженого поїзда,— стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І мав щастя... Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати...»

Настав той момент у житті Григорія, коли він мусив тікати. І вже тепер йому залишиться одна дорога — за кордон. «Ні. Йому несила піти так геть. Він мусить піти, глянути, побачити. Востаннє ж. Побачити батька, побачити матір. Це, може, єдині рідні на цьому світі. Попрощатись. Стати навколішки, і хай благословлять в далеку путь — у темне, страшне невідоме. Може, і в смерть.

Три дні ішов він снігами і боровся сам із собою. І не міг перемогти бажання піти, глянути. Він мусив».

Сім'я Сірків для нього стала рідною, а старий Сірко — більш ніж батьком. Він тепер був найсуворішим суддею, від рішення якого залежала подальша Григорієва доля. «Як Григорій увійшов, він встав назустріч і стояв так. Григорій звівся, допитливо дивлячись старому в очі. А старий заховав їх під волохаті брови, і вони так посміхалися самі собі під бровами нахмуреними. Стояли так один проти одного. Стяли так, як той Тарас Бульба з Андрієм, тільки це не Андрій — це Григорій, і голова в нього не схилена погноблено, а гордо піднесена, лише блідий, але напропале затятий. Старий покрутив головою загадково. Либонь задоволено...»

Ведучий. У розділі «Падь голуба» автор знайомить читачів із легендою про водоспад, який мав дивну назву — Дівчина. Уперше, коли Григорій його побачив, він здався йому «грайливим і сердитим, буйним і лагідним, ніжним і звабливим у своїй дикій красі». Збуджені цим видовищем почуття переросли в конкретний образ — образ дівчини Наталки. І чим більше вдивлявся у бурхливе плесо під водоспадом або спостерігав, як стрімголов із триметрової височини падала прозора стіна води, тим яскравіше вимальовувався перед ним образ Сіркової доньки. Пригадалась їхня перша зустріч, коли Григорій, рятуючи від смерті юнака, потрапив у родину тигроловів. Як потім з'ясувалося, цим юнаком була Наталка. «Яка вона хороша! Такої він, далєбі, ще не бачив. Якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Гнучка, як пантера, і така ж метка, мабуть, а строга, як царівна».

Учениця у ролі Роксолани (продовжує розповідь про Наталку). Народившись і вирісши в уссурійській тайзі, ця дівчина знала свій родовід, свято зберігала пам'ять про дідів і прадідів, могла розповісти про кожного з тих, хто був зображений на фотографіях, що прикрашали Сіркову світлицю. Перекривляла уїдливо та зневажала тих, що звали її рід «хох-лами». Зате прізвище вимовляла гордо: «Сірківна. Мій батько — Сірко, і дід — теж Сірко, і прадід. Всі Сірки. І тут уже розвелось до лиха...»

Виховував її змалку старший брат Микола, міцний і красивий, який удався у покійного діда: підкову розгинав руками граючись. Привітний був і безжурний, як і Наталка. Від нього вона навчилася всього, а особливо сміливості. «Ніч-північ чи мороз лютий, чи злива страхотна — байдуже. Звели їй до відьми в зуби полізти — і полізе». Із перших хвилин знайомства Григорій відчув у Наталці людину його крові — сувору, гартовану і гонористу. «Це-бо було горде створіння. Як той дикий кінь, що ладен забити насмерть того, хто посміє дотронутися до нього рукою». Якщо вона відчувала зверхність у ставленні до себе, то ввічливо вибачалася, бо «чемність для неї така ж вроджена риса, як і краса». Жорстокий світ нетрів загартував дівчину, вона нарівні з батьком і братом орудувала, але не уподібнилася в усьому до чоловіка. Вона зберегла

чисто жіночі риси, які не давали Григорієві спокою, а все більше і більше дивуючи, чарували його. Він уявляв її в іншому світі лабораторій, наукових кабінетів, на заводі. Був упевнений, що вона і той невідомий для неї світ підкорила б своїм здивуванням. Хотів замчати її в небо, за хмари... Що б вона не робила: чи сіяла квіти, чи ловила тигра, чи стріляла з рушниць, чи «лучила» рибу — все виконувала вправно, повна невимовного захисту. «Гнучка, як вуж, граційна, як мавка, вона таїла в собі дивну силу, ця дівчина». Перебуваючи поряд із нею Григорій відчував щастя, він жив, у нього «кипіла і вирувала кров від самого звучання її голосу». Він знав, що не має права на цю дівчину, але кохав її, боровся з собою, мучився, а вона, здається, навіть не помічала того, що з ним діється. Уявляв себе вепром, що сховався у хащах від мисливців. Тому бажав і боявся взаємного почуття. У такому становищі він не міг ризикувати життям дорогої для нього людини. Але і піти геть не вистачало сил, та і не хотів. У ній таїлася краса в нерозгаданій таємниці, що причаровувала до себе назавжди того, хто намагався її розгадати.

Нетрі зробили Наталку обережною і рішучою, тому почуттями своїми вона не легковажить, а вивіряє їх, змагаючись довгі місяці з собою. Уникає зустрічі з Григорієм на самоті, жартома відповідає на його запитання, сердиться на прояви ніжності до неї, навіть кепкує, не підпускаючи близько до себе, але завжди вона поряд із ним, щоб у хвилину небезпеки прийти на допомогу. Вона здатна на самопожертву заради коханого, тому перший раз прощається з ним навіки, даючи йому можливість вирішувати свою долю самому. Глибоко в душі вона вірила, що Григорій не може піти назавжди, не сказавши їй про свої почуття. І тільки те, що він повернувся до Сірків, щоб попрощатися з ними перед далекою дорогою в невідоме, стало переконливим доказом його кохання до Наталки. Тоді вона мовчки взяла його за руку і з безповоротною рішучістю попросила батька благословити їх. «Шлях їм прослався вперед, в невідоме. Десь навколо світу. Приготовані на всі труднощі, на жорстоку боротьбу й на втрати, вони спалили всі кораблі за собою та й вірили у свою зорю, що присвічувала їм шлях,— шлях у життя. Шлях туди — десь на ту далеку, для одного з них зовсім незнану, сонячну Україну. А чи в героїчну битву і смерть за тую незнану, за ту омріяну Україну».

Учитель. У романі образи об'єднані однією ідеєю, взаємопов'язані і розвиваються, доповнюючи один одного. І не випадково в кінці твору автор зводить усіх героїв у хаті Сірка. Це одне плем'я, яке вбачає свою силу в єдиному роду. Тому головна тема роману — тема непокороної людини — переконливо втілюється в образах старого Сірка, Наталки, Григорія Многогрішного з однаковою силою. Це цілісні натури, які відчують повну єдність з нацією, її культурою й історією, але душею і вчинками противляться тому, що давно стало злого долею народу, а значить, претендує на володарювання над їхньою особистою долею. Образи Григорія Многогрішного, старого Сірка, Наталки, Гриця вчать читача не покладатися на чийсь залізну волю, підкоряючись їй і покійно виконуючи її приписи. Навпаки, їхні образи вчать нас великій і мужній любові. Роман «Тигролови» і його герої, говорячи словами Олени Теліги, виховують «сильних і твердих людей української нації».

Ведучий. Щодо стилю роману Івана Багряного «Тигролови», то тут ми виділяємо яскраво відчутний у творі фольклорно-епічний елемент, зокрема, відзначаємо роль пісні, описів народних звичаїв і свят як засобів розкриття української ментальності.

Учень у ролі Олександра Шугая. Використаний у романі І. Багряного фольклорно-епічний елемент надає творові народного колориту. Мова героїв насичена прислів'ями: «Бог не без милості, козак не без щастя», «Глитнули, ніби чапля жабу», «Козакові — козацьке діло»; порівняннями: «Вела партію, як прошву золоту шила»; приповідками: «Бий тебе коза хвостом», «Щастя як трясця, як нападе, не скоро покине».

Особливу роль відіграє у творі пісня. Вона є вищим уособленням духу, відбиває національний характер героїв. Хоч Наталка і Грицько, співаючи, не завжди розуміли зміст пісень, але хороший, сильний голос із притаманним лише українцям виводінням вирізняв їх з багатонаціонального різноголосся Далекого Сходу.

Описи народних звичаїв і свят доповнюють фольклорно-епічну канву роману. Пригадаємо опис хати Сірків: «У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем... На стіні рясно карток — дівчата у вишиваних сорочках, у намисті, парубки у шапках і киреях». Особливо докладно описано в романі святкування Різдва. «Сірки святкували його, як з діда-

прадіда, весело: з кутею на Свят-вечір і з усім тим зворушливим і романтичним ритуалом... З віншуванням, з колядками». Сам старий Сірко складав віншування, сам його виголошував, додаючи добрий народний гумор про те, як Бог покарав Ірода за те, що він маленьких дітей повбивав. А ввечері Наталка з Грицем колядували. Вони одягали найкраще своє вбрання. Особливо виділялась Наталка, бо на її шиї красувалося намисто й дукачі, а волосся було перетяте стрічками. Вона в цьому вбранні нагадувала багату козачку часів Хмельницького.

Отже, мова, одяг, пісні, мораль, спосіб мислення і вчинки Сірків свідчать про те, що в 30-ті роки українці Зеленого Кліну ще зберігали свою ментальність, власне обличчя навіть в умовах Сибіру, куди їх заганяли злидні та безземелля.

II. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ I

1. Слово вчителя з елементами бесіди.

У підсумку доходимо висновку про те, як логіка розвитку характерів, сюжету виражає ідею твору, заявлену в його назві. Який символічний зміст вкладено в неї?

(У бесіді учні доводять, що тигролови — це мужні люди, які долають тигрів, як українці, котрих не здолав найхижіший звір XX століття — сталінізм, і які підкорили собі історичний час, піднялися над ним.)

2. Контрольна бесіда для закріплення матеріалу уроку.

— Які проблеми національного буття порушує і розв'язує І. Багряний?

— Зіставте окремі місця роману і з'ясуйте на їх основі природу менталітету українців та джерела його формування.

— Як ви прочитаете або чим ви пояснюєте відкритість розв'язки сюжету в перспективу? Як вона обумовлюється процесом становлення характерів, насамперед Григорія і Наталки?

— Чи сподобалася вам форма нашого сьогоднішнього уроку? Чи хотіли би ви провести подібну конференцію при вивченні творчості інших письменників і яких саме?

ЛІТЕРАТУРА

- Довідник учителя української мови та літератури в запитаннях і відповідях. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006.
- Рідна мова. 5—11 класи. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. — (Серія «Відкритий урок»).
- Українська література. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008. — (Серія «Відкритий урок»).
- Тюріна Т. М.** Тиждень української мови та літератури у школі. 5—12 класи. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008. — (Серія «Бібліотека творчого вчителя»).
- Жовтобрюх В. Ф.** Українська мова. Встав букву. Постав розділові знаки. 5—8 класи. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007, 2008. — (Серія «Тренажер»).
- Шабельник Т. М.** Українська мова. Добери слово. 5—8 класи. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007, 2008. — (Серія «Тренажер»). **Жовтобрюх В. Ф.** Українська мова. 5—8 класи. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007, 2008. — (Серія «Експрес-контроль»). Українська мова. 5—6 класи. Розвиток ситуативного мовлення: Навчальний посібник/ Н. Ф. Баландіна, О. В. Алманова, А. П. Безноса, О. В. Волошко, В. І. Омеляненко/ Під ред. Н. Ф. Баланді-ної. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. — (Серія «Сучасна школа»).
- Жовтобрюх В. Ф.** Українська мова. 5—11 класи: Комплексні залікові зошити для шкіл з російською мовою навчання. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008.
- Жовтобрюх В. Ф.** Рідна мова. 5—11 класи: Комплексні залікові зошити для шкіл з українською мовою навчання. — Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008.

ЗМІСТ

ЩО МУСИТЬ ЗНАТИ ВЧИТЕЛЬ ПРО ФАХОВУ АТЕСТАЦІЮ?

Положення про атестацію	
Заохочувальні відзнаки Міністерства освіти і науки України .	
Шкільна документація	
Обладнання шкільних кабінетів	
Заходи Міністерства освіти і науки України з метою подолання бюрократизму в освіті	
Вимоги до оформлення письмових учнівських робіт з мови та літератури	
Оформлення предметної сторінки у журналі.....	

ЗРАЗКИ ПЛАНІВ-КОНСПЕКТІВ УРОКІВ

Українська мова

5 клас

Ознайомлення з найбільш уживаними вставними словами	
Розділові знаки при вставних словах	
Правила вживання апострофа. Вимова слів з апострофом Групи слів за значенням. Синоніми.	
Ознайомлення зі словником синонімів.....	

6 класе

Поняття про фразеологізм.	
Джерела походження фразеологізмів.....	
Відмінювання іменників.	
Кличний відмінок в українській мові	
Найчастіше вживані суфікси іменників.	
Суфікси на позначення пестливості та неповноти ознаки .	

7 клас

Дієприкметник як особлива форма дієслова.	
Дієприкметниковий зворот	
Уживання и та ни у прислівниках	
Правопис прислівників	

8 клас

Головні та другорядні члени речення (повторення).....	
Повні і неповні речення	
Узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами.	
Двокрапка і тире	

9 клас

Частини мови, їх смислові, морфологічні та синтаксичні ознаки	
Складнопідрядні речення з кількома підрядними, розділові знаки при них	
Безсполучникове складне речення. Смислові відношення, інтонація, розділові знаки у безсполучниковому складному реченні	

10 клас

Творчий переказ тексту публіцистичного стилю	
Стилістичні засоби словотвору	
Складні випадки правопису різних частин мови	

11 клас

Основні пунктограми у простому реченні	
Пунктуація при прямій мові і діалозі	

Українська література

5 клас

На урок приходять казка	
Подорож у країну літературних казок	
О. Олесь «Княжа Україна».....	

6 клас

Веснянки	
«Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття»	
В. Винниченко. «Федько-халамидник»	

7 клас

Нев'януча душа української пісні.....	
---------------------------------------	--

Підсумковий урок за темою «Життя і творчість Т. Г. Шевченка»	
Сприйняття Михайликом навколишнього світу крізь призму особливостей мислення і світорозуміння підлітків. Ранній вияв творчих задатків. Багатство й поетичність мови повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять»	
8 клас	
Народній пісні — жити!.....	
Похід князя Ігоря Святославича на половців у 1185 р. (уривки з літопису). Розповідь про боротьбу слов'ян з кочовиками. Патріотизм літописного казання.....	
Гомери України	
9 клас	
Григорій Сковорода — видатний український письменник і філософ, перший український байкар. Збірка «Байки харківські».....	
Душі, відкриті добру і чистоті (за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка»)	
Українська література середини ХІХ століття. Провідні жанри. Основні теми	
10 клас	
Іван Карпенко-Карий. П'єса «Хазяїн» — соціально-сатирична комедія нового типу, гостра сатира на визискувачів, експлуататорів, міщан. Особливості образу Пузиря-мільйонера. Звуки радості й суму в поезіях І. Франка і П. Грабовського . Симфонія людської душі й природи у новелі М. Коцюбинського «Іп'єгтегго». Ідея служіння митця народові	
11 клас	
Микола Хвильовий — романтичний революціонер.....	
Голодомор як випробування моральних і духовних якостей українського народу (за романом В. Барки «Жовтий князь»). Роман Уласа Самчука «Марія» — розповідь про жінку, яка втілює визначальні риси українського менталітету	
Людина і час (за романом І. Багряного «Тигролови»)	
Література.....	

Довідкове видання

УСЕ ДЛЯ АТЕСТАЦІЇ УЧИТЕЛЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА
ЛІТЕРАТУРИ

Редактор **Л. О. Єратенко**
Технічний редактор **В. І. Труфен**
Коректор **Г. В. Доніна**

Код Ф6406У. Підписано до друку 28.06.2008. Формат
60x90/16. Папір друкарський. Гарнітура Шкільна. Друк
офсетний. Ум. друк. арк. 15,0

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006.
61064 Харків, вул. Бакуніна, 8а.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.
Тел. (057)719-48-65, тел./факс (057)719-58-67.

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-91-44, 712-90-87;
Києві — (044) 599-14-53, 417-20-80; Донецьку — (062) 345-98-24; Житомирі — (0412)
41-27-95; Дніпропетровську — (0562) 39-61-60, 39-63-54; Львові — (032) 243-08-85;
Тернополі — (0352) 26-86-94, 53-32-01; Сімферополі — (0652) 22-87-01, 22-95-30;
Миколаєві — (0512) 35-40-39, Рівному — (0362) 23-78-64. Е-таіl:
soishpese@gapok.kpaqkou.ua «Книгапоштою»: 61045 Харків, а/с 3355. Тел. (057)717-
74-55, (067)546-53-73. Е-таіl: росп-Ба@gapok.kpaqkou.ua \ то та г. gapok.сот.иа

Усе для атестації – в одному збірнику! У серії довідкових посібників ви знайдете відповіді на всі питання щодо проходження фахової атестації

Видання містить:

○ вимоги до проведення фахової атестації ○
правила оформлення шкільної документації ○
зразки планів-конспектів відкритих уроків ○ перелік
корисних під час атестації видань

У серію входять посібники для вчителів таких предметів:

- українська мова та література
- російська мова та література
- історія
- географія
- хімія
- біологія
- фізика
- математика ■ трулобс
навчання

^ * * ^ ■ < Служба «Книга — поштою»
ї 61045 Карків, а/с5355, «Ранок-
пошіга»
Я (057)717-74-55

РАНСІПС

.гапок.сог
П.ий

7 5 9 66018 3 4 0
5 1